

arkitektur.nå

Norsk arkitekturpolitikk



DEPARTEMENTENE

arkitektur.nå

Norsk arkitekturpolitikk

UTGITT AV:

Kultur- og kirkedepartementet

Postboks 8030 Dep.

0030 OSLO

-

www.regjeringen.no/nb/dep/kkd

-

Redaksjon: Kultur- og kirkedepartementet

Design & Art Direction: YourFriends

-

Bildebehandling: postproduksjon as

Trykk: Otto Stenersen Boktrykkeri AS

Innbinding: Lundeby Bokbinderi AS

Opplag: 7000

-

Publikasjonskode: V-0949 B

-

OFFENTLIGE INSTITUSJONER KAN BESTILLE

FLERE EKSEMPLARER FRA:

DEPARTEMENTENES SERVICESENTER

Post og distribusjon

E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no

Faks: 22 24 27 86

-

Kultur- og kirkedepartementet, 08/2009©

FORSIDE:

Foto: Emile Ashley © NAL|ECOBX. Preikestolhytta. Rogaland
(Helen og Hard arkitekter AS)

Innhold:

Innledning s.7



1. Miljø- og energivennlige løsninger skal prege arkitekturen

-
s.26

Hva er arkitektur? s.13



2. Byer og tettsteder skal utvikles med arkitektur av god kvalitet

-
s.36

Hovedutfordringer s.19



3. Staten skal ivareta kulturmiljø og bygningsarv

-
s.48

Bildeseksjon

-
s.57



4. Kunnskap, kompetanse og formidling skal løfte arkitekturen

-
s.74



5. Staten skal være et forbilde

-
s.86



6. Norsk arkitektur skal være synlig internasjonalt

-
s.96

Departementenes ansvarsområder innenfor arkitekturpolitikken s.105

Innledning

REGJERINGEN VIL LØFTE ARKITEKTUREN

Det er behov for en ny, helhetlig arkitekturpolitikk. Bygninger, byer og tettsteder møter nye utfordringer knyttet til klimaendringer, vekst og transformasjon. Dette har medført behov for ny kunnskap og kompetanse både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. Arkitekturfeltet er komplekst og sektorovergripende.

Regjeringens arkitekturpolitikk legger til grunn en bred definisjon av arkitekturbegrepet.

Arkitektur omfatter i vid forstand alle våre menneskeskapte omgivelser. Det favner både bygninger og anlegg, uterom og landskap. Det handler om enkeltbygg og bygninger i samspill, om helheten i byer, tettsteder og landskap.

Denne brede definisjonen gjør at en betydelig del av statens sektormyndigheter blir viktige aktører i arbeidet for å fremme god arkitektur.

I dette dokumentet beskrives tre hovedutfordringer for arkitekturfeltet:

- Bærekraft- og klimautfordringen
- Endrings- og transformasjonsutfordringen
- Kunnskaps- og innovasjonsutfordringen

På bakgrunn av disse er det avledet følgende seks innsatsområder for regjeringens arkitekturpolitikk:

- 1) Miljø- og energivennlige løsninger skal prege arkitekturen
- 2) Byer og tettsteder skal utvikles med arkitektur av god kvalitet
- 3) Staten skal ivareta kulturmiljø og bygningsarv
- 4) Kunnskap, kompetanse og formidling skal løfte arkitekturen
- 5) Staten skal være et forbilde
- 6) Norsk arkitektur skal være synlig internasjonalt

I de følgende kapitlene beskrives hvert innsatsområde og ulike tiltak og initiativ.

Med dette som grunnlag legger regjeringen frem en samlet oversikt over eksisterende og planlagte tiltak og aktiviteter som staten gjennomfører for å fremme god arkitektur. Oversikten viser stor bredde i type tiltak og gjenspeiler statens ulike roller og oppgaver. Dokumentet beskriver visjoner, mål og hovedutfordringer og angir viktige innsatsområder. Hele 13 departementer har samarbeidet om dette, og en rekke fagmiljøer har gitt viktige innspill. Det er første gang et arkitekturpolitisk dokument med slik bredde blir presentert i Norge.

Dette dokumentet tar utgangspunkt i hva staten gjør på arkitekturfeltet, og i mange av tiltakene som omtales er staten også utførende part. Dette er tydeligst ved statlige bygge- og anleggsprosjekter. Når

det gjelder mange andre av tiltakene, er statens påvirkning mer indirekte. Det dreier seg om rammebetingelser som regelverk, veiledning, finansieringsordninger og andre virkemidler. Rammebetingelsene er av avgjørende betydning for hvilke muligheter fylkeskommuner, kommuner, næringsliv, organisasjoner og innbyggerne har for å realisere målsettingen om å forbedre kvaliteten i våre omgivelser.

Arbeidet har involvert følgende 13 departementer:

Barne- og likestillingsdepartementet, Fornyings- og administrasjonsdepartementet, Forsvarsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet, Kultur og kirkedepartementet, Kunnskapsdepartementet, Landbruks- og matdepartementet, Miljøverndepartementet, Nærings- og handelsdepartementet, Olje- og energidepartementet, Samferdselsdepartementet og Utenriksdepartementet.

Kultur- og kirkedepartementet har ledet og koordinert arbeidet. Sentrale underliggende institusjoner og etater, fagmiljøer og ressurspersoner har vært involvert.

VIDERE ARBEID

Dette arkitekturpolitiske dokumentet skal bidra til god koordinering og samarbeid på tvers av forvaltningsgrenser for å effektivisere og styrke den samlede innsatsen.

Dokumentet skal være et verktøy for å styrke kvaliteten i – og bevisstheten om – arkitekturen og våre fysiske omgivelser og synliggjøre et samlet statlig arkitekturfelt. Det offentlige skal gå foran som et godt eksempel.

Dette er starten på et arbeid som skal følges opp og videreutvikles. Offentlige myndigheter skal jevnlig drøfte oppfølgingen i dialog med fagfeltet. Det skal arrangeres konferanser om temaet. Målet skal være å vurdere status, diskutere videre strategier og inspirere til videre arbeid innen arkitekturfeltet.

VISJON

God arkitektur skal bidra til høy livskvalitet, og gi attraktive, funksjonelle og universelt utformede byggverk og omgivelser. God arkitektur skal uttrykke felles kultur og identitet. Arkitekturen skal bidra til velferd, bærekraft og verdiskaping, og inspirere til å bevare og berike. Arkitekturpolitikken skal innrettes mot helhet og sammenheng i våre fysiske omgivelser.

HVA ER ARKITEKTUR?

Begrepet arkitektur kan brukes på mange måter. Arkitektur kan betegne en kunstart og et kunstverk. Arkitektur kan brukes som en generell betegnelse for våre omgivelser sett som fysisk form, som en fagdisiplin og en akademisk disiplin, og som en del av byggenæringen. Mer presist benyttes arkitekturbegrepet slik:

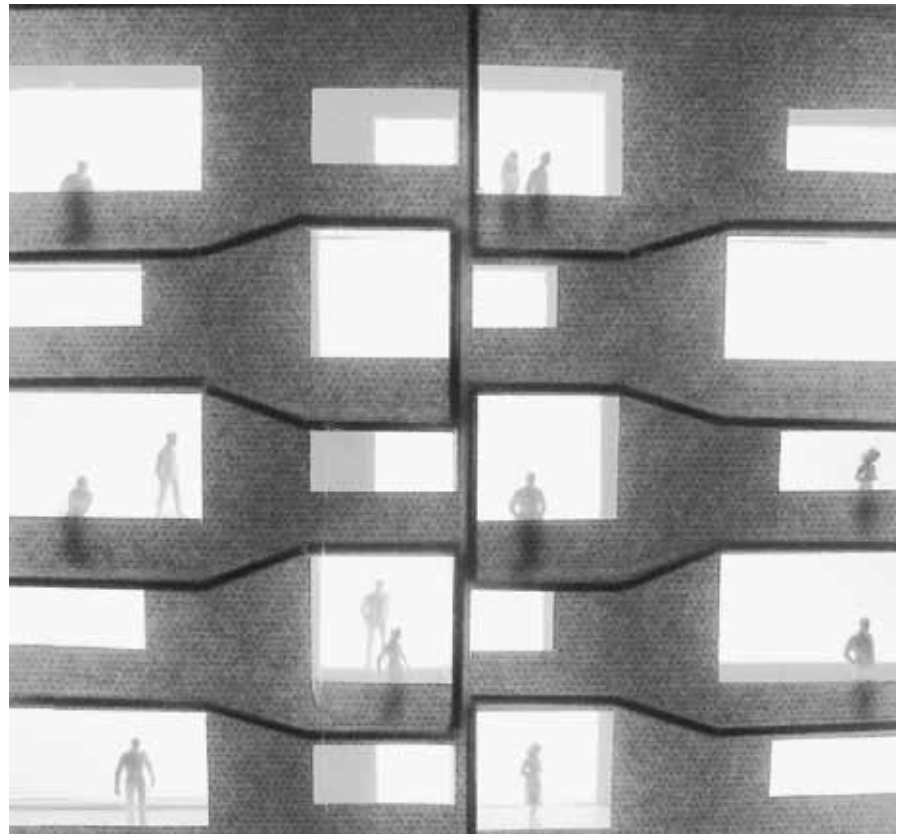
1) Med arkitektur forstått som arkitekturverk og arkitekturpraksis som verksproduksjon er begrepet en kvalitetsbetegnelse. Det bygde kan få rangen av arkitektur i kraft av sine arkitektoniske kvaliteter, og dermed kvalifiserer ikke alle bygg som arkitektur. Nicolaus Pevsner innledet i 1942 sin arkitekturhistorie med å hevde at "Et sykkelskur er en bygning, mens Lincoln Cathedral er et stykke arkitektur". Arkitektur bygges for å tilfredsstille samfunnsmessige behov, den har redskapskarakter og derfor er nytte og funksjon viktige aspekter ved arkitekturverket. Arkitektur har en offentlig

karakter, er en del av stedlige sammenhenger, oppleves av alle og kan ikke, som de andre kunstartene, velges bort. I løpet av den siste halvdel av 1900-tallet er arkitekturbegrepet utvidet til å omfatte også hele bygningsmiljøer, kulturlandskap og teknisk infrastruktur som viser verkskvaliteter.

2) Arkitektur kan også betegne et næringsfelt som rommer resultatene av arkitektenes og byggenæringens arbeid. Denne bruken av begrepet tar utgangspunkt i at arkitektfaget er en profesjon og vektlegger de profesjonelle, yrkesmessige og ofte håndverksmessige aspektene ved faget. En slik forståelse gir mulighet for å trekke et skille mellom på den ene siden “byggeskikk”, som betegner den brede byggetradisjonen, og på den andre siden arkitekturhistorie som beskriver bygninger og bymessige omgivelser som arkitekter har gitt form til.

3) I Bokmålsordboka finnes en tredje definisjon av begrepet arkitektur: “Vitenskap som gjelder planlegging og kunstnerisk utforming av byggverk, anlegg og bruksting.” Arkitektur er betegnelsen på en fagdisiplin, forvaltet av arkitekter og arkitekturhistorikere, og en akademisk disiplin som i Norge har en hundreårig historie som universitetsfag. Faget ble først undervist ved kunstakademiene og senere tilpasset samfunnsmessige endringer i de polytekniske høyskolene som ble etablert fra begynnelsen av 1800-tallet og fremover. Nærheten til ingeniørvitenskapene la grunnlaget for den spenningen mellom kunst, vitenskap og håndverk som fortsatt preger disiplinen.

4) Arkitekturbegrepet tjener også som en betegnelse på omgivelsene sett som fysisk form. Arkitektur er i dette tilfellet ikke et normativt begrep reservert for bygninger og anlegg av høy kunstnerisk og arkitektonisk kvalitet, men en betegnelse på omgivelsene når disse forstås som fysisk struktur, oppleves visuelt som fysisk form og tolkes som fysisk uttrykk. Et sted eller en by kan analyseres med utgangspunkt i ulike fagtradisjoner; som et økonomisk system, et sosialt system, et system for utveksling av informasjon eller et mønster som skaper, ordner og fordeler trafikk. Et av arkitektfagets spesifikke bidrag er å lese byen som fysisk form.



[0.2] Hinna park (illustrasjon). Stavanger (Atelier Oslo)

Dette dokumentets brede definisjon av arkitekturbegrepet innebærer at arkitekturen derved griper inn i svært mange av statens virkeområder og oppgaver, og dokumentet vil få betydning for statlig virksomhet i vid forstand.

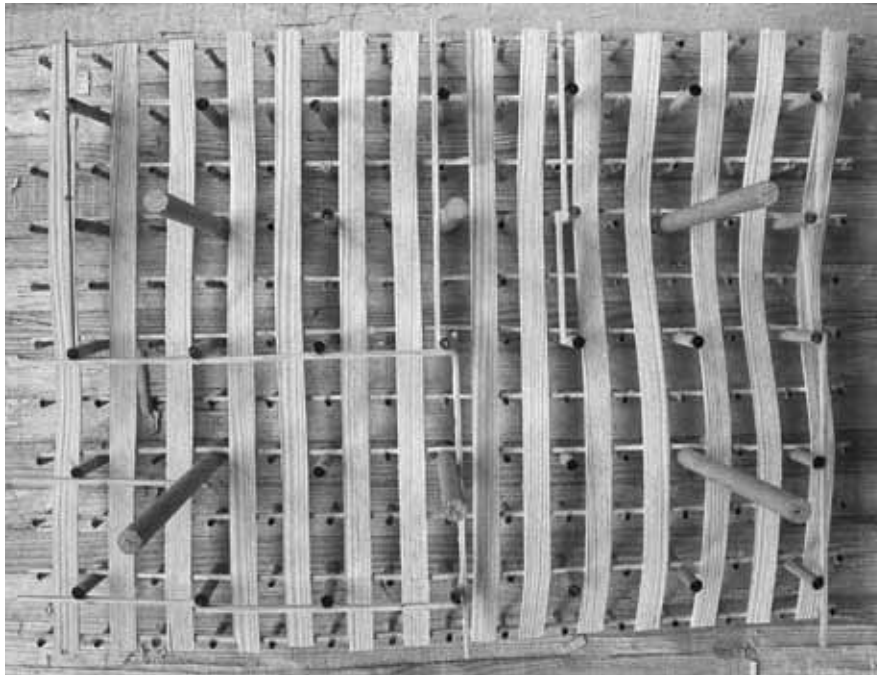
ARKITEKTONISK KVALITET

Arkitektonisk kvalitet som begrep rommer både funksjonelle, tekniske og formale aspekter. Bedømming av arkitektonisk kvalitet må derfor ivareta flere elementer. Verdiobjektive teorier antar at visse ting er “vakre” eller “stygge” på samme måte som de er små

eller store. Verdisubjektive teorier antar at alle mennesker anser at bestemte ting er vakrere enn andre. Kulturrelativistisk teori antar at i et bestemt samfunn utvikles særskilte, for dette samfunnet felles, oppfatninger av hva som er god – eller vakker – arkitektur.

Arkitektonisk kvalitet vil i stor grad være gjenstand for skjønn, men må defineres på en måte som gjør kvalitetsbegrepet anvendelig i diskusjoner. Vi må kunne fortelle hvordan vi diskuterer kvalitet. Noen elementer i en slik diskusjon vil være mer målbare enn andre. Bedømming av arkitektonisk kvalitet omfatter altså både kvalitative og kvantitative egenskaper ved objektet.

Kvantitative vurderinger har til hensikt å vurdere arkitekturen i forhold til kontrollerbare data, målbare kriterier, normerte spesifikasjoner og forskrifter. Et arkitekturprosjekt kan operasjonelt



[0.3] 3 arkitekter fra 3 tider, Diplom master i arkitektur, høst 2007 (Ola Hagen)

diskuteres i forhold til de bygningsmessige og kulturlandskapsmessige kontekstene det skal bli en del av. På samme måte som annen kunst kan vurderes ut fra sine egne tradisjoner, kan arkitektur bli vurdert faginternt i egen tradisjon. En kan vurdere og diskutere graden av originalitet, graden av nyskaping og posisjonering i den fagtradisjonen prosjektet er en del av. Å lage arkitektur som et kulturelt aktivt produkt, dreier seg om å føre videre og tolke tradisjonen på nytt.

Kvalitative vurderinger retter seg mot egenskaper hos bygningen som ikke lar seg måle, som for eksempel opplevelser, følelser, meninger og symboler. Slike kvalitetsvurderinger bygger på den ofte umiddelbare sanselige estetiske opplevelsen av et arkitekturprosjekt eller et bygningsmiljø – “smaken” av prosjektet, hva betrakteren liker og ikke liker. Denne diskusjonen dreier seg om meningsinnholdet i prosjektet. Hva arkitektur formidler av mening er flyktig, fordi det i noen grad endres over tid. Forfatteren (arkitekten) har heller ikke styring med meningsinnholdet. Ulike folk tolker på ulik måte, og når verket er ferdig, tolkes det ofte helt uavhengig av intensjonene som lå bak. For slike vurderinger er kunnskapsbasen yrkesregler, praksis, eksempler, forbilder og typologier.

Det arkitektonisk vellykkede byggverk fremkommer sjelden som resultat av en ren demokratisk medvirkningsprosess, men bruker-deltakelse i byggeprosjekter og medvirkning i planprosesser utgjør



[0.4] Nansenparken Fornebu, Oslo (Bjørbeek og Lindheim Landskapsarkitekter)

verdifulle supplementer og korrektiver til fagfolkenes arbeid. For å fremme debatt og kompetanse i fagmiljøer, hos byggherrer, beslutningstakere og i allmennheten, er det viktig at det utvikles kriterier og metoder for vurdering og kritikk av arkitektur, som kan bygge bro mellom fagmiljøene og allmennheten.

Plan- og bygningsloven legger føringer for arkitektonisk kvalitet og benytter begrepene: estetisk utforming av omgivelsene, visuelle kvaliteter og arkitektonisk utforming og byggeskikk.

1) Formuleringen estetisk utforming av omgivelsene henspiller både på god utforming av bygde omgivelser, gode bomiljøer og ivaretagelse av kvaliteter i landskapet.

2) Med gode visuelle kvaliteter menes at bygningen gjennom sin form gir uttrykk for sin funksjon, og at andre visuelle kvaliteter skal være ivare tatt i prosjektering og utførelse, som samspill mellom volum og høyde, fasadeuttrykk med videre.

3) Begrepet god arkitektonisk utforming anvendes som et samlebegrep for integrering av visuelle kvaliteter, brukbarhet, funksjonalitet og universell utforming i utformingen av det enkelte tiltak.

4) God byggeskikk benyttes om arkitektur forstått som gode bygde omgivelser. Byggeskikk brukes for eksempel i forbindelse med Husbankens arbeid for å fremme god arkitektur. Begrepet benyttes også i Statens byggeskikkpris, en hederspris som Kommunal- og regionaldepartementet årlig deler ut til byggverk og bygde omgivelser som gjennom utførelse, materialbruk, utforming og samspill med sted og miljø kan bidra til å heve, fornye og utvikle den allmenne byggeskikk. Prosjektene skal ha god arkitektonisk utforming og oppfylle sentrale krav til miljø, tilpasning og universell utforming.

ARKITEKTER OG ANDRE FAGGRUPPER

En rekke faggrupper har sitt virke innenfor arkitekturfeltet. I tillegg til profesjonene av arkitekter, landskapsarkitekter og interiørarkitekter gjelder det ulike typer planleggere, samt en rekke yrkesgrupper innen bygg- og anleggsbransjen og offentlig og privat sektor. Planlegging og prosjektering av statlige bygninger, veier, kraftanlegg osv., foregår i stigende grad i tverrfaglige grupper der man søker å finne gode helhetlige løsninger. I slike prosesser vil arkitekten kunne ha en koordinerende oppgave.

Arkitekturens rolle

STATENS ARKITEKTUR

Det er tradisjon for at staten benytter fremragende arkitekter for å løse viktige byggeoppgaver. Det gjaldt for eksempel NSBs jernbanebygninger allerede på slutten av 1800-tallet, og under gjenoppbyggingen etter 2. verdenskrig hvor arkitektene og andre faggrupper bidro til å materialisere drømmen om den moderne velferdsstaten, med bedre boligmiljøer, skoler, veier og servicefunksjoner i hverdagen.

En mer spesifikk politikk for arkitektonisk kvalitet i våre bygningsmiljøer ble introdusert i forbindelse med Arkitekturvernåret i 1975 og Bymiljøkampanjen i 1981/82. Samtidig ble Statens Byggeskikkutvalg opprettet for å øke bevisstheten om god arkitektonisk kvalitet

i hverdagsbyggeriet. Da utvalget ble nedlagt rundt år 2000, fikk Husbanken ansvaret for å følge opp innsatsen for god arkitektur og byggeskikk, med utgangspunkt i hele det bygde miljøet, ikke avgrenset til hverdagsbyggeriet eller til boliger. Fra 60-tallet og framover ble en større bevissthet og forståelse for formgivning og reparasjon ved større landskapsinngrep knyttet til vannkraftanlegg. "Vakre vegers pris" ble opprettet i 1988 som følge av økt prioritering av god vegarkitektur.

Videre engasjerte staten seg

sterkt i forbindelse med planleggingen av OL på Lillehammer i 1994, og dette førte til en utvidet diskusjon om arkitektur i sentralforvaltningen og de eksterne fagmiljøene. I St.meld. nr. 61 (1991–92) *Kultur i tiden* ble arkitektur, design og omgivelsesestetikk for første gang introdusert på en helhetlig måte, som en viktig del av norsk kulturpolitikk. I kjølvannet av dette ble Norsk Form opprettet i 1993, og Arkitekturmuseet ble styrket etter opprettelsen i 1975. St.meld. nr. 48 (2002–2003) *Kulturpolitikk fram mot 2014* omhandlet i korte trekk feltet arkitektur og formulerte noen hovedutfordringer. Den politiske oppmerksomheten omkring arkitekturspørsmål økte betydelig på 1990-tallet, og ble drøftet på alle forvaltningsnivåer. I det siste tiåret har statlige ambisjoner tilknyttet fremragende og nyskapende arkitektur resultert i for eksempel Operaen i Bjørvika. Et annet eksempel er prosjektet "Nasjonale turistveger".



[0.5] Fra prosjektet Nasjonale turistveger. Tungeneset, Senja, Troms
(Code arkitektur - Marte Danbolt)

OM NORSK PLAN- OG BYGGEVIRKSOMHET

Bygge- og anleggsvirksomheten er i volum en av våre største næringer. Den angår oss alle på en svært direkte måte, og er derfor underlagt omfattende samfunnsmessig kontroll.

Volumet av norsk bygge- og anleggsvirksomhet målt i brutto produksjonsverdi er årlig ca. 150 – 200 mrd. kroner. Av dette er 15–20 prosent offentlig finansiert, hvorav ca. 2/3 med statlige midler. Anslagsvis 35 mrd. kroner brukes årlig på rehabilitering og modernisering av eksisterende boligmasse (Sintef Byggforsk–Husbanken). Den offentlige andelen av samlede investeringer i byggevirksomhet er relativt høy i Norge sammenlignet med andre europeiske land. Årsakene er ikke systematisk undersøkt, men det er grunn til å tro at langvarig økonomisk høykonjunktur, sterk regionalisering, og høye kostnader til samferdselsanlegg kan være mulige årsaker.

Eldre bygningsmasse og bygningsmiljøer representerer viktige kulturhistoriske verdier og miljømessige ressurser. Det antas at 80 prosent av dagens bygninger fortsatt vil være i bruk i 2050. Svært mange av disse vil få endret bruk og/eller være gjenstand for



[0.6] Lanternen. Sandnes, Rogaland (Atelier Oslo / AWP Paris)

omfattende ombyggingsarbeider. Et kjennetegn ved framtidens byggevirksomhet er at eksisterende bygninger og anlegg omformes, foredles og blir en del av nye bygninger, byområder og tettsteder.

De første tiårene etter 2. verdenskrig var preget av stort behov for nye bygninger og veier. De siste tiårene har en økende del av den samlede bygge- og anleggsvirksomheten vært preget av vedlikeholdsarbeid, ombygninger og påbygninger. Dette viser tilpasningspotensialet i eksisterende bygningsmasse og at den representerer en ressurs i samfunnsutviklingen.

Norge har meget høy kompetanse på flere områder. Det gjelder både tradisjonell og moderne bruk av tre, som vist bl.a. i Norwegian Wood-prosjektene i Stavanger. I et miljøperspektiv er tre ikke minst et meget bærekraftig og klimavennlig byggemateriale. Norge er ett av få land som kan vise til en kontinuerlig tretradisjon som også gjennom 1900-tallet var gjenstand for betydelig arkitektfaglig innovasjon.

Norge har også en sterk ingeniørfaglig og arkitektfaglig tradisjon i infrastrukturprosjekter – spesielt innenfor vannkraftutbygging, samferdselsutbygging og petroleumsvirksomhet. Kvaliteten i disse



[0.7] Byggeplass. Bjørvika, Oslo

prosjektene kommer frem ved at de fullt ut tilfredsstillter brukskrav. De er teknisk og som ingeniørkunst innenfor sine felt på høyde med det beste som er laget i verden, som håndverk mer enn skikkelig gjennomførte, og de er preget av yrkeskunnskap og iver etter gode resultater. Prosjekter innenfor vannkraft og samferdsel er i de senere tiårene ofte kultivert til et meget høyt arkitektfaglig nivå og med god tilpasning til landskap og bebyggelse.

Omfattende vannkraftutbygging og geografisk krevende samferdselsanlegg har ført til utvikling av høy kompetanse. Petroleumsvirksomheten i Nordsjøen har gitt mulighet til å utvikle spesiell kompetanse innenfor komplisert prosjektstyring, betongkonstruksjoner og maritime stålkonstruksjoner. For vann- og vindkraftverk og kraftledninger stilles det i konsesjoner vilkår om miljø- og landskaphensyn. Både vektleggingen av disse hensyn og kompetansen på dette området har gjennomgått en stor utvikling de siste tiårene.

Det antas at yrkesgruppen arkitekter kun er involvert i en mindre del av landets byggesaker, og at størsteparten av bygningsvolumet formes av andre aktører. De fleste større og/eller betydningsfulle byggeprosjektene prosjekteres av arkitekter, og norsk arkitektur har i den senere tid fått internasjonal oppmerksomhet.

Kommunene har som plan- og bygningsmyndighet store muligheter til å påvirke arkitekturen lokalt. Samfunns- og arealplanlegging er et viktig virkemiddel for å styre utviklingen, og kommunene har stor frihet til å definere lokal byggeskikk og den fysiske utformingen av våre omgivelser. Tendensen de senere tiårene, som har ført til bilbaserte byregioner med lite effektiv arealbruk og omgivelser som ofte har karakter av restlandskap, viser behovet for at det i større grad må sikres styringsmuligheter for en bærekraftig utvikling. Den nye plan- og bygningsloven gir enda bedre valgmuligheter, og også flere føringer.

Aktivt og strategisk oppkjøp av areal for utbygging og bevisst bruk av utbyggingsavtaler gir også kommunene styringsmuligheter ut over rammene i planbestemmelser og teknisk forskrift. Fylkeskommunene har, utover egne bygg og samferdselsanlegg, en mer indirekte innvirkning på arkitekturen, men er en viktig premissgiver gjennom regional planlegging og veiledning til kommunene, og som innsigelsesmyndighet.

TENDENSER

For noen tiår siden finansierte det offentlige en større andel av den samlede bygge- og anleggsvirksomheten. I dag er private aktører av flere årsaker mer engasjert i den totale virksomheten. Initiativ til og gjennomføring av reguleringsplanlegging har i stor grad flyttet seg fra kommunal til privat side. Større statlige eller offentlige oppgaver utføres oftere av særskilt opprettede selskaper, som statsaksjeselskaper og særlovsselskaper, med mindre grad av offentlig kontroll.

Eiendomsutvikling der entreprenører eller investorer gjennomfører utbygging primært for å oppnå avkastning av kapital, er blitt vanligere. Kommuner i Norge møter i stadig større grad situasjoner hvor løsninger finnes eller suppleres med forhandlinger og avtaler. De ovennevnte tendensene følger internasjonale strømninger, og det har mange årsaker. Overgangen fra en situasjon hvor kommuner selv sto for vesentlige planleggings- og gjennomføringsoppgaver (governance), til en situasjon hvor kommunene gir rammer og retningslinjer, men overlater mer av så vel planlegging som gjennomføring til private aktører i markedet (governance), har i større grad bidratt til å flytte initiativet til avklaring av arealbruk fra det offentlige til det private.

De siste tiårene har vi sett en utvikling der byggevirksomheten

konfronteres med sterke krav til effektivitet på grunn av press i markedet og strenge inntjeningskrav. Innføring av digitale verktøy har også gjort det mulig å redusere planleggingstiden for det enkelte prosjekt. Samtidig gir teknologiutviklingen unike muligheter til kvalitetssikring, formidling og medvirkning gjennom hele prosessen fra planlegging til gjennomføring. Denne effekten bør utvikles videre gjennom implementering av nye verktøy og standarder.

Ved siden av kravene om god kvalitet og færre byggefeil er det de



[0.8] Preikestolhytta. Rogaland (Helen og Hard arkitekter AS)

senere år satt fokus på to viktige hensyn som god arkitektur må legge vekt på: miljø og universell utforming. Miljøhensynet er knyttet til planlegging, til bygningers og anleggs ressursbruk, materialvalg, energibehov og tilpasning til natur- og kulturmiljø, både ved oppføring, i bruk og ved sanering. Viktig er også miljøvurderinger i valget mellom vern, gjenbruk eller nybygg. Hensyn til universell utforming sikter mot at nye bygninger, utearealer og anlegg for allmennheten skal være utformet slik at hovedløsningen kan brukes av alle, noe som er et viktig element i sosial bærekraft. Likestillingsperspektivet står sentralt i universell utforming.

BEHOV FOR EN SEKTOROVERGRIPENDE STATLIG ARKITEKTURPOLITIKK

I dette dokumentet benyttes en vid definisjon av arkitekturbegrepet. Slik sett er «arkitektur» en vital komponent i viktige statlige programområder som bolig- og bygningspolitikk, by- og tettstedspolitik, miljøpolitikk, transportpolitikk osv.

Arkitektur oppfattes i stigende grad som et viktig kulturuttrykk, som representerer og dokumenterer fortidige og nåtidige livsformer og fellesverdier. Steder og byggverk fyller oppgaven som identitetsbærer, noe som bidrar til profilering av stedet og aktørene. Det er

viktig å finne fram til strategier og tiltak som kan bidra til høyere arkitektonisk kvalitet i bygg og bygde omgivelser. Det må være et mål å oppnå godt samspill mellom gammelt og nytt og god ivaretagelse av verdier i landskapet. Planverktøyet må brukes bevisst til god samfunnsutvikling og en arealdisponering som legger til rette for bærekraftig arkitektur og attraktive steder.

Statlige byggherrer har de siste tiårene lagt større engasjement i mål knyttet til arkitektonisk kvalitet, og dagens debatt slår til lyd for et enda bredere anlagt arbeid, der økt arkitektonisk kvalitet skal være et overordnet mål både for bygninger, offentlige rom, utemiljøer, næringsmiljøer, samferdselsanlegg og landskapsforming. Denne brede målsettingen gjør det nødvendig med et godt samarbeid på tvers av ulike forvaltnings- og fagmiljøer. Samtidig må en norsk arkitekturpolitikk basere seg på en felles forståelse av hvilke hovedutfordringer politikken står overfor.

Hovedutfordringer

BÆREKRAFT- OG KLIMAUTFORDRINGEN

Bærekraft- og klimautfordringen står sentralt i en helhetlig, norsk arkitekturpolitikk.

Kloden er i ferd med å varmes opp, og det er menneskeskapte utslipp av klimagasser som er hovedårsaken til klimaendringene de siste 50 årene. Dette er en av hovedkonklusjonene i FN's klimapanels fjerde hovedrapport. Klimaendringene fører til nye utfordringer på en rekke felt: energibehov og miljøteknologi, global miljøstyring og bærekraftig utvikling. IEA (det internasjonale energibyrå) regner med en økning i verdens energibehov på 45 prosent frem til 2030. Både klimaendringene, økt energibehov og globaliseringsprosessene gir muligheter og utfordringer som må møtes med økt innsats i forvaltning, næringsliv og fagmiljøer.

Klimapanelets fjerde hovedrapport anslår at en temperaturøkning på 2,0-2,4°C vil kreve at CO₂-utslippene i 2050 ligger 50-85 prosent under nivået i 2000. Skal vi oppnå så store globale kutt, må klimagassutslippene kuttes radikalt både i industriland og i utviklingsland. Regjeringen vil sørge for at Norge gir et vesentlig bidrag til dette.

Boliger og yrkesbygg står for anslagsvis 40 prosent av energibruken og 60 prosent av el-forbruket i Norge. Oppgaven vil være å legge til rette for en samordnet og helhetlig energipolitikk som innebærer forsyningssikkerhet, energieffektivisering og økt bruk av nye, fornybare energikilder. Eksisterende bygningsmasse er viktig i arbeidet med energieffektivisering og omlegging. Mulighetene til å



[0.9] Tana Tingrett. Finnmark (Stein Halvorsen Arkitekter AS)

gjennomføre tiltak i eksisterende bygg er i utgangspunktet mer begrenset enn i nye bygg. Oppgaven med å gjennomføre energifektiviserende tiltak i eksisterende bygningsmasse uten tap av kulturarvens verdier innebærer store utfordringer, men også muligheter.

Energhensyn må ivaretas tidlig i beslutningsprosessen ved planlegging, lokalisering og utforming av nye bygg og anlegg. Livsløpsbaserte miljøvurderinger på bygnings- og områdenivå bør gjennomføres som grunnlag ved vurdering av riving eller gjenbruk. Det er viktig at arkitekter og andre aktører som er sentrale i planleggings- og prosjekteringsarbeidet, har kunnskap om energibruk, både i produksjons-, drifts- og saneringsfasen. Isolasjon, ventilasjon, valg av energikilde til oppvarming, materialbruk, belysning, orientering av bygg i terrenget og valg av vinduer er viktige eksempler på elementer som blant annet arkitektene kan påvirke. Et godt resultat sikres best gjennom tverrfaglig samarbeid mellom arkitekter og andre faggrupper. Nye byggeområder må lokaliseres og utformes med tanke på økte nedbørsmengder og økt fare for skred og flom. Likeledes må ny og eksisterende bebyggelse og områder planlegges for håndtering av store overvannsmengder og tilpasses andre former for klimapåkjenninger ved ny utforming eller avbøtende tiltak.

Selv med omfattende tiltak i løpet av de nærmeste årene, vil det ta lang tid å stanse eller reversere klimaendringene. Siden den industrielle revolusjon har temperaturen på jorda allerede økt med nesten 0,8°C og havnivået har steget med 17 cm. FNs klimapanel varsler ytterligere stigning i temperaturen, stigning i havnivået og mer ekstremvær. Det er nødvendig å ta hensyn til slike forhold ved planlegging av våre omgivelser.

ENDRINGS- OG TRANSFORMASJONSUTFORDRINGEN

Norge har de siste tiårene gjennomgått store samfunnsmessige endringsprosesser som viser seg i de fysiske omgivelsene. Transformasjonen, dvs. omforming og utvikling av tidligere tiders arealbruk og bystruktur, har preget byutviklingen generelt, eiendomsutviklingen og byggemarkedet, og også vår byforståelse. Flere av disse endringsprosessene vil fortsette og vil legge nye premisser for arkitektur og planlegging. Byveksten i Norge har i europeisk sammenheng vært meget stor. Det er en sentral utfordring å håndtere denne veksten.

Med økende mobilitet fungerer byer og tettsteder i dag ofte som deler av store funksjonelle bymessige regioner, med felles arbeids- og boligmarked. Tydeligst er dette i Osloregionen. Utfordringen er knyttet til å sikre funksjonalitet, livskvalitet, nye boformer, høy miljøkvalitet og reduserte klimagassutslipp innenfor slike bymessige strukturer.

Gentrifisering – sosial, kulturell og arkitektonisk omforming av gamle by-, logistikk- og industriområder – har sammen med immigrasjon ført til endringer i livsform, bykultur og i noen grad også til endring i boligetterterspørsel. Det norske byforskningsprogrammet (NFR 2001–2005) hadde hovedoverskriften Byutvikling – drivkrefter og planleggingsutfordringer og var et empirisk orientert forskningsprogram innrettet mot å hente kunnskap om endringsprosessene i norske byregioner. Utfordringen er å utvikle en politikk som bygger på kunnskap, som sikrer næringsutvikling, bymessig mangfold, muligheter for unge til å etablere seg i boligmarkedet og trygge oppvekstvilkår.

Demografiske endringer er betydningsfulle. Andelen eldre vil øke, samtidig synker andelen personer i arbeidsdyktig alder. Utfordringen er blant annet å gi mulighet for flere til å stå i arbeid lenger og inkludere personer med nedsatt funksjonsevne i arbeidslivet.

Universell utforming er et viktig virkemiddel for å oppnå dette og samtidig gi tilgang til andre deler av samfunnslivet. Norge har nå innført krav til universell utforming til nye bygde omgivelser rettet mot allmennheten, basert på grunnleggende likestillingskrav for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette er i tråd med internasjonale konvensjoner.

Velvære og helse påvirkes av det bygde miljøet ved at arkitekturen skaper rammer, muligheter og begrensinger for personlig og sosialt liv. Arkitekturs former, farger og symboler utløser tanker og følelser som har betydning for velvære og for psykisk og fysisk helse. Funksjonelt kan arkitekturen legge til rette for sosial omgang, skape møtesteder og treffpunkter. Steder med god arkitektonisk kvalitet stimulerer til kontakt og fellesskap, og kan bidra til å styrke folks følelse av tilhørighet og trygghet, kontroll og stedsidentitet. Boligområder kan legge til rette for rekreasjon, lek og avkobling og spesielt skape gode oppvekstbetingelser for barn og unge. Dette har direkte og indirekte positiv innvirkning på psykisk og fysisk helse. Det samme gjelder for barnehager og skoler der forskjellige arkitektoniske løsninger kan stimulere til ulik grad av samhandling og sosial kontakt.



[0.10] Park ved Lørenskog rådhus. Lørenskog, Akershus (Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter)

Byvekst og endringer i næringsliv fører til forandring av eksisterende bebygde områder. Fra å være i en situasjon der hovedtyngden av by- og tettstedsvekst skjedde som byutvidelse og bygging i naturområder, endres byen nå gjennom transformasjon og fortetting. Den store byggeaktiviteten i byer og tettsteder de siste årene har funnet sted i allerede utbygde arealer, og områder ombygges nå for andre eller tredje gang. Utfordringen er å utvikle nye by- og tettstedsområder med høyere kvalitet, der også kulturhistoriske verdier og kvalitet i eksisterende steder inngår som premisser for utviklingen.

Det norske kulturlandskapet er satt under press. Det moderne landbruket stiller nye driftsmessige og bygningsmessige krav. Svært



[0.11] Arkitektur- og designhøyskolen i Oslo (Jarmund/Vignæs AS, Arkitekter MNAL)

mange av driftsbygningene på den norske landsbygda er nå ute av opprinnelig bruk. Samtidig endres kulturlandskapet som resultat av nye livsformer og rekreasjonsbehov. I fjell- og kystområder har dette ført til nye former for "rekreasjonslandskap" som sett i forhold til bygningsmessig omfang og tetthet skaper bymessige problemer. Presset på kulturlandskapet og transformasjonen i byer og tettsteder skaper utfordringer for forvaltning av verdifulle kulturminner, kulturmiljøer og bylandskap.

By- og tettstedsveksten reiser også utfordringer knyttet til det offentlige – spesielt kommunenes – rolle i styring av utviklingen. Utbygging skjer i stor grad gjennom prosesser der det offentlige rolle er begrenset til å sette rammer og kvalitetssikre prosjekter ut fra planer og regelverk. Det er en utfordring å skape gode prosesser for medvirkning og samhandling.

KUNNSKAPS- OG INNOVASJONSUTFORDRINGEN

Endringstakten i dagens samfunn er meget høy, og det er et stort behov for å evaluere konsekvensene av disse endringene gjennom forskning. Problemstillingene er knyttet til vår livskvalitet i vid forstand, og må relateres til både vekst og vern.

Organisering av arealbruk, produksjon av bygninger og anlegg og utforming av byer og tettsteder henger nøye sammen med og påvirker klimautviklingen. Klimautfordringene gir forskningsutfordringer som krever flerfaglig tilnærming. Det er behov for økt kunnskap om hvordan eksisterende bebyggelse, kulturhistoriske bygninger og bygningsmiljøer kan oppgraderes til dagens miljø-, klima- og energikrav uten at verdiene forringes. Det kan være nødvendig med tilpasning av eksisterende bygningsmasse dersom nasjonale miljø- og klimaforpliktelser skal kunne oppfylles. Miljøoppgradering av eksisterende, verdifull arkitektur er et arbeids- og kunnskapsfelt som vil kreve betydelig kunnskapsoppbygging, både håndverksmessig, arkitektfaglig og teknisk.

Det offentlige rolle innen planlegging og produksjon av bygninger, infrastrukturanlegg og omgivelser for øvrig er endret betraktelig de siste tiårene. Spørsmålet om hvordan fellesskapets interesser skal forvaltes gjennom å sette rammer, etablere demokratiske prosesser og utøve kvalitetskontroll, er meget sentralt. Både ny plan- og bygningslov, med de kravene denne stiller til kommunene, og behovet for utvikling av arkitekturpolitikk både på nasjonalt og lokalt nivå, understreker behovet for ny kunnskap, kompetanse og kapasitet. Det er viktig at det offentlige besitter god kompetanse, og kan ivareta fellesskapets behov i møtet med et aktivt privat marked som ofte har andre mål å ivareta.

Bygge- og anleggsnæringen er en betydelig næring i hele landet med stor betydning for mange steder i distrikts-Norge. Næringen har et betydelig potensial for å oppnå økt verdiskaping, effektivisering og økt kvalitet på produktene de leverer. Dersom næringen øker sin innsats innen forskning og utvikling, vil dette bidra til økt kunnskap i næringen og kan innby til nyskaping, utvikling av innovative løsninger og hurtigere implementering av nyvinninger.

Systematisering og prefabrikasjon er pågående prosesser i byggebransjen. Digitale verktøy åpner for helt nye design- og produksjonsformer. Disse områdene kan bringes fremover gjennom forsknings- og utviklingsprosesser som integrerer teknisk kunnskap med kunstnerisk bearbeiding.

Norsk arkitektur nyter i dag stor internasjonal anerkjennelse, og brukes bevisst i internasjonalt profileringsarbeid. Det er viktig at det etableres langsiktige internasjonale samarbeids- og utvekslingsprosjekter mellom institusjoner og fagmiljøer, og mellom utdanningsinstitusjoner. Samtidig er arkitekturinteressen i Norge større enn

noen gang.

Dette øker relevansen av forsknings- og utviklingsarbeid innenfor arkitekturkritikk, arkitekturteori og arkitekturhistorie også som grunnlag for forståelse av arkitektur som kulturuttrykk, og for refleksjon over og kritikk av ny norsk arkitektur.

Utdanningen må møte de nye, flerfaglige kunnskapsutfordringene for å utvikle dyktige arkitekter og andre fagfolk innen feltet. Det er behov for forskning og utvikling om temaer som kobler arkitektur og miljø, omgivelseskvalitet, planleggingsprosesser, arkitekturkritikk, arkitekturteori og arkitekturhistorie. For at et bredt publikum skal kunne delta i meningsutvekslingen, er det også viktig å etablere gode arenaer for formidling og debatt, sentralt og lokalt.





1. MILJØ- OG ENERGIVENNLIGE LØSNINGER SKAL PREGE ARKITEKTUREN

BÆREKRAFT- OG KLIMAUTFORDRINGEN

Arkitekturen må tuftes på prinsipper og løsninger som ivaretar hensyn til klima-utfordringene. Det må i vesentlig større grad satses på miljøvennlig materialbruk, effektive energiløsninger, forsvarlig avfallsbehandling og tilpasning til klimaendringene. Det må videre i vesentlig høyere grad satses på god forvaltning av eksisterende bygningsmasse der også ressursregnskap eller bærekraftvurderinger inngår i vurderingen rundt valget mellom vern, gjenbruk og nybygg. En slik utvikling må tilrettelegges gjennom bevisst arealplanlegging. By- og tettstedsutforming må ivareta miljøverdier og legge til rette for helsefremmende og miljøvennlige transportløsninger.

MILJØVENNLIGE BYGNINGER

Det er en målsetting at bygninger skal være til minst mulig belastning på omgivelsene. I dag er det både teknisk og økonomisk mulig å konstruere bygg med et vesentlig lavere energiforbruk. Det er ferdigstilt noen prosjekter med passivhusstandard i Norge, hvor energibehovet bare er en fjerdedel av det gjennomsnittlige behovet, og flere er under oppføring. Ved å

supplere med ny fornybar energi – som solfangere, solceller, varmepumper eller biobrensel – kan vi utvikle bygg som er selvforsynte med energi (nullenergihus), eller som til og med produserer mer energi enn de bruker (aktivhus).

Sammen med et bevisst valg av komponenter og materialer, i kombinasjon med god lokalisering i forhold til arbeidsplasser og transportsystemer, er det mulig å utvikle en tilnærmet klimanøytral arkitektur.

RAMMEBETINGELSER FOR MILJØVENNLIG ARKITEKTUR

Omlegging av bygge- og anleggsvirksomheten slik at den i hovedsak er miljøvennlig, krever målrettet og engasjert arbeid. Staten må sikre rammebetingelser som støtter og inspirerer til slik omlegging. Slike rammebetingelser kan for eksempel være lov- og forskriftsarbeid, utarbeidelse av egne miljøkrav til spesifikke produktgrupper og ulike støtteordninger til for eksempel pilotprosjekter for en nyskapende, klimanøytral arkitektur. Rammebetingelsene må ta høyde for behovene i nybygg og i eksisterende bebyggelse, samtidig som det utvikles gode løsninger som ivaretar både estetiske og miljømessige krav.

Tiltak og initiativer

Bærekraftig utvikling

Konseptet om en bærekraftig utvikling ble lansert med Brundtlandkommisjonen og dokumentet *Vår felles framtid* fra 1987. Bærekraftig utvikling defineres som en samfunnsutvikling som imøtekommer dagens behov, uten å forringe mulighetene for kommende generasjoner til å få dekket sine behov.*

Langsiktighet er sentralt for en bærekraftig utvikling. De såkalte bærekraftpilarene må virke i likeverdige samspill. Disse omfatter økonomi – som gjelder langsiktig drift, forvaltning og finans, samt økologi – som omfatter miljø og ressurser. I tillegg kommer samfunnsmessige forhold som omfatter mennesker, kultur og sosiale forhold. Det er derfor ikke gitt at bærekraftige målsettinger leder til holdbare resultater. Evalueringen av et prosjekts bærekraft kan først vurderes ut fra hvordan ønskede målsettinger fungerer i bruk og over tid. Bærekraft er et dynamisk konsept som revideres kontinuerlig i lys av samfunnsendringer, nye tekniske løsninger samt folkelige behov.**

* Brundtland, G. H. (1987). *Vår felles framtid*.

World Commission on Environment and Development. Oslo

** Tiden norsk forlag. 257 s.; Butters, C. (2004).

Et helhetlig verktøy for evaluering av bærekraft. Plan 1:2004: 4-11.

Energiforbruket skal ned

NY MILJØHANDLINGSPLAN FOR BOLIG- OG BYGGSEKTOREN 2009

Det er viktig å integrere valg av fornybare energiløsninger for nye bygg allerede i planfasen. I 2009 legger regjeringen frem en ny tverrdepartemental miljøhandlingsplan for bolig- og byggsektoren for perioden 2009–2012. Planen omtaler de viktigste miljøutfordringene i bolig- og byggsektoren med hovedfokus på klimagassutslipp, energibruk, helse og miljøfarlige stoffer, sunt inneklima og avfall. Statlige virkemidler og tiltak som kan bidra til å møte utfordringene, er en del av planen. Kommunal- og regionaldepartementet (KRD) vil jevnlig informere på sine nettsider om hovedtrekkene og gjennomføringen av planen. Samtidig skal det gis en oversikt over eventuelle nye tiltak på KRDs og andre departementers områder som er av betydning for gjennomføring av planen.

SKJERPEDE ENERGIKRAV I BYGGEFORSKRIFTEN

Nye og strengere miljø- og energikrav vil påvirke arkitektonisk formgivning av nye og eksisterende bygg. I 2007 ble energikravene i teknisk forskrift innstrammet med ca. 25 prosent; kravene var frivillige fram til 1. august 2009. Det har i mellomtiden blitt vedtatt en ny plan- og bygningslov. Denne stiller krav om forsvarlig energibruk, og det kommer ny teknisk forskrift i 2010 som angir hva dette vil innebære. Som en oppfølging av klimaforliket vil energikravene bli revidert minst hvert femte år framover.

LIVSLØPSBASERTE MILJØVURDERINGER

Regjeringen skal ivareta behovet for økt kunnskap om livsløpsbaserte miljøvurderinger av eksisterende bygninger og bygningsmiljø og vurdere hvordan man kan forbedre energibruken i eksisterende bebyggelse, slik at både estetiske og miljømessige betingelser ivaretas. Miljø- og ressursregnskapsmodell for murgårder er et verktøy for å sammenligne

miljøregnskap for rehabilitering av murgårdsbebyggelse kontra riving og nybygging.

Riksantikvaren vil videreføre arbeidet med FoU-prosjektet SURF (Sustainable Urban Futures) som vil bli koblet til kunnskapsutviklingen i prosjektet "Framtidens byer". Målet er blant annet økt kunnskap om livsløpsbaserte miljøvurderinger, og hvordan kulturhistoriske bygg og bygningsmiljøer kan oppgraderes til dagens miljø-, klima- og energikrav ved hjelp av nye tekniske løsninger.

PASSIVHUS

Energibehov til oppvarming i et passivhus er bare ca. 25 prosent av energibehovet i dagens konvensjonelle boliger. Energi- behovet reduseres gjennom passive tiltak, som ekstra isolasjon og ekstra god tetthet i ytterkonstruksjon, bruk av vinduer og dører med meget lav varmetap, utnyttelse av solenergi og varmegjenvinning. I passivhuskonseptet legges det vekt på at løsningene skal gi beboere/brukere god termisk komfort og god luftkvalitet. Passivhus har fått særlig stor utbredelse i Tyskland og Østerrike. I Norge er interessen for passivhus økende og det er planlagt flere nye byggeprosjekter. En norsk standard for passivhus er under utarbeidelse slik at begrepet kan få en klar norsk betydning.

LAVENERGIPROGRAMMET

Lavenergiprogrammet er et samarbeid mellom Byggenæringens landsforening, Arkitektbedriftene, Husbanken, Enova, Statens bygningstekniske etat, Norges vassdrags- og energidirektorat og Statsbygg. Programmet har som formål å effektivisere energibruk i bygninger og anlegg og sørge for miljøvennlig omlegging. Lavenergi-programmet har som målsetting å bidra til at det mellom 2014 og 2017 blir en stor andel passivhus i Norge. Programmet vil fokusere på kompetanseheving i forhold til nye forskriftskrav og forberede næringen på en utvikling mot passivhusnivå i 2020, samt stimulere til at det igangsettes forbildeprosjekter.

BIOENERGIPROGRAM

Innovasjon Norge forvalter på oppdrag fra Landbruks- og matdepartementet et bioenergi-program som skal stimulere til økt bruk av fornybare energikilder. Programmet har to satsingsområder: bioenergi i landbruket og flisproduksjon. Flisproduksjon er et nytt satsingsområde fra 2009. Programmet gir investeringsstøtte til



[1.2] I-BOX, Norges første passivhus, Tromsø (Steinsvik Arkitektkontor AS)

Løvåshagen, Bergen

Løvåshagen er et samarbeid om lavenergiboliger mellom ByBo, Sintef Byggforsk og Husbanken, støttet som forbildeprosjekt fra Enova. Løvåshagen består av fire hus med til sammen 80 leiligheter der 52 leiligheter er lavenergiboliger og 28 enheter bygges som passivhus.

Alle husene ligger vest og sydvestvendt, noe som gir mye lys, lite sjenanse fra nabolaget og god kontakt med naturen. Soltilskuddet bidrar til deler av oppvarmingen. Gjennomsnittlig leilighetsstørrelse er 80 kvm. Det er lagt stor vekt på universell utforming og alle leilighetene har livsløpsstandard, heis til boligetasjen og innendørs parkeringsanlegg. For passivhusene er det krav om et maksimalt oppvarmingsbehov på 15 kWh/kvm/år mens det for lavenergiboligene siktes mot ca. 25 kWh/kvm/år. Arkitekt for boligprosjektet har vært ABO Plan og Arkitektur AS.

småskala biobrenselsanlegg tilpasset bygningsstrukturen på mindre tettsteder. De vanligste bruksmåtene for bioenergi er punktoppvarming med ved eller pellets, og vannbåren varme basert på f.eks. flis, halm eller biologisk avfall i større varmesentraler av ulik størrelse. Samlet sett tyder anslagene over ressurstilgangen på at det er potensial for å øke bioenergiproduksjonen vesentlig innenfor gjeldende krav til miljøhensyn i skogbruket.

Les mer på www.innovasjon Norge.no/Satsinger/Landbruk/Bioenergiprogrammet

ENOVA

Statsforetaket Enova har anslått effektiviseringspotensialet i eksisterende bygningsmasse til å være opp mot 10 TWh. Enova har en rekke programmer for bolig, bygg og anlegg hvor målet er redusert energibehov og bruk av fornybar energi i eksisterende og nye boliger og næringsbygg (private og offentlige). Som en del av regjeringens tiltakspakke i 2009 har Enova i tillegg opprettet et eget støtteprogram rettet mot offentlig bygningsmasse. Om lag 650 offentlige bygg blir nå mer energieffektive ved hjelp av midler fra Enova.

program for å støtte etablering av ny, eller konvertering til fornybar energi i lokale varmesentraler og for etablering av fjernvarmeanlegg, samt for konvertering av varmeanlegg i bygg fra fyringsolje eller fra elektrisk oppvarming til bioenergi og vannbåren varme. Enova har også et støtteprogram for innovative energiløsninger og for introduksjon av ny teknologi, hvor målet er å vise fram nye energi- og teknologiløsninger på markedet.

Kommunene er også sentrale i Enovas arbeid, og det er et eget program for disse. Kurs, veiledere og støtte til utarbeidelse av energi- og klimaplaner skal bidra til å øke kompetansen om energi og klima i kommunene. Les mer på www.enova.no

Enova støtter en professor 2 stilling ved NTNU som skal bidra til at energibruk i bygg inngår som en del av arkitektutdanningen.

FRAMTIDENS BYER

“Framtidens byer” er et program med varighet 2008–2014 og med hovedmål å redusere klimagassutslippene – og dermed gjøre byene bedre å bo i. Programmet omfatter de 13 største byområdene: Oslo, Bærum, Drammen, Sarpsborg, Fredrikstad, Porsgrunn, Skien, Kristiansand, Sandnes, Stavanger, Bergen, Trondheim og Tromsø. Programmet ledes av Miljøverndepartementet og organiseres innenfor fire innsatsområder:

- 1) Arealbruk og transport (ledes av Samferdselsdepartementet)
- 2) Stasjonær energi i bygg (ledes av Olje- og energidepartementet, assistert av Kommunal- og regionaldepartementet)
- 3) Forbruksmønster og avfall (ledes av Miljøverndepartementet)
- 4) Tilpasning til klimaendringene (ledes av Miljøverndepartementet)

Målene skal nås blant annet gjennom pilotprosjekter. Erfaringene skal legges til grunn for utarbeidelsen av prinsipper for områdeutvikling, nybygging og forvaltning av eksisterende bebyggelse. Som del av programmet skal de arkitektoniske utfordringene ved reduksjon av klimagassutslipp konkretiseres. “Framtidens byer” vil i tillegg omfatte gjennomføring av tiltak i eksisterende og nye bygg, delvis basert på forpliktende avtaler mellom staten og byene, og delvis innenfor samarbeidsområder og kompetansenettverk. I en egen intensjonsavtale forplikter også næringslivet seg til å arbeide for å nå de samme målene som det



[1.3] Løvåshagen, Bergen (ABO Plan og Arkitektur AS)

Enova har økonomiske virkemidler for fornybar varme i bygg hvor målet er 4 TWh vannbåren varme basert på fornybare energikilder, spillvarme og varmepumper i perioden 2002 til 2010. Det er etablert



Grønne energikommuner

Grønne energikommuner satser på energi-effektivisering, fornybar energi og reduksjon av klimagassutslippene og gjennom et samarbeid mellom Kommunenes Sentralforbund og Regjeringen. Totalt deltar 21 kommuner og 1 fylkeskommune og prosjektperioden er fra 2007 til 2010.

[1.4] Kjøllefjord Vindpark i Lebesby kommune. Finnmark

offentlige. Det vil i hovedsak skje ved samarbeid om tiltak lokalt i de enkelte byer. Opplysninger om prosjektene og erfaringer i "Framtidens byer" vil bli publisert på www.framtidensbyer.no

BY- OG BOLIGUTSTILLING OSLO-DRAMMEN

By- og boligutstillingen Oslo–Drammen skal være en motor for utvikling av klimanøytrale byområder og arkitektur. Drammen kommune har vedtatt å satse på utviklingsarbeid i tilknytning til denne utstillingen, og Oslo kommune vil gjøre det samme. Regjeringen vil støtte kommunenes utviklingsarbeid gjennom By- og boligutstillingen. Det er etablert samarbeid mellom utstillingen og "Framtidens byer" når det gjelder koordinering og utvikling av forbilde- og pilotprosjekter.

STATENS ENERGIBRUK

Statlige byggherrer skal under planleggingen av byggeprosjekt ta hensyn til miljømessige konsekvenser, blant annet ved å dokumentere miljøegenskapene ved produktene i byggeprosjektet.

Statlige byggherrer bør stille høyere krav til egne bygg og anlegg enn det som gjelder etter teknisk forskrift til plan- og bygningsloven om energibruk i nybygg. For å redusere energikostnadene og utslippene av CO₂ skal bruken av fossilt brensel reduseres. I stedet skal varmeproduksjonen baseres på fornybare og miljøvennlige energibærere. Statlige byggherrer er i gang med å bygge om eksisterende varmesentraler som i dag er basert på fossilt brensel, til å benytte fornybare og mer miljøvennlige energibærere.

Statlige eiendomsforvaltere kan bidra til å redusere klimagassutslipp ved å definere mål for energieffektivisering i eksisterende bygg og anlegg. Det finnes i dag verktøy som kan gi oversikt over det samlede energiforbruket i et bygg. Slike energiregnskap gir informasjon som kan legge føringer for eventuelle ombygginger, slik at bygget blir mer energibesparende samtidig som den arkitektoniske formgivningen ivaretas.

TRE SOM MILJØVENNLIG OG FORNYBART MATERIALE

Tre som et miljøvennlig og fornybart materiale kan i større grad brukes som et alternativ til andre og mer energikrevende materialer. Dette vil kunne kombinere gode miljøløsninger med gode estetiske uttrykk. Det er et stort potensial innenfor de rammer

som er fastlagt i henhold til miljøstandarder og skogloven, for å øke avirkningen av skog vesentlig og dermed øke tilgangen på miljøvennlig trevirke til bl.a. bygnings- og energiformål. Økt bruk av tre vil også bidra til å senke klimabelastningen fra byggenæringen, jf. Statsbygg og www.klimagassregnskap.no, og bidra til en mer bærekraftig utvikling.

Trebasert innovasjonsprogram (TIP) i Innovasjon Norge er et program som tilbyr finansiell støtte til bedrifter innenfor den tre mekaniske verdikjeden, dvs. produksjonsbedrifter fra sagbruk/trevareindustri og leddene fram til sluttkunden. Programmet retter seg mot arkitekter, entreprenører, utbyggere m.v.

Norges solide erfaring med og kunnskap om trekonstruksjoner (i fortid og nåtid) bør utnyttes sterkere internasjonalt. Riksantikvaren har kontakt med ulike norske fagmiljøer om organisering og videreutvikling av et nettverk av norsk trekompetanse for bruk i internasjonalt samarbeid. Målet er også å etablere et nettsted for kompetanse på og informasjonsutveksling om tre.



[1.5] Boliger i Strandveien 37-39. Trondheim (Brendeland og Kristoffersen Arkitekter AS)

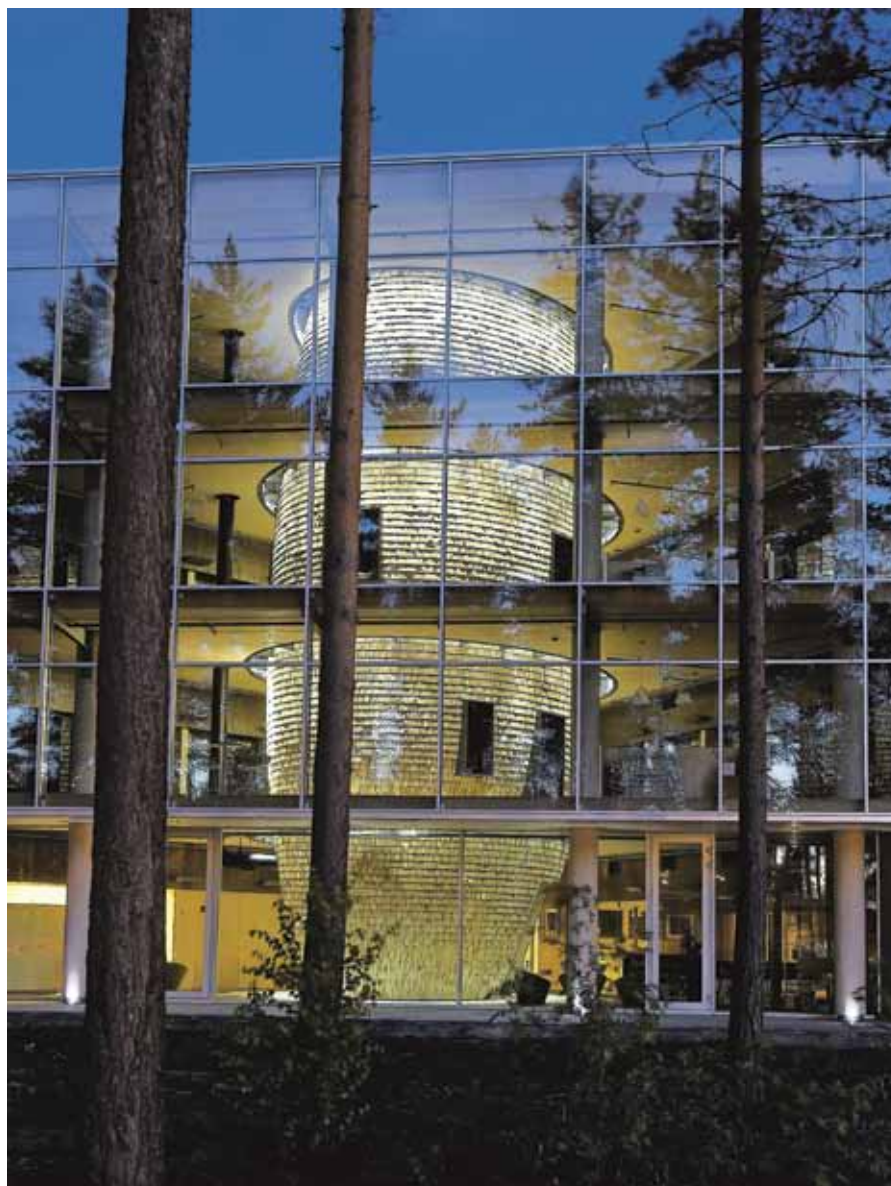


[1.6] Rena Leir (LPO Arkitektur)

Rena leir – høy miljøprofil

Rena leir ble offisielt åpnet i oktober 1997 og den er hovedsete for hærens styrker. Rena leir er anlagt som en "by" der de store anleggene er innpasset i landskapet, de mellomliggende skogområdene er bevart, og det er skapt bygningsstrukturer med rom for identitet, beskyttelse, seremonier og sosialt liv.

Den arkitektoniske utformingen tar hensyn til stedets egenart, gir mulighet for endring og utvidelse og forener brukerens behov med det estetiske og miljømessige. Prosjektet har en høy miljøprofil og er inspirert av bl.a. lokal byggeskikk. Oppvarmingen bygger på vannbåren varme, fjernvarme og passiv solvarme. Det er en utstrakt bruk av ubehandlet tre på fasadene i varierende type panel. I tillegg er to bygg oppført i massivtre. Prosjektet er tegnet av LPO arkitektur AS.



Viken Skog – næringsbygg med fokus på miljø og naturmaterialer

Viken Skogs nye kontorbygg på Hønefoss synliggjør bruk av tre i konstruksjoner og interiører. Oppvarmingen er basert på vannbåren varme fra et lokalt fjernvarmeanlegg basert på bioenergi. Energiforbruket til oppvarming ligger på 123 kWh/kvm/år og til kjøling 43 kWh/kvm/år. Prosjektet er tegnet av Stein Halvorsen Arkitekter AS.

[1.7] Viken Skog, Hønefoss (Stein Halvorsen Arkitekter AS)

KLIMAGASSREGNSKAP

Byggeprosjekter der staten skal eie eller leie, bør dokumentere byggets klimagassutslipp for å sikre klimavennlige løsninger. Statsbygg er i ferd med å utvikle et webbasert beregningsverktøy som gjør det mulig å beregne klimagassutslipp knyttet til planlegging, oppføring og drift av bygninger. De foreløpige resultatene ved bruk av verktøyet viser at:

- Valg av energieffektiv design, fornybare energikilder og -bærere kan redusere utslipp med mer enn 50 prosent.
- Sentrumsnær lokalisering og/eller nærhet til et godt kollektivsystem kan redusere utslippet fra transport knyttet til bruken av bygget og dermed redusere utslipp med mer enn 50 prosent.
- Rehabilitering og gjenbruk av bygninger kan redusere utslipp fra materialbruk med 60 til 70 prosent mot å bygge nytt.

Det første prosjektet som det er laget regnskap for, er Fornebu, som viser en utbygging med sterk miljøprofil. Bruk av Statsbyggs klimagassregnskapsverktøy vil også være et av kriteriene for pilotprosjekter innenfor "Framtidens byer". Se www.klimagassregnskapet.no

ENERGIMERKING AV BYGNINGER

Energimerking av bygg skal bidra til økt kunnskap og oppmerksomhet om energibruk, og bidra til en riktigere verdsetting av boliger og yrkesbygninger når disse selges eller leies ut. Energimerkeordningen skal gi eiere, leietakere og bygningskjøpere informasjon om energibruken i bygningen de disponerer. Ordningen vil være obligatorisk for yrkesbygninger over 1000 kvm., samt mindre bygninger eller boliger som selges eller leies ut. Alle yrkesbygninger skal ha et energimerke på et sted der det er godt synlig for brukerne av bygningen. Energimerket baseres på samme symbolet som er kjent fra energimerking av hvitevarer.

Energimerkingen gjennomføres via en Web-basert løsning utviklet av Norges vassdrags- og energidirektorat. Bygningen vil få en energiattest som viser bygningens



[1.9] Nardo Skole. Trondheim (Eggen Arkitekter AS)



[1.8] Marilunden. Stavanger, Rogaland (Eder Biesel Arkitekter AS / Noncon:form, Østerrike / Schønerr landskab KS)

Marilunden – industrialisert boligutbygging med fokus på miljø og energi

Som del av Norwegian Wood-prosjektet har denne boligutbyggingen hatt høye ambisjoner om miljøriktig materialbruk og lavt energiforbruk. Byggene består av 10 eneboliger i rekke på 2000 kvm, som er basert på industrialiserte elementer i bindingsverk med trefiberbasert isolasjon som er innblåst i elementene. Alle vinduer er høyisolerte og tilfredsstillende passivhusstandard. Eneboligene er bygget med fokus på høy tetthet og balansert ventilasjon, varmegjenvinner og jordvarmesløyfe. Energimålet er klasse A og levert energi er beregnet til 83 kWh/kvm/år. Prosjektet er tegnet av Sivilarkitekt Wilhelm Eder, Norge / Noncon:form, Østerrike

Nardo skole – skoleutbygging med fokus på miljø, innemiljø og energi

Prosjektet er utbygging av en barneskole 1-7 trinn for 385 elever, og det dekker totalt rundt 7000 kvm. Omfattende bruk av tre er benyttet for å oppnå et miljøeffektivt bygg og godt innemiljø. Hovedkonstruksjon er basert på massivtre/limtre samt vegger i massivtre/tradisjonelt bindingsverk. Hele bygget har ulike typer trekledning utvendig. Energimålet var 105 kWh/kvm/år, og beregninger viser et energiforbruk på 107 kWh/kvm/år hvorav 75 kWh er kjøpt energi. Oppvarming skjer ved vannbåren varme fra lokalt fjernvarmeanlegg og jordvarmebasert varmepumpe. Prosjektet er tegnet av Eggen Arkitekter AS.

behov for levert energi basert på oppvarmingsløsninger, egenskaper ved bygningen og ventilasjonssystem. Energiattesten inneholder også forslag til konkrete tiltak eier av bygningen kan gjennomføre for å effektivisere energibruken, samt informasjon om hvor en kan finne ut mer om tiltakene. I tillegg til energimerking innfører ordningen plikt til å gjennomføre en regelmessig energivurdering av klimaanlegg og kjeler for å bidra til mest mulig effektiv drift.

Ordningen er en del av gjennomføringen av EUs bygningsenergidirektiv. Regjeringen tar sikte på at ordningen skal tre i kraft 1. januar 2010. Les mer om energimerking på www.energimerkeordning.no

Miljøriktig bygging skal lønne seg

Ett av Statsbyggs miljøtiltak har vært innføringen av et miljøstyringssystem, basert på internasjonale standarder, for at oppfølging av miljømessige mål og rutiner skal inngå systematisk i prosjektstyringen. Statsbyggs forsknings- og utviklingsinnsats, samt vurdering av alternative muligheter med hensyn til kostnader, miljøgevinster og tilgjengelig teknologi, bidrar også til miljøriktig bygging. Det utvikles nye løsninger, ofte med samfunnsøkonomiske og prosjektøkonomiske gevinster. Nye strategier tas i bruk, for eksempel nye typer miljøkontrakter eller nye former for samarbeid rundt miljømessige forhold i byggeprosessen. Statens vegvesen utvikler karbonregnskap som vil kunne brukes til å vurdere klimaeffekten av ulike utbyggingsløsninger og drift og vedlikehold av disse.

MILJØVENNLIG TRANSPORT

Kunnskap om forventede klimaendringer og klimagassutslipp skal belyses ved planlegging, utforming og materialvalg ved nye samferdselsanlegg. Det skal satses på tilrettelegging for mer gange, sykling og kollektivtransport og utvikling av et arealbruksmønster som bygger opp under dette.

Kunnskap og erfaring skal utvikles og formidles

Kunnskap om livsløpsbaserte miljøvurderinger av eksisterende bygninger og bygningsmiljø må utvikles og formidles. Tilsvarende gjelder kunnskap om hvordan man kan forbedre energibruken i eksisterende bebyggelse og samtidig ivareta kulturhistoriske, estetiske og miljømessige krav. Riksantikvaren informerer om hvordan bedre klimastyring vil gi redusert energiforbruk og bedre bevaringsforhold i kirker, og tilrår tilleggisolering der dette er riktig i forhold til kulturminneverdiene.

VISUALISERING AV KLIMAENDRINGENE

Behovet for kunnskap om effekter av klimaendringer er stort. Konkrete tiltak for å møte konsekvensene etterspørres også. Tilpasning til klimaendringene må bli en integrert del av samfunnsplanleggingen, både i offentlig sektor og innenfor næringslivet. En målrettet innsats på området vil kunne spare samfunnet for store kostnader i fremtiden.

Innenfor programmet "Framtidens byer" vil det i samarbeid med Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) bli arbeidet med å visualisere klimaendringer, kartlegge sårbarhet og vurdere statlige føringer for havnivåstigning og håndtering av overflatevann. Informasjon om temaet generelt publiseres på www.klimatilpasning.no

Miljøsertifisering av bygg

Miljøsertifisering av bygg bidrar til at byggherrer, eiendomsbesittere, finansinstitusjoner og brukere øker sitt fokus på energieffektivisering og miljøriktig bygging. Det finnes ikke i dag et felles system for miljøsertifisering av bygg og anlegg i Norge. Sertifisering er et godt virkemiddel for å skille gode produkter fra dårlige, for eksempel med en form for "Svanemerking" (miljømerking) hvor dokumentasjon av miljø- og bruksbelastning knyttet til nye bygg og anlegg kan inngå. Videre kan for eksempel beregning av teknisk kvalitet måles med hensyn til energikilder og forbruk, materialbruk og byggemetoder, total miljøbelastning i produksjon og bruk, livstidsregnskap, holdbarhet, fleksibilitet, gjenbruksverdi og generell brukbarhet. Flere norske bedrifter har nå tatt initiativ til å utvikle et felles klassifiseringsverktøy.





2. BYER OG TETTSTEDER SKAL UTVIKLES MED ARKITEKTUR AV GOD KVALITET

KVALITET I VÅRE OMGIVELSER

Planlegging av hus, fellesområder og anlegg skal styres av høye ambisjoner om god arkitektonisk kvalitet. Prosessene skal vektlegge kunnskap, samhandling, formidling og god gjennomføring. Staten skal utvikle gode rammebetingelser for slike prosesser, i samsvar med dagens og fremtidens utfordringer.

BÆREKRAFTIGE BYER OG TETTSTEDER

Byer og tettsteder gjennomgår store endringsprosesser. For å møte disse utfordringene må det gis bedre rammebetingelser på en rekke felt. Statlige, fylkeskommunale og kommunale planleggings- og veiledningsoppgaver må gis økt prioritet, og staten må bidra til at også bygge- og anleggsnæringen gis insentiver til å fornye kunnskap og få forbedret praksis. Det skal tilrettelegges for god utforming og lokalisering av bolig- og næringsområder, som gir fellesområder for samvær og rekreasjon og miljøvennlige transportløsninger. Kulturhistoriske kvaliteter skal løftes frem gjennom økt kunnskap og bevisst planlegging og arealpolitikk. Mobilitet må ivaretas både ut fra et bærekraftperspektiv og et helseperspektiv. For de stedene der folketall og næringsutvikling går tilbake skal det utvikles strategier for å ivareta viktige samfunnsmessige fellesfunksjoner.

BYKULTUR OG MANGFOLD

Tilflytting, gentrifisering og immigrasjon har gitt grunnlag for transformasjon og fortetting av byområder. Mange sentrale områder i byer og tettsteder har fått større attraktivitet og markedsverdi som boligområder. Norsk bykultur har gjennom disse prosessene endret seg kraftig. For eksempel må sentrale byområder transformeres til bomiljøer for familier i byer og tettsteder. Kulturelt mangfold skaper utfordringer som bevisst må håndteres i offentlig planlegging og i formgivning av by- og tettstedsmiljøer.

TILGJENGELIGHET FOR ALLE OG UNIVERSELL UTFORMING

Ny plan- og bygningslov sikrer krav om universell utforming i våre omgivelser. Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009–2013 viser hvordan vi kan motvirke diskriminering av personer med nedsatt funksjonsevne og også gi bedre og mer funksjonelle omgivelser for hele befolkningen. Regjeringens visjon er at Norge skal være universelt utformet innen 2025. Dette skal nås gjennom den mest omfattende satsingen på universell utforming noensinne. Tiltakene i handlingsplanen berører utforming av omgivelsene, hvor arkitektur er en viktig faktor.

KRIMINALITETSFOREBYGGING

Regjeringens politiske føringer, den nye plan- og bygningsloven og generelle arkitekturpolitiske visjoner og mål gjør at hensynet til kriminalitetsforebygging er et viktig perspektiv også for arkitekturpolitikken. Kriminalitetsforebygging kan skje gjennom mange ulike tiltak, også med hensyn til tilrettelegging for trygge sosiale miljøer og gjennom den fysiske utformingen av omgivelsene.

VEILEDNING OG MEDVIRKNING

Statlig veiledning overfor fylkeskommuner og kommuner er svært betydningsfull. Det vil fortsatt være stort behov for tilstrekkelig kompetanse i forhold til mange og store oppgaver knyttet til planlegging og utbygging. For å sikre at veiledningsarbeidet virkelig fungerer, må staten treffe tiltak for å øke kompetansen både i forvaltningen og blant politikerne i kommunene. Staten har også et særskilt ansvar for å stimulere til kritisk og kunnskapsrik debatt i alle miljøer, sentralt og lokalt. De rådgivende kunnskapsmiljøene må bidra, også i forhold til privat byggevirksomhet.

Tiltak og initiativ

Kommunene skal stimuleres til god planlegging

NY PLAN- OG BYGNINGSLOV - EN VIKTIG PREMISS FOR HELHETLIG PLANLEGGING

Plandelen i ny plan- og bygningslov vektlegger samfunnsplanlegging og handlingsplaner som grunnlag for samfunnsutviklingen. Aktiv bruk av plansystemet er nødvendig for et helhetlig grep og for å kunne se sammenheng mellom det overordnede og detaljer, mellom landskap, grønnsstrukturer og bebyggelse, mellom fortid, nåtid og fremtid. Plandelen i loven vektlegger kvalitet i omgivelsene og gir viktige premisser for helhetlig planlegging og utvikling av byer og tettsteder. I forbindelse med lovens ikrafttreden 1. juli 2009 har Miljøverndepartementet satt i gang et omfattende arbeid med utarbeidelse av veiledningsmaterieell og program for opplæring. Veiledningsmaterieellet legges ut på følgende adresse: www.planlegging.no

Ny byggesaksdel ble vedtatt i Stortinget vinteren 2009 og vil kunne tre i kraft i 2010.

KOMPETANSE OG KAPASITET

Regjeringen arbeider med flere tiltak for å følge opp kartleggingen av kompetanse og kapasitet på kommunalt og regionalt nivå. Dette henger dels sammen med innføring av ny plan- og bygningslov, og tiltakene vil i tillegg til veiledning kunne omfatte interkommunale løsninger og utviklet og styrket statlig rådgivningstjeneste til kommunene. Forsknings- og utdanningsinstitusjonene bør gjennom styrking av eksisterende utdanning, og utvikling av systematiske etterutdanningstiltak og etterutdanningsprogrammer, få en sentral rolle i økning av profesjonell kapasitet og utvikling av kompetanse.

STEDSUTVIKLINGSPROSJEKTER

Regjeringen skal fortsatt ha fokus på attraktive steder og velfungerende, trygge og identitetsskapende lokalsamfunn i hele landet. Det skal igangsettes og gjennomføres nye stedsutviklingsprosjekter med hovedfokus på fysisk kvalitet, og prosjekter for fysisk opprustning i sosialt utsatte områder i storbyene. Husbanken vil stimulere til flere arkitektkonkurranser, forsøks- og pilotprosjekter for nye og eksisterende bygg, bomiljø og steder. God byggeskikk og estetisk utforming av omgivelsene vil også

være viktig i arbeidet med å utvikle "Nasjonalparkslandsbyer", et prosjekt som er initiert av Miljøverndepartementet.

MER MILJØVENNLIG TRANSPORT

Samordnet areal- og transportplanlegging er et viktig instrument for å oppnå miljøvennlige helhetsløsninger. Samferdselsdepartementet vil i større grad enn tidligere vektlegge at intensjonene i bestemmelsene i plan- og bygningsloven følges opp i byområdene – både i arbeidet med fylkesplaner og fylkesdelplaner, i framlegg av bypakker og ved flerårige tildelinger gjennom belønningsordningen for mer kollektivtransport og mindre bilbruk i byene. Belønningsordningen omfatter de 13 byene som deltar i programmet "Framtidens byer".

I alle de største byområdene er transportomfanget høyt og stigende. Regjeringen vil legge reduserte utslipp til grunn for all areal- og transportpolitikk, slik at transportbehovet reduseres og transporter overføres til mindre miljøbelastende transportmidler, og dermed legge til rette for en langsiktig strukturell endring av transportsystemene i byområdene. En kollektivtransportstrategi og en strategi for flere syklende og gående skal medvirke til at man når disse målene. Restriktive tiltak rettet mot privatbilismen og mer transporteffektiv arealpolitikk er også nødvendig for å få til omlegging av transportsystemene i mer klima- og miljøvennlig retning. En slik omlegging vil gi rammer for transportanleggenes fysiske utforming.

Gro Ruddalen

Gro ruddalssatsingen er et ti-årig samarbeidsprosjekt mellom Oslo kommune og staten. Hensikten med samarbeidet er å bedre miljø- og leveforholdene i Gro ruddalen, søke en bærekraftig byutvikling, synlig miljøoppustning, bedre livskvalitet og samlet sett bedre levekår. Kommunal- og regionaldepartementet er involvert i programområde 3 (Bolig-, by- og stedsutvikling) og har inngått avtale om et samarbeid fram til og med 2010.



[2.2] Syklist. Oslo.

MILJØKVALITETER I LANDSKAPET

Fritidsbebyggelse skal lokaliseres og utformes med vekt på landskap, miljøverdier, ressursbruk og estetikk. Arkitekturen skal i henhold til landskapskonvensjonen bidra til å fremheve kvaliteter i landskapet, både i by og bygd. Miljøkvaliteter i landskapet skal bevares og styrkes gjennom økt kunnskap om verdier og bevisst planlegging og arealpolitikk. Arkitektur skal bevisst brukes for å synliggjøre landskapskvaliteter, blant annet i forbindelse med nasjonalt verneverdig natur- og kulturlandskap.

Statsforetaket Statskog er landets største grunneier. Eiendommene omfatter 1/5 av Norges fastlandsareal og foretaket har eierdommer i om lag 180 av landets kommuner. Statskog er eier av nesten 1000 bygninger. Til sammen er ca. 250 av Statskogs bygninger identifisert som kulturhistorisk interessante, og det skal vurderes vernestatus og utarbeides landsverneplan for disse bygningene.

Presset på en del områder er stort og brukerinteressene mange. Omfanget av terrenginngrep og energibruk knyttet til hytteområder har vist en økende tendens. Statskog ønsker i nær framtid å etablere nye utleiehytter og enkle husvær i fjellet til bruk for allmennheten. Disse skal bygges i en moderne arkitektur med lavt energiforbruk og vedlikeholdsbehov. Regjeringen ønsker med dette å bidra til å fremskaffe nye arkitektoniske uttrykk for hva som kan og skal bygges i fjell og utmark.

Formidling og rådgivning skal bidra til kunnskap og engasjement

KUNNSKAP OM ARKITEKTUR OG BYGGESKIKK

Staten skal anspore og aktivere til gode omgivelser og god byggeskikk, både ved å bidra til finansiering og ved å bidra til å utvikle og fremme kunnskap.

Husbanken skal videreutvikle rollen som nasjonalt kompetansesenter for byggeskikk og bidra til å spre kunnskap om og engasjement i god utforming av de bygde omgivelsene. Det skal stimuleres til økt kunnskap både i kommuner og byggenæring, blant annet gjennom lokale og regionale byggeskikkkurs, nettbasert fjernundervisning og støtte til gode prosjekter.

VEILEDNING

Statlige rundskriv og veiledere er viktige informasjonskilder, og oppdateringer vurderes fortløpende. Veilederne er et godt hjelpemiddel for forståelse og kommunikasjon om arkitektur i vid forstand. Dette arbeidet er også viktig for å bidra til færre byggefeil og skader. Departementer og underliggende etater bidrar til å øke kompetansen om blant annet god stedsutvikling gjennom omfattende veiledningsmateriale, kurs og konferanser. Miljøverndepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet, Husbanken, Statens vegvesen Vegdirektoratet, Norsk Form og Riksantikvaren har sammen etablert Forum for stedsutvikling. Forumet skal bidra til utvikling av attraktive og miljøvennlige steder gjennom å styrke kompetansen og kvaliteten på stedsutviklingsarbeidet lokalt og regionalt, samt å bedre det nasjonale samarbeidet på tvers av sektorer. En viktig del av arbeidet består i å arrangere regionale fagkonferanser for kommunene og drifte og videreutvikle den felles nettportalen www.stedsutvikling.no

BYLAB

Norsk Form arbeider med utforming og bruk av det offentlige rom, boligens uteareal i tett by, barns fritidsarenaer og eldres bomiljø. Endrings- og fortetningsprosesser kan ha effekter som sosial segregering og senket kvalitet på bomiljø og uterom. Her har Norsk Form lenge vært en sentral kunnskapsprodusent og debatt deltaker. Norsk Form skal samordne og utvide arbeidsfeltet i form av et "bylaboratorium", kalt ByLab.

ByLab skal arbeide for et inkluderende lokalmiljø ved å styrke kommunenes kunnskap og bevissthet, spesielt med tanke på barn/unge og eldre i by- og stedsutvikling. ByLab skal bruke erfaringsbasert kunnskap om omgivelser som grunnlag for å diskutere og definere kvalitetskrav i offentlig og privat planlegging, og bidra til økt kompetanse spesielt hos kommunale planleggingsorganer. ByLab skal utvikles som kompetansesenter for by- og stedsutvikling med vekt på forholdet mellom fysisk form og sosialt miljø. Det skal utvikles en web-side med relevant informasjon.

DIGITALT BARNETRÅKK

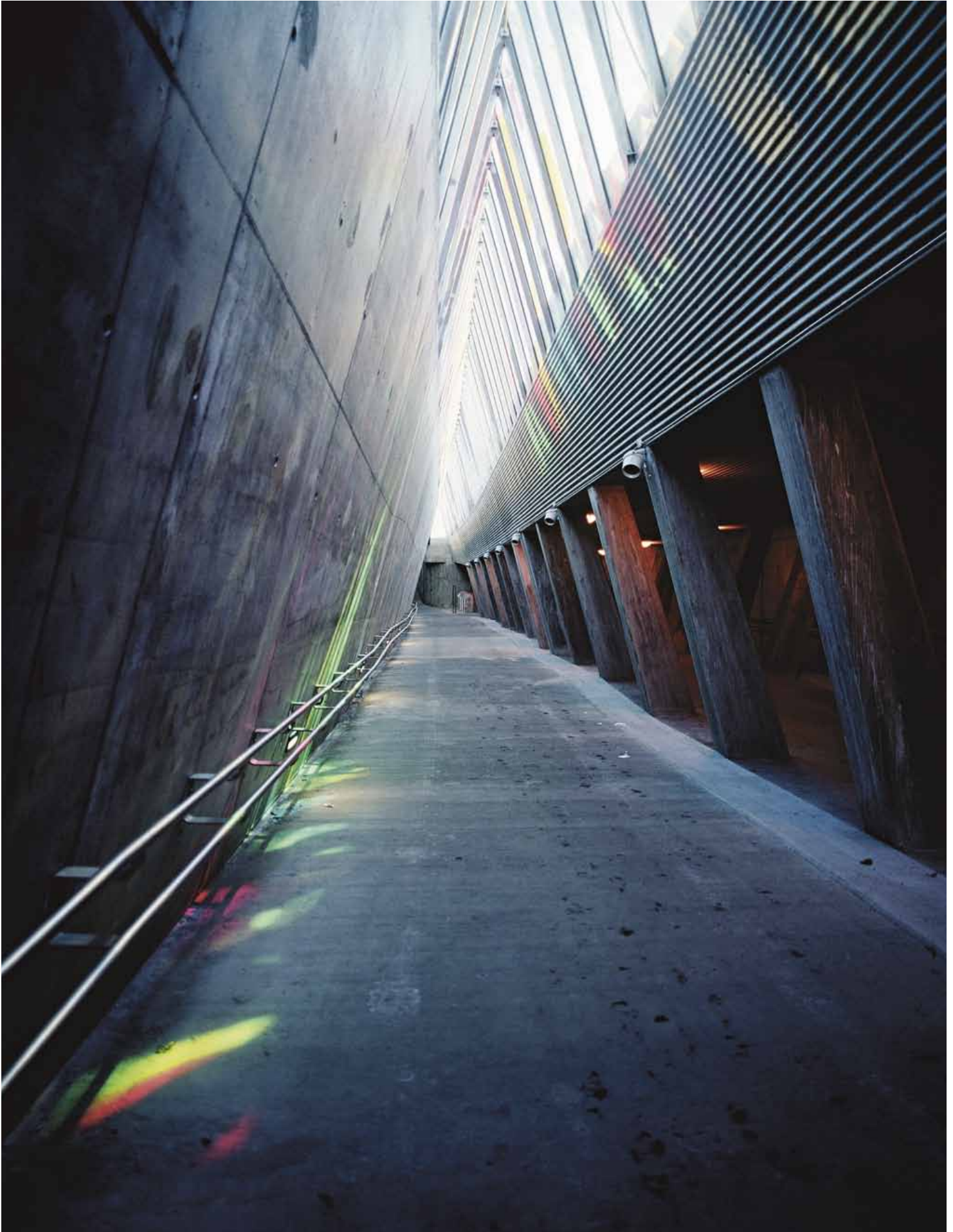
Norsk Form har i samarbeid med Statens kartverk utviklet et digitalt kartleggingsverktøy – Digitalt barnetråkk - hvor barn og ungdom selv registrerer hvordan de bruker

Blest

BLEST (bolyst og engasjement i småbyer og tettsteder) retter seg mot mindre byer og tettsteder med en befolkning på opp til 15 000 mennesker i sentrum. Arbeidet ledes av Husbanken og styres av Kommunal- og regionaldepartementet. Hensikten er å oppnå fysiske resultater, økt engasjement og sosiale møteplasser.



[2.3] Hytter. Kvitfjell (Jarmund/Vignæs AS, Arkitekt MNAL)



[2.4] Sinsen T-banestasjon. Oslo (Jensen & Skodvin Arkitektkontor as)

nærmiljøet sitt. Gjennom dette arbeidet får de en stemme i planprosessen og i beslutninger som berører dem. I tillegg til å gi oppdatert kunnskap for bedre planlegging, bidrar også arbeid med barnetråkkregistrering til økt forståelse for våre fysiske omgivelser og styrket bevissthet om de planmessige utfordringene vi står overfor når vi utvikler våre byer og steder. Verktøyet imøtekommer på denne måten statlige krav til medvirkning og bistår kommunene i deres arbeid for å sikre barn gode oppvekstvilkår.

Verktøyet kan benyttes kostnadsfritt av kommunene. Barnas registreringer danner samlede temakart og gir detaljert informasjon om skoleveier, steder for opphold og aktivitet, hvilke områder barna unngår og hvilke fysiske forandringer de ønsker. Temakartene for barnetråkk kan senere legges som et "lag" over andre type temakart. Kartdataene produseres og lagres i Statens kartverk. En rekke kommuner har allerede gjennomført registreringer, og mange er i en oppstartsfase. Se www.norskform.no



[2.5] Lek i Geoparken, Stavanger (Helen og Hard Arkitekter AS)

HELSE OG OMGIVELSER

Den kommende eldrebølgen bør utfordre norske kommuner til å tenke nytt i planleggingen av omsorgstilbud. Gjennom samarbeid med Tverrfaglig nettverk for pleie og omsorgssektoren på kommunalt, regionalt og nasjonalt nivå har Norsk Form som målsetting å bidra til utvikling av boligmodeller for morgendagens omsorgstilbud for eldre som kan tilpasses lokale forutsetninger og behov. Fellesnevnerne er



[2.6] Geoparken, Stavanger (Helen og Hard arkitekter AS)



[2.7] Tyssedal kraftstasjon. Odda, Hordaland.

Deltasenteret

Deltasenteret er statens kompetansesenter for deltakelse og tilgjengelighet. Universell utforming er det sentrale elementet i arbeidet. Deltasenteret gir råd og veiledning, driver utviklingsarbeid og samarbeider med fagmiljøer i prosjekter og nettverk. Senteret er underlagt Barne- og likestillingsdepartementet.

www.helsedirektoratet.no/deltasenteret



[2.8] Trappeneser på Oslo sentralstasjon.

Kulturplanlegging

Kulturplanlegging handler om å gjøre byer og tettsteder mer attraktive ved å mobilisere kulturelle ressurser i by- og stedsutviklingen. Samlebetegnelsen kulturplanlegging refererer til et sammensatt virksomhetsfelt. Det dreier seg dels om å definere ambisjoner for kulturen og mål for planleggingsprosessene. Videre handler det om å bruke kultur som strategisk virkemiddel i by- og tettstedsutvikling og i "geografisk merkevarebygging". I tillegg dreier det seg om verdiskaping gjennom å koble kultur og næringsliv.

Kryss.no er et nettsted om kulturplanlegging som inneholder nyheter, reportasjer og fagstoff fra kulturplanfeltet i Norge og i utlandet. Nettstedet er en kunnskapsbase med informasjon og arbeidsverktøy innen kulturplanlegging. Kryss.no legger til rette for samarbeid mellom offentlige aktører, kulturliv og næringsliv.

sentralt plasserte boliger som utformes slik at de eldre inviteres til å delta i et pulserende liv. Morgendagens utfordringer kan ikke løses innenfor omsorgssektoren alene, og forutsetter tverretattlig samarbeid og helhetlig vurdering av kommunens ressurser. Det er behov for eksperimentelle pilotprosjekter der arkitekter får muligheter til å utvikle nye løsninger. Det tverrfaglige kommunenettverket er opprettet med støtte fra Helse- og omsorgsdepartementet.

Det skal stimuleres til gode beslutningsgrunnlag

BEDRE KVALITET OG KOMMUNIKASJON MED BYGGSØK

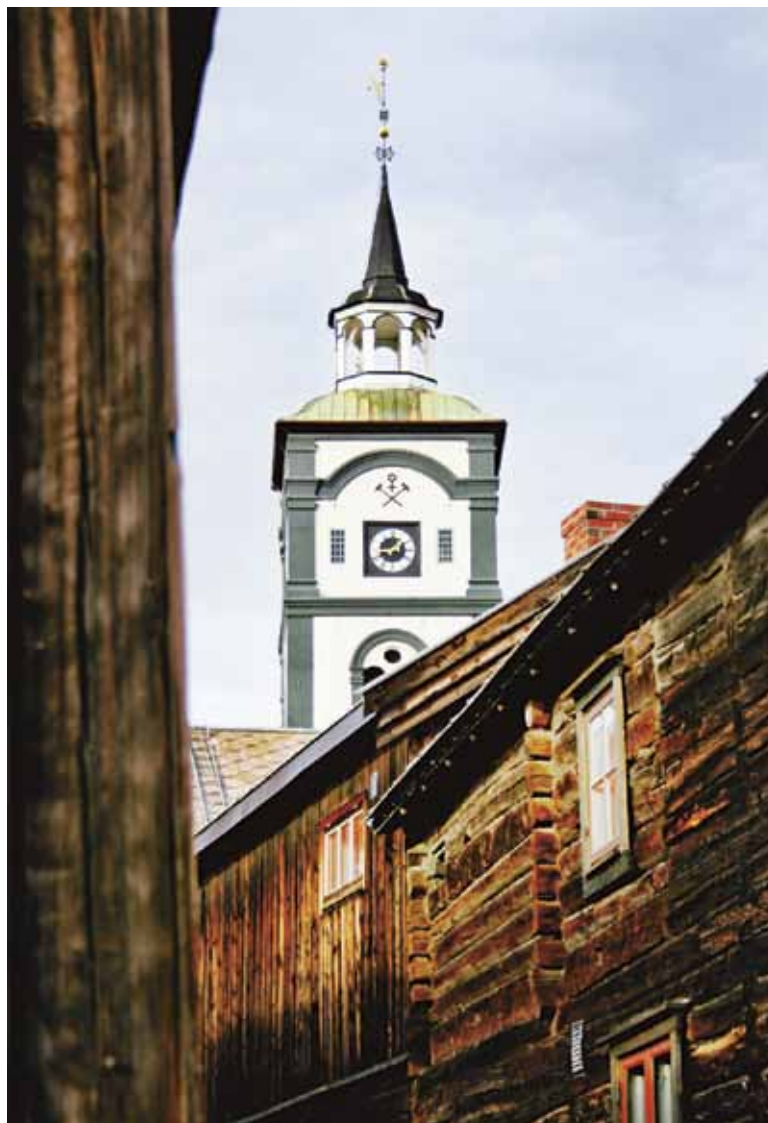
ByggSøk er et system for utarbeidelse, innsending og behandling av elektroniske planforslag og byggesøknader. ByggSøk driftes av Statens bygningstekniske etat (BE) og er åpent for alle. Systemet finnes på www.byggsok.no

ByggSøk har vært i drift siden sommeren 2003. 147 kommuner mottar elektroniske byggesaker (august 2009). Systemet videreutvikles kontinuerlig og det arbeides i dag med utvikling av en ny versjon av ByggSøk-bygning. Hovedendringer kommer som følge av ny plan- og bygningslov og nye forskrifter. I tillegg arbeides det med alternativ overføring av byggesøknad til kommunen ved hjelp av direkte import til sak/arkivsystem og overgang til buildingSMART teknologi.

ByggSøk-plan er rettet mot private reguleringsforslag, og gir veiledning gjennom hele planprosessen, med sjekklister og maler. Systemet kan like gjerne benyttes selv om planforslaget ikke kan mottas eller behandles elektronisk. Bruk av ByggSøk-plan vil gi bedre kommunikasjon og samhandling mellom forslagsstiller og planmyndighet fordi partene forholder seg til felles standarder og rutiner. Systemet er testet ut i et begrenset antall kommuner, og er klart til å tas i bruk i større skala høsten 2009 i oppdatert versjon i samsvar med den nye plandelen i plan- og bygningsloven.

KULTURMINNESØK

I løpet av 2009 vil også nettstedet Kulturminnesøk bli lansert. Dataene som presenteres her, er hentet fra Askeladden, Riksantikvarens database over alle kjente kulturminner (herunder også bygninger



[2.9] Røros

og kirker) som er fredet etter Kulturminneloven. En annen viktig kilde til kunnskap om kulturhistorisk bebyggelse er SEFRAK, et landsdekkende register av bl.a. bygninger bygget før år 1900. Dette registeret inngår f.o.m. 2009 i Matrikkelen, landets offisielle grunneiendoms- og bygningsregister. Data fra disse kildene er også tilgjengelige for bruk i digitale kartverktøy.

HISTORISKE BY- OG TETTSTEDSOMRÅDER

I historiske by- og tettstedsområder må ny bebyggelse innpasses med særlig skånsomhet og respekt. Regjeringen vil gjennom Riksantikvaren lansere databasen "Nasjonale Interesser i By" (NIB) i løpet av 2009. Denne vil gi oversikt over nasjonale kulturminneinteresser knyttet til ca. 75 byer og tettsteder. Databasen vil være en kunnskapsbase og et arbeidsredskap for kulturvernmyndighetene sentralt, regionalt og

lokalt i forvaltningen av området og ved arealplanarbeid eller byggesak. Områdeangivelsene vil bidra til mer forutsigbare planleggingsprosesser og være viktige innspill når kommunene skal definere hensynssoner etter ny plan- og bygningslov. Riksantikvaren legger vekt på formidling av mulighetene som ligger i koblingen mellom faglige verktøy som kulturhistorisk stedsanalyse (DIVE), og den nye NIB-databasen med formelle verktøy som den nye plan- og bygningsloven.

Nettverket for "Næring i verneverdige byområder", hvor 8 byer deltar, er også igangsatt. Byene Fredrikstad, Røros, Hamar, Kongsberg, Tønsberg, Stavanger, Bergen og Ålesund deltar. Målet med nettverket er å øke kunnskapen om praktiske, strategiske og planmessige grep som kan medvirke til å opprettholde og videreutvikle næring i verneverdige byområder.

Den europeiske landskapskonvensjonen

Konvensjonen slår fast at landskapet er en viktig faktor for folks livskvalitet, i byområder og i spredtbygde strøk. Et landskap er et område som er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og menneskelige faktorer. Konvensjonen bygger bro mellom natur og kulturarv og omhandler alle typer landskap, ikke bare landskap som anses som vakre eller spesielt verdifulle, men også hverdagsomgivelser og landskap som er truet av forfall, eller som er forringet på en eller annen måte.



[2.10] Uthus ved Eggum. Nasjonal Turistveg, Lofoten.



[2.11] Miljøgate. Drøbak (Snøhetta)

MINIMALISERE NEGATIVE INNGREP I LANDSKAP

Det er et mål å minimalisere negative inngrep i landskapet og beslag av dyrket mark. Istandsetting og rehabilitering av forringede områder prioriteres. Et eksempel på slike tiltak er "miljøgater". Statens vegvesen og Jernbaneverket har arkitekt- og landskapsarkitektfaglig kompetanse som arbeider tverrfaglig med utvikling av planer og prosjekter. Ambisjonen er at nye tiltak skal ha en god utforming og være godt tilpasset miljøet de inngår i. Denne praksisen videreføres.

Universell utforming – en premiss

SKJERPING AV REGLENE OM TILGJENGELIGHET

Ny plan- og bygningslov og ny lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven), medfører en skjerping av reglene om tilgjengelighet.

Universell utforming tas inn i formålsparagrafen til plan- og bygningsloven, og det vil nå bli stilt krav om universell utforming av nye bygninger, anlegg og uteområder rettet mot allmennheten, herunder arbeids- og publikumsbygg, gjennom teknisk forskrift.

For eksisterende bygninger, anlegg og uteområder rettet mot allmennheten, det vil si publikumsrettede virksomheter, er det gitt hjemmel til å innføre forskrifter om at bygninger, anlegg og uteområder oppgraderes til universell utforming innen en viss frist. Det foreslås en skrittvis og prioritert tilnærming.

Loven om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven) ble iverksatt i januar 2009. Formålet med loven er å styrke det rettslige vernet mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne og hindre diskriminering blant annet på grunn av manglende tilgjengelighet. Loven har en plikt til universell utforming av virksomheter som retter seg mot allmennheten. Offentlige og private virksomheter rettet mot allmennheten har også en plikt

til å arbeide aktivt for universell utforming. Videre skal arbeidsgivere, både offentlige og private, arbeide aktivt for å fremme likestilling og likeverd og sikre like muligheter og rettigheter uavhengig av funksjonsnedsettelse. Loven gjelder også for eksisterende bygninger.

Kommunene kan i tillegg ta stilling til hvordan de nasjonale målene skal nedfelles i det kommunale planverktøyet. For at flere eksisterende bygg skal bli universelt utformet med høy arkitektonisk kvalitet, er det ønskelig å honorere de beste prosjektene, for eksempel gjennom en egen pris.

TILGJENGELIGHET I REISEKJEDEN

Regjeringen arbeider for at transport-systemene på sikt skal være universelt utformet. I første omgang prioriteres forbedringer av kollektivsystemet, stasjoner, holdeplasser, lufthavner og materiell. Tilgjengelighet i hele reisekjeden prioriteres. Utbyggingsmønster for gang- og sykkelnett må planlegges i sammenheng og bidra til at nettet for gående og syklende blir sammenhengende og universelt utformet. Regjeringen viderefører støtteordningen for universell utforming innenfor kommuner og fylkeskommuners ansvarsområde. Statens vegvesen utvikler veiledere og formidler kunnskap om universell utforming av transportanlegg til hele sektoren.

TEMAVEILEDERE OG RAPPORT OM UNIVERSELL UTFORMING

Temaveilederen Universell planlegging og planlegging etter plan- og bygningsloven er utarbeidet i henhold til den nye plandelen i loven, som trer i kraft 1. juli 2009. Veilederen finnes på www.planlegging.no

Rapporten "Universell utforming som kommunal strategi" oppsummerer erfaringer og resultater fra pilotkommunesatsningen 2005–2008 (www.universell-utforming.miljo.no). Regjeringen har i 2009 valgt ut åtte fylker som pilotfylker for universell utforming i en treårsperiode fremover. Pilotfylkene skal integrere universell utforming i sine mål og strategier, og veve dette inn i sine egne virksomhetsområder og i sine oppgaver overfor kommunene.

Bygg for alle.no

Bygg for alle.no er et nettsted med informasjon om tilgjengeligheten i offentlige bygg. Besøkende kan velge bygning for å se detaljer om lokalene og mulige hindringer. Målet med Bygg for alle.no er å forbedre tilgjengeligheten i Statens eiendommer slik at flest mulig bygg er universelt utformet.



[2.12] Ledelinje og tydelig markering av funksjon. Drammen (NUNO arkitektur AS)



[2.13] Badeplass m/rampe. Kristiansand





[3.1] Marsmorgen med tidlig morgensol. Reine, Nasjonal Turistveg, Lofoten.

3. STATEN SKAL IVARETA KULTURMILJØ OG BYGNINGSARV

MANGFOLDET

Bygninger og anlegg er knyttet til liv og arbeid og dokumenterer ulike livsformer og verdier. Vårt fysiske miljø er resultatet av samfunnsmessig arbeid gjennom århundrer, og er slik en av de viktigste kildene til forståelse av vår egen kultur. Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og ivaretas, vurderes som bruksressurser, og gi grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. De eksisterende omgivelsene med kulturhistorisk og arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer skal være inspirasjonskilder og gi premisser for planlegging av ny arkitektur.

EKSISTERENDE BYGG

Eksisterende bebyggelse og bygde omgivelser fra ulike tidsepoker utgjør en stor samfunnsmessig ressurs som må brukes og forvaltes godt. Også bygninger og bygde miljøer uten spesiell kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi gir byer og steder historisk lesbarhet og karakter. Fredede og bevaringsverdige bygninger og bygde miljøer må tas vare på som viktige bærere av kulturhistorie og arkitektur.

Strategier for ulik grad av vern eller endret bruk må videreutvikles og utprøves, også for tidstypiske samferdselsanlegg, kraftanlegg og kulturlandskap. Kulturhistorisk analyse og gjennomføring av verne- og utviklingsoppgaver knyttet til miljø og bygninger er viktig i undervisningsinstitusjonene.

NYBYGG I HISTORISKE OMGIVELSER

I historiske omgivelser må ny bebyggelse innpasses med særlig skånsomhet basert på analyse av muligheter og tålegrenser. Her kreves utvikling av nye strategier og arbeidsformer, i takt med økt kunnskap og skiftende faglige strømninger.

VERN AV BYGNINGSARV: STATEN SOM FORBILDE

Staten legger rammebetingelser for vern av bygninger, anlegg og kulturlandskap. Som eier og forvalter av viktige kulturhistoriske eiendommer skal staten fremstå som forbilde for andre som påtar seg ansvar for vern. Staten skal videre stå sentralt i arbeidet med å formidle de verdier som bygningsarv og kulturmiljøer representerer.

Statens kulturminnepolitikk

St.meld. nr. 16 (2004–2005) *Leve med kulturminner* redegjør for ambisjonene som er lagt til grunn for ivaretagelsen av landets kulturminner. Målet er at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på som bruksressurser og grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Videre skal et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer som dokumenterer geografisk, sosial, etnisk, næringsmessig og tidsmessig bredde, gis varig vern gjennom fredning. I St.meld. nr. 26 (2006–2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand* er ambisjonene opprettholdt.

Etter 2005 har det skjedd en vesentlig opptrapping av innsatsen, bl.a. gjennom en fordobling av tilskuddene til istandsetting av kulturminner.

Granadakonvensjonen

Norge har sluttet seg til denne konvensjonen som har som formål å bevare Europas arkitektur-arv. Granadakonvensjonen forplikter medlemslandene til å vedta målsettinger for bevaring av hus og monumenter som har arkitektonisk verdi. Målsettingene skal innarbeides i planleggingen av by- og landområder, og danne grunnlag for fredning og restaurering av arkitektoniske verdier. Landene er også forpliktet til å opplyse allmennheten om den kunstneriske eller historiske verdien av bevaringsverdige bygninger og monumenter. Medlemslandene skal dessuten øke samarbeidet om å bevare arkitektoniske verdier.

Tiltak og initiativ

Statens kulturhistoriske eiendommer

Staten har de siste årene arbeidet for å få fram sektorvise landsverneplaner for sine kulturhistoriske eiendommer. En viktig intensjon er å ta vare på bygninger som viser bredden i statens virksomhet, og som kan bidra til forståelse for samfunnets historie og utvikling. Dette er en stor og



[3.2] Fetsund stasjon 1890–1920.

omfattende satsing som gir oversikt over og dokumentasjon av statens eiendommer, og identifiserer hvilke som er verneverdige. 16 departementer med underliggende virksomheter er involvert i arbeidet. 12 statlige heleide selskaper/foretak deltar også.

I 2009 foreligger 11 landsverneplaner, og 15 planer er under arbeid. Arbeidet gjelder både for departementer og underliggende virksomheter. Landsverneplanene skal danne grunnlag for fredning i henhold til kulturminneloven. Riksantikvaren vil gjennomføre fredning av trolig mer enn 1000 bygninger som følge av dette arbeidet. I tillegg vil sektoren/virksomheten i

samarbeid med Riksantikvaren verne et betydelig antall bygninger på annen måte.

Ansvar for en god forvaltning av bygningene ligger hos eierne. Det skal utarbeides forvaltningsplaner som følger opp landsverneplanene. Et eksempel er samferdselssektoren, der de landsdekkende verneplanene skal følges opp gjennom fredning, utvikling av forvaltningsplaner og ivaretagelse av anlegg i statens eie. Samferdselssektorens historie blir tatt vare på og formidlet av Norsk Vegmuseum, Norsk Postmuseum, Norsk Telemuseum, Norsk Luftfartsmuseum og Norsk Jernbanemuseum.

Forvaltning og bruk av kulturhistorisk bebyggelse

Kulturminner og kulturmiljøer må i større grad tas i bruk for å utvikle levende lokalsamfunn og være ressurser for verdiskaping i næringslivet. Behovet for endringer i fredet og verneverdig bebyggelse i forbindelse med ny bruk skal gjennomgås med grunnlag i erfaringer fra verneplanarbeidet for Statens kulturhistoriske eiendommer og Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet. Det skal legges vekt på både muligheter og begrensninger.

FESTNINGENE

Forsvaret har ansvar for mange kulturhistoriske eiendommer, blant annet 14 nasjonale festningsverk. Det er viktig at festningsverkene vernes ved skånsom bruk på kulturminnenes premisser og ved å ivareta det militære særpreget. Det er i dag et omfattende utbedrings- og rehabiliteringsbehov på festningene. Kritiske vedlikeholdstiltak vil bli gjennomført så snart som mulig med utgangspunkt i gjennomførte tilstandsvurderinger. Målsettingen er at festningsverkene skal ha en tilfredsstillende vedlikeholdsstandard innen 2020.

Etter at Forsvarets behov for arealer på festningene gradvis har endret seg, er det ønskelig å tilpasse festningsanleggene til ny bruk både for Forsvaret og andre interesser. Planlegging av et kurs-, konferanse- og overnattingssted på Kongsvinger festning er et eksempel på tilrettelegging for ny bruk. Ved gjennomføringen av investeringsprosjektet for etablering av overnattingssted på Kongsvinger festning skal erfaringene dokumenteres godt, slik at erfaringene kan benyttes ved gjennomføring av tilsvarende prosjekter.

NORSK OLJE-, ENERGI- OG VASSDRAGSHISTORIE

Norsk Oljemuseum viser teknologiutviklingen fra begynnelsen av den norske oljehistorien som startet midt på 1960-tallet. Norsk Oljemuseum lager nå en kulturminneplan for petroleumssektoren og dokumenterer de viktigste olje- og gassfeltene, slik at kommende generasjoner kan få del i denne viktige epoken i Norges historie.

For å ivareta, systematisere og formidle historie tilknyttet norsk energi- og vannressursforvaltning er det opprettet en egen museumsordning under Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE). NVEs museumsordning samarbeider med blant



[3.3] Kongsvinger festning, Hedmark

annet Norsk Skogmuseum på Elverum og Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum som holder til i det fredede kraftanlegget Tysso I.

LANDBRUKETS BYGNINGSMILJØ OG LANDSKAP

Landbrukets ansvar for bygningsmiljø og landskap er forankret i rollen som produsent av kollektive goder til samfunnet. Det er etablert et program som skal dekke temaene nye landbruksbygg og kulturlandskap, ny bruk av ledige landbruksbygg og kartlegging av kulturhistorisk viktige landbruksbygg.

Programmet skal bidra til god landskaps-tilpasning og gode estetiske kvaliteter i jordbrukslandskapets bygningsmiljø. Programmet skal videre bidra til at behov for fornyelse og utvikling av bygningsmassen på gårdsbrukene kan dekkes, samtidig som man ivaretar hensyn til stedsegen byggeskikk, landskap, jordvern og kulturminner og kulturmiljø.

Eksisterende program for etablering av et godt og estetisk bygningsmiljø i landbruket videreføres.

Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet har valgt ut 20 kulturlandskap med et bredt spekter av kulturminner, som skal dokumenteres og gis en særskilt forvaltning. I regi av Nordisk ministerråd er det planlagt flere prosjekter som bl.a. tar opp ny bruk og endringer av landbruksbebyggelse og tilgjengelighet til kulturmiljøer.

Norsk kulturminnefond

Kulturminnefondet, opprettet av regjeringen i 2002, er den viktigste offentlige finansieringskilden for ikke fredede, bevaringsverdige kulturminner. Det er også en viktig finansieringskilde for fredede kulturminner. Fondets kapital er p. 2009 bygget opp til 1,4 milliarder kroner. Rentene av denne kapitalen brukes til tildeling av prosjektmidler og drift av fondet.

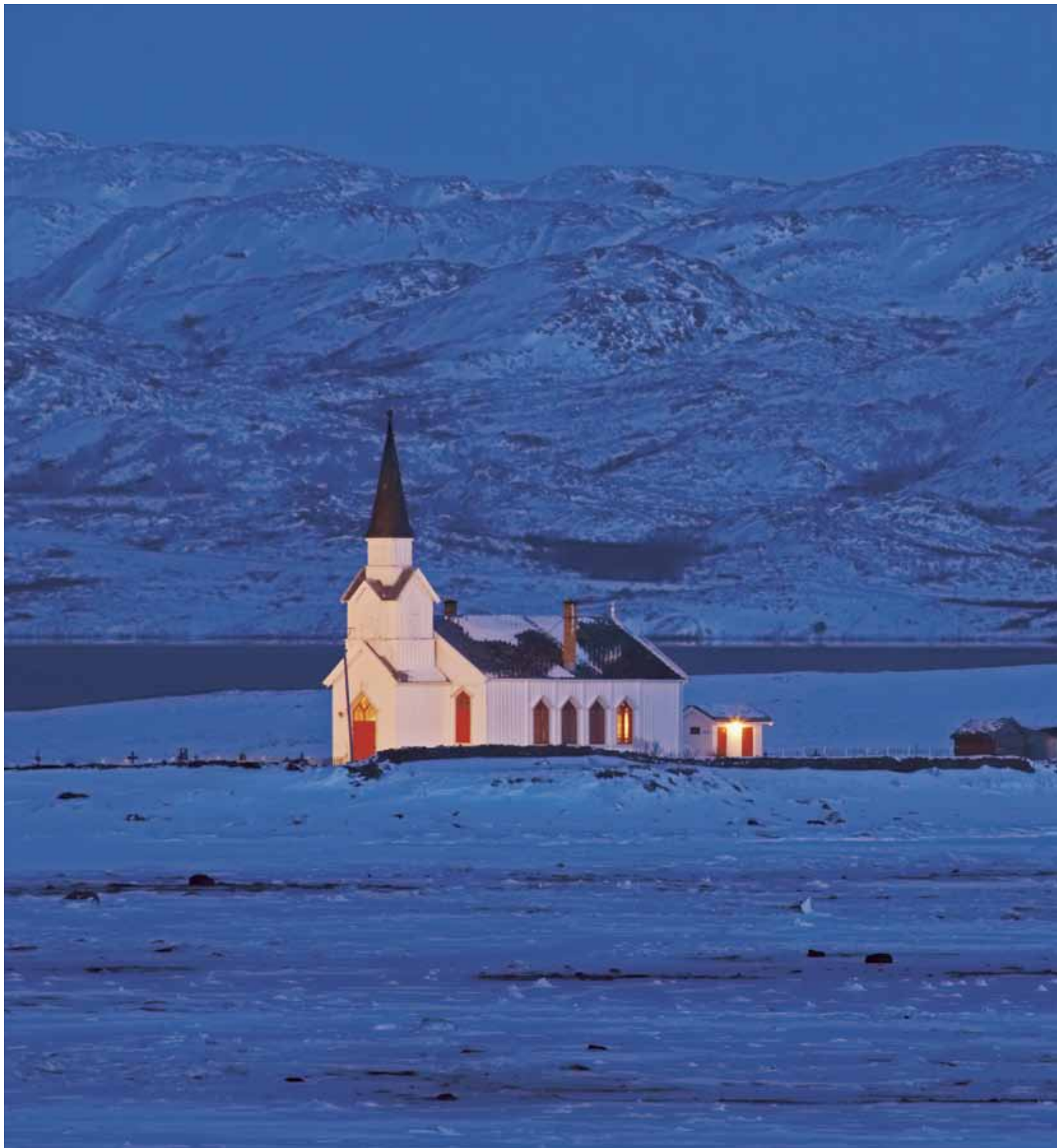
Verdiskapingsprogram med grunnlag i kulturminner

Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har startet et verdiskapingsprogram, der 11 pilotprosjekter skal belyse hvordan man i større grad kan ta i bruk kulturminner og kulturmiljøer for å utvikle levende lokalsamfunn og bruke dem som ressurs for verdiskaping i næringslivet. Programmet startet i 2006 og fase 1 avsluttes i 2010.

Istandsetting, utvikling og bruk av eksisterende bygninger og bygningsmiljøer er et viktig grunnlag for pilotprosjektene. Erfaringene så langt viser at kulturarven kan være en viktig ressurs både i steds- og næringsutvikling, og at denne ressursen kan aktiviseres gjennom målrettet innsats.



[3.4] Domkirkeodden. Hamar (Lund + Slaatto Arkitekter AS)



[3.5] Nesseby kirke ved Varangerfjorden. Nasjonal Turistveg, Varanger.

Økt kunnskap om å ivareta historiske bygninger

Det skal tilrettelegges for økt kunnskap om reparasjon og vedlikehold av bygninger fra ulike historiske epoker og med ulike arkitektoniske uttrykk. Det er behov for økt kunnskap om hvordan eldre bygninger kan tilpasses krav til moderne fasiliteter på måter som ivaretar kulturhistoriske verdier. Ikke minst er det behov for kunnskap om hvordan kulturhistoriske og arkitektonisk betydningsfulle bygninger kan energi-effektiviseres uten tap av grunnleggende verdier. Det er også behov for økt kunnskap om tradisjonell materialbruk, bærekraftighet og sammenhenger med endrede miljømessige betingelser.

Miljøverndepartementet forbereder i samarbeid med Byggenæringens landsforening (BNL) et nasjonalt, nettbasert kunnskapsnettverk for kulturhistoriske eiendommer. Dette nettverket skal bl.a. gi oversikt over tilgjengelig tradisjonell håndverkskompetanse. Riksantikvaren vil i løpet av 2009 lansere en publikumsutgave av Kulturminnedatabasen Askeladden. Den gir oversikt over alle fredede kulturminner.

Kulturminneloven gir hjemmel til å kreve at fredede bygninger blir satt i stand. Ifølge ny plan- og bygningslovgivning kan kommunene gi pålegg om istandsetting og vedlikehold av bevaringsverdig bebyggelse. Det skal utarbeides forskrifter om dette.



VIKTIGE BYGG OG ANLEGG SKAL FREDES OG SETTES I STAND

Et representativt utvalg av kulturminner, som dokumenterer helhet og bredde i kulturhistorien, skal ha et varig vern. I årene fremover vil Riksantikvaren frede kulturminner som det i dag er lite av på fredningslista. Det gjelder bl.a. bygninger og anlegg som representerer næringsliv, håndverk, kystkultur, folkelige bevegelser, frivillige organisasjoner og arven fra vår nære fortid. De statlige verneplanene vil også bidra til dette og gi grunnlag for sikring av verdifull arkitektur.

Målet er at fredede bygninger i privat eie skal settes i stand til et normalt vedlikeholds nivå innen 2020. Norge har vel 5500 fredede bygninger. Nesten halvparten av disse er i privat eie. En vesentlig budsjettmessig opptrapping de siste årene har gitt grunnlag for økt innsats fra statens side. Riksantikvaren gjennomgår nå tilstanden for de fredede bygningene. Ca. 20 prosent av disse trenger større utbedringstiltak.

ELDRE KIRKER

Ved ombygging av eldre kirker, må viktige kulturminner tas vare på samtidig som kirken tilpasses menighetens behov. Vernehensyn og hensynet til en aktiv bruk av kirken må avveies i god dialog med lokale krefter og kompetent fagmiljø, som for eksempel Riksantikvaren og Kirkebyggkonsulenten v/Kirkerådet. Plan- og bygningslovens krav til universell utforming gjelder også for kirker.



[3.6] Eidsvollbygningen fra 1770, Eidsvoll.

Omfattende rehabilitering av Eidsvollbygningen

Eidsvollbygningen skal gjennom en omfattende rehabilitering med det formål å tilbakeføre hovedbygningen til slik den så ut i 1814. I tillegg skal de to paviljongene rehabiliteres, og parken settes i stand i samsvar med dokumentasjonen som finnes. Statsbygg skal bevare og restaurere hovedbygningen og paviljongene i samsvar med antikvariske prinsipper. De tekniske anleggene i bygningen skal også oppgraderes. Publikumsområdene i hovedbygningen skal i størst mulig grad være universelt utformet. Prosjektet har en foreløpig styringsramme på 220 millioner kroner.

Rehabiliteringen skal være ferdig til 2014.













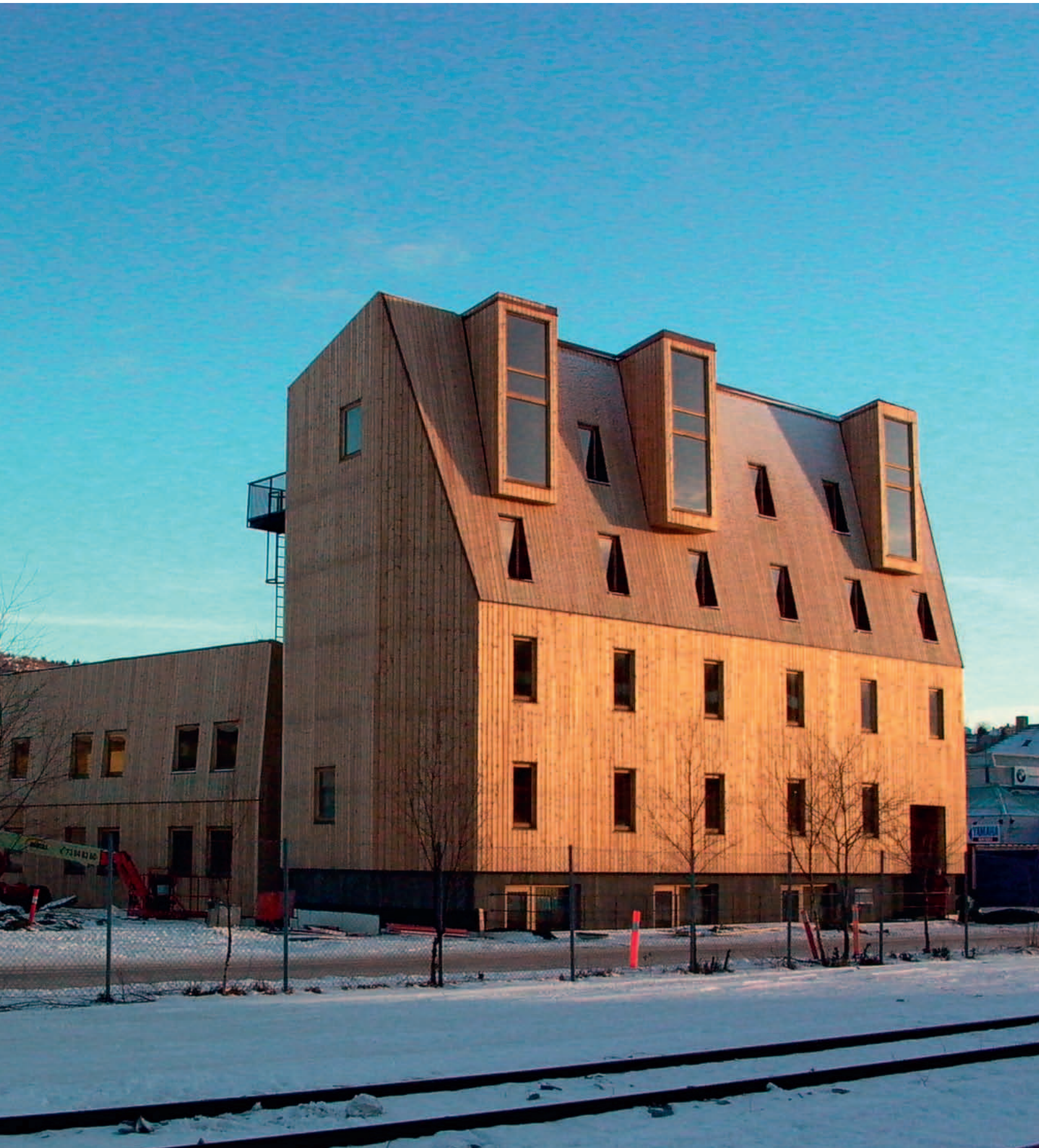






















[a.1] Den norske opera og ballett. Oslo
Snøhetta



[a.8] Hamsunsenteret. Hamarøy, Nordland
Steven Holl



[a.2] Solbergplassen. Nasjonale Turistveg Rondane.
Carl-Viggo Hølmebakk



[a.9] Strandveien 37-39. Trondheim
Brendeland og Kristoffersen arkitekter as



[a.3] Taura Mariakloster. Taura
Jensen&Skodvin arkitektkontor as



[a.10] Mortensrud kirke. Oslo
Jensen&Skodvin arkitektkontor as



[a.4] Oslo Lufthavn Gardemoen.
Aviaplan AS



[a.11] Svalbard Forskningspark. Svalbard
Jarmund/Vignæs AS, Arkitekter MNAL



[a.5] Strandkanten, boliger i Tromsø.
70°N arkitektur



[a.12] Nasjonalbiblioteket, tilbygg. Oslo
Longva Arkitekter

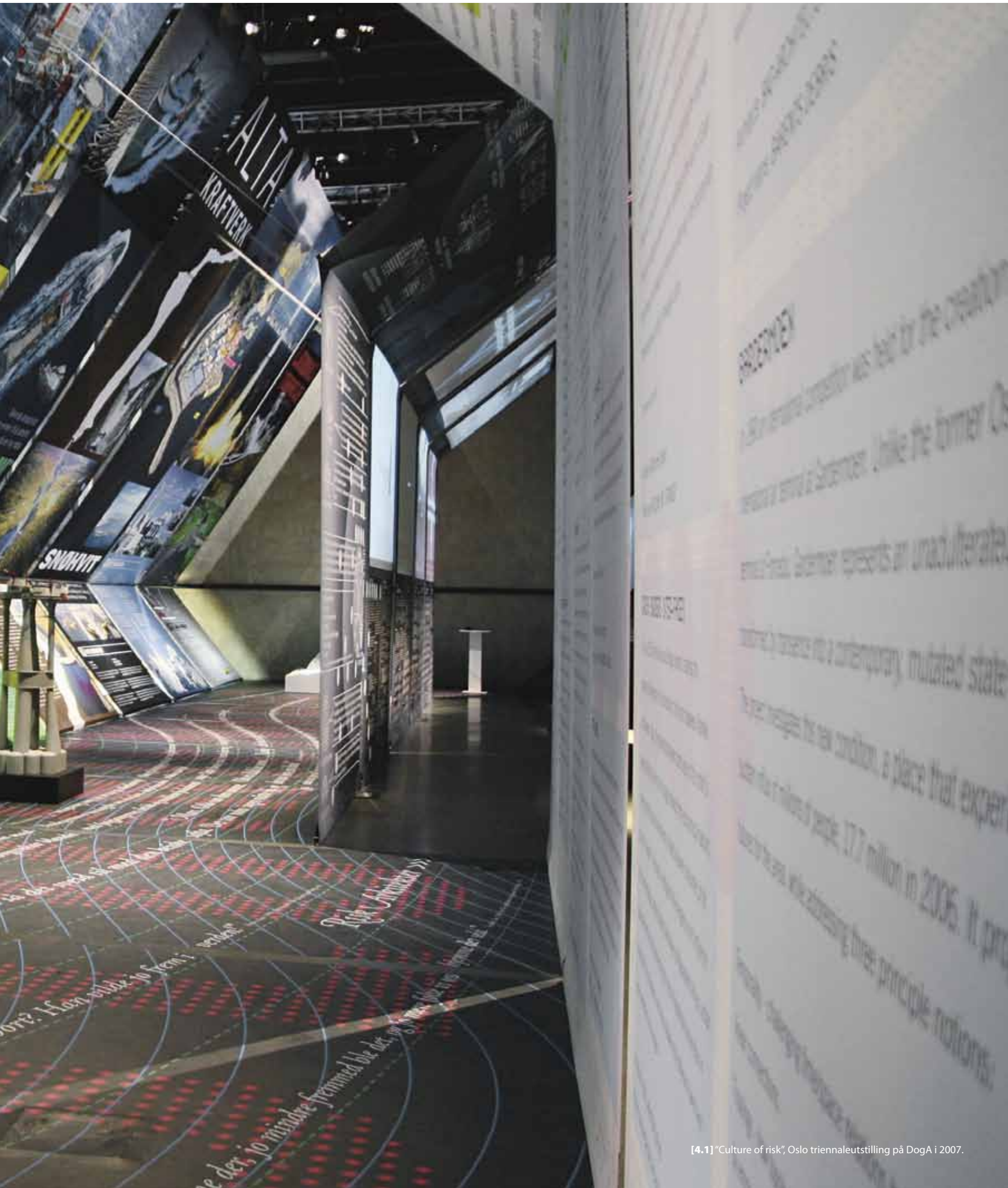


[a.6] Utsiktspunktet Stegastein.
Nasjonal Turistveg Aurlandsfjellet, Sogn og Fjordane
Tommy Wilhelmsen



[a.7] Tidlig februar i Henningsvær.
Nasjonal Turistveg, Lofoten.





[4.1] "Culture of risk", Oslo triennaleutstilling på DogA i 2007.

4. KUNNSKAP, KOMPETANSE OG FORMIDLING SKAL LØFTE ARKITEKTUREN

STYRKET KUNNSKAPSUTVIKLING

Det kreves ny innsikt, kunnskap og erfaring for å møte hovedutfordringene knyttet til bærekraft, miljø og transformasjon. Arkitekter, planleggere og andre som deltar i planleggings- og byggeprosessene må forholde seg kritisk til etablerte sannheter, og bidra til å utvikle nye. Gjennom utdanning, forskning og praksis skal arkitekturen utvikles videre.

BREDE ARENAER FOR MEDVIRKING

Planlegging og bygging av våre fysiske omgivelser er en av samfunnets mest kollektive oppgaver, der de fleste av oss deltar på en eller annen måte. Arenaer for medvirkning til og debatt om arkitektur må utvikles, og bidra til større forståelse for arkitekturens betydning i samfunnet. Informasjon og veiledning og den enkeltes deltakelse og påvirkningsmuligheter må styrkes.

BREDERE OG DYPERE KUNNSKAP

Globaliseringen gir utfordringer knyttet til samhandling med aktører fra andre kulturer, men også tilgang til bredere utveksling av erfaringer og kunnskap. Bærekraft- og klimautfordringene krever ny kunnskap og nye prioriteringer, som vil endre arbeidsformer og faglige idealer. Endringene i bosettingsmønster, boformer og transformasjon av eksisterende fysiske

omgivelser skaper også behov for nye innsikter. Behovene til ulike befolkningsgrupper som barn og unge, eldre mv. trenger konkretisering og inkludering i helhetsløsninger. Utdanningsinstitusjonene må sikre fagfolk med bred kunnskap, og ivareta forsknings- og utviklingsarbeidet.

Norsk arkitekturutdanning og arkitekturforskning er og skal fortsatt være konkurransedyktig og attraktiv i et internasjonalt perspektiv. Utdanningsinstitusjonene har i dag en lang rekke strategiske samarbeidsavtaler med utdanningsinstitusjoner over store deler av verden. For å sikre at utdanningsinstitusjonene har best mulige vilkår for å videreutvikle utdanning og forskning er det viktig med internasjonal erfaring og kunnskap. Utveksling av forskere, professorer og studenter må derfor fortsette å øke i årene fremover.

For å kunne utvikle kunnskap, kompetanse og formidling på arkitekturfeltet og løfte disse ytterligere, må det gis bedre rammebetingelser på en rekke felt.

Statlige, fylkeskommunale og kommunale veiledningsoppgaver må gis økt prioritet, og staten må sørge for at bygge- og anleggsnæringen gis insentiver til å fornye kunnskap og forbedre praksis. Staten bør hjelpe frem unge talenter og styrke bevisstheten om arkitekturens betydning ved støtte til faglige priser.

Tiltak og initiativ

Kunnskapsutviklingen skal stimuleres

KUNNSKAPSSTATUS OG FORSKNINGS- BEHOV PÅ ARKITEKTURFELTET

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (AHO) og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) har utarbeidet en rapport om kunnskapsstatus for arkitekturforskning. Arbeidet med rapporten er støttet av Norges forskningsråd. Universitetet for miljø- og biovitenskap ved Institutt for landskapsplanlegging har deltatt i arbeidet.

Rapporten redegjør for kunnskapsstatus og forskningsbehov innenfor feltet "arkitektur og kvalitet i omgivelser", og diskuterer kjennetegn ved arkitekturforskning og samfunnsmessige utfordringer som forskningen kan kaste lys over.

Rapporten peker på at typologien i kunnskapsutviklingen i arkitekturfaget er sammensatt av akademisk forskning, arkitekturkritikk og utviklingsarbeid. "Research by Design" er den internasjonale betegnelsen for systematisk utviklingsarbeid som benytter seg av kreativ designmetodikk for å skape innovasjon.

Rapporten diskuterer kunnskapsstatus i forhold til fem ulike prioriterte samfunnsmessige utfordringer og foreslår økt FoU-innsats på disse feltene:

- endringstakten i norske omgivelser
- klimautfordringen
- norsk arkitektur som verk og kulturuttrykk
- det offentlige rolle i produksjon av bygninger og omgivelser
- innovasjon innenfor byggenæringen og arkitekturfaget

AHO og NTNU vil arbeide aktivt med kunnskapsutvikling og ønsker å bidra til etablering av et program for arkitekturforskning som ivaretar kjernen, helheten og bredden i fagområdet arkitektur. Regjeringen anser rapporten som en viktig kartlegging og et godt utgangspunkt for videre oppfølging.

FORSKNINGSSENTER FOR MILJØVENNLIG ENERGI (FME)

Regjeringen utnevnte i 2009 "The Research Centre On Zero Emission Buildings (ZEB)" til ett av åtte nasjonale



[4.2] Egenes park, Stavanger (HLM arkitektur og plan as / Onix)

forskningsentra for miljøvennlig energi. Prosjektansvarlig er Norges teknisk-vitenskapelige universitet, Fakultet for arkitektur- og billedkunst. Visjonen for sentret er å bli et nasjonalt forskningscenter som vil plassere Norge i front innen forskning, innovasjon og implementering med hensyn til bygninger med svært lavt energibehov og uten netto klimabelastninger. Hovedmålsettingen er å utvikle produkter og løsninger for eksisterende og nye bygninger, boliger og næringsbygg. Norges forskningsråd administrerer FME-ordningen, som skal gi støtte til de utvalgte sentrene over åtte år.

UTREDE ETABLERING AV ET "SENTER FOR TVERRFAGLIG FORSKNING RETTET MOT MER MILJØ- OG HELSEFREMMENDE OMGIVELSESPRODUKSJON".

Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) ønsker å utrede etablering av et "Senter for tværfaglig forskning rettet mot mer miljø- og helsefremmende omgivelserproduksjon". UMB har kjernekompetanse knyttet til landskapsarkitektur, by- og regionplanlegging og eiendomsfag/utvikling, som er sentrale i omgivelserproduksjonen. Universitetet har også naturfaglig kompetanse (vann, jord, vegetasjon, miljø/energi, klima, helse) samt kartfaglige miljøer og sivilingeniørutdanning som er relevant for sentret.

Sentret vil være administrativt forankret ved UMB, men ha et nasjonalt nedslagsfelt. Sentret vil få til oppgave å etablere nettverk på tvers av fag og institusjoner, initiere og koordinere forskning og fagutvikling samt bidra til informasjonsspredning og formidling av fagfeltet.

Regjeringen er positiv til at det gjennomføres en utredning om eventuell etablering av et slikt senter.

UTVIKLING AV SENTER FOR ARKITEKTURTEORI- OG HISTORIE

Arkitektur- og designhøgskolen (AHO) har et sterkt flerfaglig humanistisk forskningsmiljø med estetisk, historio-grafisk og hermeneutisk arkitekturforskning som sitt særlige fokus. AHO ivaretar en lang tradisjon innenfor dette forskningsfeltet, har flere framtreddende forskere innen feltet og har markert seg både nasjonalt og internasjonalt som et dynamisk forskningsmiljø. Ved å bygge på denne styrken og samle flere forskere og forskningsprosjekter, kan AHO styrke den humanioraforankrede arkitekturforskningen og skape et i norsk sammenheng unikt forskningsmiljø. Oppbyggingen av

CATH – "Centre For Architectural Theory And History" skjer i tilknytning til internasjonale sentra og institusjoner som har utviklet nye forskningsstrategier innen arkitektur- og kulturforskning.



[4.3] Arkitekturutdanningen. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.

Utvikling av denne typen forskningsmiljøer skjer med institusjonens egne midler og med midler tilført fra Norges Forskningsråd gjennom utlysning og konkurranse om forskningsmidler. Satsingen har betydning også for styrking av norsk arkitekturkritikk, for diskusjon om ny norsk arkitektur, for problematisering av arkitektur som verk og kulturuttrykk og for den historiske dimensjonen i diskusjonen av våre omgivelser.

INNOVASJONSRETTET OG PRAKSISBASERT ARKITEKTURFORSKNING

Arkitekturfaget er dynamisk og utvikles i nær kontakt med teknologiske, næringsmessige og samfunnsmessige endringer. Både faget og byggenæringen generelt har behov for å utvikle og implementere ny fagkunnskap, nye strategier og nye løsninger. Kunnskapsoverføringen mellom tradisjonell akademisk forskning, arkitekturpraksis og byggenæring har vært liten, og det er internasjonalt anerkjent at forskningsmetodene må suppleres for å kunne hente ut og formidle den handlingsberedskapen som ligger i praksis, og kan føre til innovasjon og fagutvikling.

Både ved AHO og NTNU er det etablert programmer for styrking av utviklingsarbeid gjennom "Research by Design". For at slik forskning skal være praksisbasert, bør den gjennomføres i samarbeid med relevante fagmiljøer.

KUNNSKAP OM ARKITEKTUR SKAL STYRKES

Kunnskap er en ressurs og et virkemiddel i seg selv. Regjeringen vil bidra i

arbeidet med å styrke kunnskap og kompetanse knyttet til arkitektur og kvalitet i bygg. Forsknings- og utviklingsvirksomheten skal støttes for å øke kunnskapsnivået om arkitektur og kvalitet i bolig- og bygningssektoren med særlig vekt på miljø, energi og universell utforming.

Etablerte samarbeidsarenaer som Byggemiljø og Byggekostnadsprogrammet er inne i sitt siste år i 2009. Regjeringen vil vurdere hvordan erfaringene herfra kan videreføres i fortsatt samarbeid med byggenæringen. Denne typen samarbeidsarenaer vil brukes aktivt for å spre kunnskap om nytt lovverk. Regjeringen vil også bidra aktivt til at de gode eksemplene gjøres kjent, blant annet ved støtte til Ecobox' prosjektdatabase som viser gode eksempler på moderne, miljøvennlig arkitektur i Norge.

ØKT SAMARBEID MED HØYSKOLER OG UNIVERSITETER

En økt satsing på forskning knyttet til arkitektur som kulturuttrykk og identitetsbærer er nødvendig. Også spørsmål knyttet til kvalitet i bygg, særlig på områdene som gjelder miljø, energi, universell utforming, byggeskikk og stedsutvikling, bør skje i tett samarbeid med og mellom høyskoler og universiteter.

Samarbeid med høyskoler og universiteter er også viktig for å sikre rekruttering og god kompetanse, videreutdanning og et bredt undervisningstilbud innen ulike fagområder. Det er inngått en rekke samarbeidsavtaler med blant annet Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, Universitetet for miljø- og biovitenskap og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

Ecobox

Ecobox er en selvfinansiert avdeling i Norske Arkitekters Landsforbund (NAL) som skal bidra til økt miljøkompetanse og tværfaglighet blant arkitekter, planleggere og øvrige aktører i byggebransjen som byggherrer, entreprenører, rådgivere, forskningsmiljøer, studenter og offentlige instanser. Ecobox skal være en utviklingsaktør for å integrere miljø i arkitektur og stedsutvikling. Ecobox har et stort nettverk av fagpersoner med spesialkompetanse innenfor ulike områder som de samarbeider med i prosjekter etter behov.

De viktigste utviklingsprosjektene til Ecobox kan man lese om på: www.arkitektur.no



[4.4] Marilunden. Stavanger (Eder Biesel Arkitekter AS / Noncon:form, Østerrike / Schönherr landskab KS)

Utdanningen må ta hensyn til nye utfordringer

De nye utfordringene stiller krav til utdanningsinstitusjonenes evne til å gi samfunnsrelevante tilbud. Utdanningsinstitusjonene har gjennom sitt samfunnsoppdrag et spesielt ansvar for å utvikle etterutdanningstilbud som styrker fagkompetanse og etablerer systemer for livslang læring. Dette bør skje i samarbeid med næringsliv og profesjonsorganisasjoner.

KONTINUERLIG KUNNSKAPSFORMIDLING

For å sikre at fagmiljøet innenfor arkitektur kjenner til regler og er oppdaterte i forhold til miljøvennlige materialer og energieffektivisering i byggeprosjekter, skal det vurderes økt kompetanse på opplæringssiden og gjennom ulike "integreringstiltak" i byggebransjen. Regelverket har blitt oppdatert de siste årene, og det vil foregå en kontinuerlig vurdering av tilpasninger og forbedringer som bør være godt kjent i utdanningsinstitusjonene.

KOMPETANSEHEVING OM UNIVERSELL UTFORMING

Nasjonal pådriverenhet ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) skal medvirke til å iverksette, følge opp og revidere handlingsplaner for universell utforming ved universiteter og høyskoler. Plan for kompetanseheving av universell utforming i utdanningsinstitusjonene skal følges opp for blant annet å inkludere dette i læreplaner og øke kompetansen hos faglig personale.

Arenaer for formidling og debatt

Regjeringen ser det som sentralt å skape arenaer og møteplasser for kunnskapsutveksling, og vil derfor bidra til dette med ulike tiltak, herunder nettsteder, konferanser, verksteder og fagdager om ulike temaer innenfor arkitekturfeltet.

HUSBANKEN - NASJONALT KOMPETANSESENTER OG ARENA FOR KUNNSKAPSUTVIKLING

Erfaring viser at det er viktig med tverrfaglighet og gode prosesser for å oppnå kvalitet i videste forstand. Husbankens posisjon og tverrfaglighet gjør det mulig å spille en viktig rolle som brobygger mellom kommuner, offentlige aktører og byggebransje. Husbankens faglige verdigrunnlag er knyttet til generelle fysiske stedskvaliteter, mer spesifikt til universell utforming og miljøvennlig bygging. Innenfor by- og stedsutvikling opptrer Husbanken primært som



[4.5] Fra utstillingsåpning ved ROM for kunst og arkitektur i Oslo.



[4.6] Omgivelser med kvalitet, "Den blå stein" i Bergen. (Asjorn Andersen)

Byggemiljø

Byggenæringens miljøsekretariat "Byggemiljø" har som formål å drive formidling om miljøvennlige løsninger for å styrke innsikt og praksis hos næring og myndigheter knyttet til byggenæringen. Det er et gjensidig forpliktende samarbeid mellom statlige myndigheter og bygg- og anleggsnæringen.

økonomisk og faglig støttepiller for kommunale planleggingsprosesser, sekundært som formidler av erfaringene fra denne virksomheten.

Husbanken opererer med to hovedrubrikker på dette feltet:

1) Byggeskikk: Husbanken har ansvar for det statlige arbeidet med å fremme god byggeskikk, og definerer denne som byggverk som er egnet til sitt formål, er vakre, varige og som "tilfører noe til stedet der de står".

2) Stedsutvikling: Husbanken Sør støtter og gir direkte faglige bidrag til stedsutviklingsprosjekter, som etter hvert presenteres som forbildeprosjekter via nettet og på konferanser. I tillegg deltar Husbanken Øst i Groruddalssatsingen.

Husbanken er sekretariat for juryen til Statens byggeskikkpris som Kommunal- og regionaldepartementet har ansvar for. Husbanken samarbeider med aktører i bolig- og byggsektoren, bl.a. ved å inngå intensjonsavtaler. Det satses på videre samarbeid med høyskoler og universiteter på ulike fagdisipliner som er knyttet til bolig- og bygningspolitikk, og arbeides for å gjøre utdanningsinstitusjonene mer opptatt av politikkområdet. Husbanken arrangerer en rekke konferanser, verksteder og fagdager.

Husbanken skal videreføre og videreutvikle sin rolle som nasjonalt kompetansesenter for byggeskikk.

VIDEREUTVIKLING AV DOGA NORSK DESIGN- OG ARKITEKTURSENTER/ NORSK FORM

Norsk Form er samlokalisert med Norsk Designråd på DogA Norsk Design- og arkitektursenter i Oslo. DogA fikk *Statens byggeskikkpris* i 2007 for ombyggingen av den tidligere trafostasjonen ved Akerselva, utført av Jensen og Skodvin arkitekter. DogA har siden åpningen i 2005 blitt en viktig møteplass og formidlingsarena for dagsaktuelle problemstillinger i arkitektur- og designfagene, og har fagfolk, myndigheter, næringsliv, studenter og publikum som målgruppe for en rekke ulike arrangementer som spenner fra hovedutstillinger i den store hallen via galleriutstillinger, debattmøter, konferanser, workshops, Pecha Kucha Nights, Babyvandinger, byromstunts til frokostmøter.

Norsk Form er en prosjekt- og formidlingsorganisasjon som har som mål å øke forståelsen for arkitektur og design i et samfunnsmessig perspektiv, og samtidig heve kvaliteten på det som produseres av varer og omgivelser. Regjeringen ser



[4.7] Formlab, Norsk Forms arkitekturverksted på Doga, Oslo.

verdien i å styrke formidlingsarenaen DogA ved økt satsing på dagsaktuelle og problematiserende utstillinger om arkitektur og byplanmessige spørsmål. Videre skal formidlingsaktiviteter nasjonalt styrkes via nettet, og undervisningen for barn, unge og lærere i grunn- og videregående skole skal opprettholdes. Økt aktivitet internasjonalt og større informasjonsmengde på engelsk på nettsidene skal bygge opp under en stadig sterkere internasjonal profilering av norsk arkitektur og design.

OSLO TRIENNALE

Oslo arkitekturtriennale skal utvikles til Nordens viktigste arena for formidling og debatt om aktuelle arkitektur- og byplanmessige utfordringer. Hver tredje høst bidrar utstillinger, konferanser og andre publikumsarrangementer til å øke kunnskap og oppmerksomhet om arkitektur og byutvikling hos fagfolk og publikum. Oslo Triennale gjør hovedstaden til en vesentlig arkitekturarena som samler profesjonelle aktører, presse og publikum fra inn- og utland. Oslo Triennale har vært arrangert tre ganger, og blir fra 2010 organisert som en forening der Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (AHO), Norske arkitekters landsforbund (NAL), Oslo arkitektforening (OAF), Oslo Teknopol og Norsk Form er partnere. Regjeringen ser verdien i å utvikle Oslo Triennale som et fast utstillingsvindu for norsk arkitektur.



[4.8] Nasjonalmuseet - Arkitektur. Oslo (Sverre Fehn)



NASJONALMUSEET FOR KUNST, ARKITEKTUR OG DESIGN

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design ble etablert i 2003 og er en sammen slåing av de tidligere institusjonene Nasjonalgalleriet, Kunstindustrimuseet i Oslo, Museet for samtidskunst, Arkitekturmuseet og Riksutstillinger. Nasjonalmuseet skal være en hovedaktør for norsk arkitektur, ivareta nasjonens hukommelse og representere en av de viktigste kunnskaps- og formidlingsarenaer for arkitekturfeltet i Norge. Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design skal videreutvikles som en nasjonal arena for dokumentasjon og formidling av arkitekturfeltet. I 2008 åpnet Nasjonalmuseet en ny utstillingsarena for arkitektur på Bankplassen i Oslo. Sverre Fehn har tegnet den nye utstillingspaviljongen og ombyggingen av den klassisistiske bygningen for Norges Bank fra 1830, tegnet av C.H. Grosch.

Museet har Norges største og viktigste samling av arkitekttegninger (mer enn 350 000 tegninger) samt modeller og annen dokumentasjon av hvordan byggekunsten har utviklet seg i Norge. For forskere som skal forstå norsk byggekunst, er dette materialet den viktigste kilden, i tillegg til bygningene i seg selv. Dessuten er materialet nyttig når hus skal endres eller restaureres tilbake til sitt opprinnelige utseende.

Per i dag er norsk arkitektur i liten grad beskrevet og dokumentert, og det mangler et samlet større verk om hvordan arkitekturen har utviklet seg i Norge. Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design og Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo har innledet et arbeid for å få utgitt en forskningsbasert norsk arkitekturhistorie. Dette arbeidet vil bidra til å skape en helhetlig forståelse av arkitekturutviklingen i Norge.

Gjennom en åpen, internasjonal plan- og designkonkurransen om et nytt museumsanlegg for Nasjonalmuseet på Vestbanen i Oslo skal Nasjonalmuseet løftes som et profilert museum av internasjonal betydning. Det nye bygget skal ha et arkitektonisk uttrykk som markerer museets posisjon som samfunnsinstitusjon. Det legges opp til åpning av det nye museumsbygget i løpet av 2016. Ved siden av det nye operabygget, vil

Rom for kunst og arkitektur

Rom for kunst og arkitektur (ROM) er et uavhengig senter, stiftet av norske arkitekt- og kunstnerorganisasjoner, drevet med offentlige og private midler i Oslo. ROM formidler impulser i skjæringspunktet mellom kunst og arkitektur, med skiftende utstillinger, seminarer, workshops og forelesninger. Senteret kombinerer kunnskapsformidling og opplevelser innen en stor variasjon av temaer og er et reelt prosjektrum for arkitektur i Norge. Arkitekter og kunstnere får muligheten til å arbeide i tre dimensjoner og i 1:1 skala med sine prosjekter. ROM gir også plass til forskningsprosjekter innen kunst og arkitektur.

www.r-o-m.no

nybygget for Nasjonalmuseet være blant de største kulturbyggprosjektene i norsk sammenheng noensinne, noe som vil representere et betydelig løft på arkitekturfeltet. Nasjonalmuseets utstillingsarena for arkitektur på Bankplassen i Oslo blir benyttet også etter at nybygget på Vestbanen er realisert.

INNOVASJON NORGE

Innovasjon Norge (IN) har arkitektur som én av fem prioriterte kulturnæringer innen sektorsatsingen for kultur og opplevelse. Satsingen skal bidra med tiltak som profesjonaliserer og styrker lønnsomheten og bærekraften til kulturnæringene og kulturbasert næringsliv. Arkitektbedrifter kan søke på INs fem tjenester (finansiering, rådgiving, nettverk, profilering og kompetanse) og program i forhold til behov næringen måtte ha.

Unge arkitekter

For å utvikle arkitekturfaget er det viktig å stimulere unge arkitekters faglige utvikling. Statens vegvesens prosjekt Nasjonale turistveger er et eksempel på en satsing som har lyktes i sin bevisste strategi for å lete frem arkitekter, blant annet unge talenter. Turistvegprosjektet fungerer gjennom dette som en inkubator for ny norsk arkitektur av internasjonal høy kvalitet. Nasjonale turistveger er en modell for andre prosjekter i statlig, kommunal og privat regi.

EUROPAN

Europas er verdens største plan- og arkitektkonkurranse for yngre (under 40 år) arkitekter, landskapsarkitekter og planleggere, som arrangeres annethvert år med over 60 deltakende byer i Europa. European Norge har siden grunnleggelsen i 2002 vært en betydelig aktør innenfor utviklingen av arkitektur- og planfaget i Norge, og har bidratt til å bringe den norske byutviklingsdiskusjonen inn på den europeiske arena. Stiftelsen European Norge er organisator av European-konkurransen i Norge, med styrerepresentanter fra Arkitektthøyskolen i Oslo, Norges teknisk-naturvitenskaplige universitet, Bergen Arkitektskole, Norske Arkitekters Landsforbund, Norsk Form og Husbanken. Det er i løpet av de seks årene stiftelsen har eksistert, etablert faglige nettverk både nasjonalt og internasjonalt som har bidratt til nytenking og idéutvikling.

European bidrar til å presentere nye og innovative løsninger for kommuner og utviklere. Utfordringer knyttet til urbanisering og klimaforandringer krever nye konsepter for hvordan byen organiseres. Det er viktig at dette nybrottsarbeidet får de nødvendige rammevilkår. European søker å skape et rom for dette. European er videre en mulighet for yngre arkitekter til å utvikle og realisere sine ideer for den fremtidige byen.

Europas kontaktflate og fagnettverk strekker seg fra unge, uetablerte arkitekter til planbyråkrater, private eiendomsutviklere, konsulenter og politikere. Gjennom publikasjoner og utstillinger er European også et utstillingsvindu som bidrar til å synliggjøre nye stemmer og ideer. Det legges opp til at tiltaket skal videreføres og styrkes.

SAMARBEID MELLOM UNGE OG ERFARNE ARKITEKTER - WILD CARD-ORDNING

Nyetablerte arkitektfirmaer har ofte vanskeligere for å få innpass i markedet

bl.a. fordi lukkede arkitektkonkurranser krever prekvalifisering basert på kompetanse og erfaring.

Det kan være aktuelt å opprette en ordning som gjør det enklere for unge arkitektkontorer å prekvalifisere seg, for eksempel etter modell av Wild Card-ordningen i Danmark. Den danske ordningen skal evalueres høsten 2009. Erfaringene vil være nyttige i vurderingen av en tilsvarende norsk ordning. I Oslo kommunes forslag til et arkitekturpolitisk dokument, er det foreslått å åpne for Wild Card i Oslo.

Wild Card-ordningen i Danmark

Dansk Arkitektur Center (DAC) har utarbeidet *Wild Card-ordningen* i samarbeid med Akademisk Arkitektforening (AA) og Konkurrencestyrelsen.

Den danske Wild Card-ordningen setter søkelyset på unge arkitektvirksomheter og gjør det lettere å invitere nyetablerte virksomheter med i arkitektkonkurranser. Det er ofte vanskelig for et ungt og nystartet arkitektfirma å få den første oppgaven. For byggherrene kan samarbeid med nyetablerte ofte knyttes til frykten for økonomiske konsekvenser. Det er også behov for informasjon til byggherrene om hvor de skal finne de unge arkitektfirmaene. Den danske Wild Card-ordningen har som mål å forbedre disse forholdene.

Wild Card-Ordningen består av fire deler:

1. Wild Card-listen gir et overblikk over unge, nyetablerte arkitektvirksomheter.
2. 10 gode eksempler på vellykkede prosjekteringsprosesser, hvor en ung arkitektvirksomhet har sittet ved roret.
3. Gjennom Akademisk Arkitektforening (AA) utføres rådgivning til byggherrer for å gjøre det lettere å innby nyetablerte arkitektvirksomheter til konkurransene.
4. Match-making innebærer at DAC og AA er vertskap for match-making arrangementer, hvor unge arkitekter, kunder og samarbeids partnere kan presentere seg for hverandre.

Ordningen skal etter planen evalueres i 2009.
Les mer på: www.dac.dk/wildcardordning



[4.9] Villa Nilsen/Borgen, Trondheim (Brendeland og Kristoffersen Arkitekter AS)





5. STATEN SKAL VÆRE ET FORBILDE

STATEN SOM BYGGHERRE

Staten, ved de statlige byggherrene, er den største utbyggeren i landet og er også byggherre for kontorer og embetsboliger som bygges for den norske utenriks-tjenesten i utlandet. Statens byggevirk-somhet har hatt, og har, en svært viktig opp-gave ved å oppføre byggverk av høy arkitek-tonisk kvalitet, som viktige kulturuttrykk og identitetsbærere. Arkitekturpolitiske tiltak må innrettes slik at statens bygge- og anleggsvirk-somhet fungerer godt.

Sentrale statlige aktører er blant annet Forsvarsbygg, Jernbaneverket, Statsbygg og Statens vegvesen. Statens egen byggherrekompetanse må kontinuerlig styrkes og videreutvikles.

Det skal i den norske arkitektur-politikken legges vekt på planlegging og utforming av både bygninger og infra-strukturtiltak som anlegg for veg og jern-bane med tilhørende broer og tunneler.

STATEN GIR RAMMEBETINGELSER

Gjennom det løpende arbeidet med plan- og bygningslovgivningen og annen lovgivning fastlegger staten de viktigste rammebetingelsene for endring av det fysiske miljøet. I energisektoren er konsesjonsbehandlingen det verktøyet som kan gi slike rammebetingelser. Økte krav til god ressursbruk og høy funksjonalitet i statsfinansiert bygge- og anleggsvirk-somhet har ført til en rekke normer og standarder for utforming og oppføring av bygninger og anlegg. Eksempler på slike normer finnes i tilknytning til institusjoner, skoler, boliger, kirkebygg, kulturbygg, idrettsanlegg og samferdselsanlegg. Slike standarder vil utvikles videre mot felles ambisjoner og faglige mål knyttet til arkitektonisk kvalitet.

STATEN SOM INSPIRATOR

Som planlegger, byggherre og eiendoms-forvalter skal staten stille høye krav

til kvalitet i planlegging, gjennomføring og forvaltning. På den måten vil staten være et forbilde og en inspirator for byggherrer på andre forvaltningsnivåer, og for private byggherrer. De statlige byggherrene er profesjonelle og ressurssterke, og bør bidra til at det gjennomføres gode konkurranser og prosjekter med innovative miljø- og energi-løsninger, tradisjonelle prosesser og are-naer for unge og nyetablerte planleggere. Staten har også en viktig rolle i markedet, både som bestiller og som sentral aktør innenfor arkitekturfeltet.

Regjeringen har som intensjon at arbeidet med dette arkitekturpolitiske dokumen-tet også skal inspirere fylker og kommuner til å utarbeide egne arkitekturpolitiske dokumenter. Oslo kommune har i juni 2009 utarbeidet et forslag til en overordnet arkitekturpolitikk for byen og hovedstaden. Regjeringen anser det som et svært positivt tiltak som viser at hovedstaden tar arkitektur på alvor.

Oslo kommunes arkitekturpolitiske arbeid

Oslo kommune har sommeren 2009 lansert et utkast til en overordnet arkitekturpolitikk for hovedstaden som understreker byens rolle som nasjonal identitetsbærer og vindu mot verden. Kommunens visjon er at Oslo skal være et forbilde i inn- og utland på norsk demokrati, livskvalitet og bærekraft. Arkitekturen har en særlig rolle i dette som identitetsbærer og attraksjon. Målet for en moderne hovedstad skal være å gi rom for det nye i en by i vekst og samtidig ivareta og videreutvikle eksisterende bygningsmasse og kulturminner. Bærekraft, kulturelt mangfold og arkitektonisk kvalitet skal sikres.

Kommunen ønsker å arbeide med bla. følgende strategier innenfor byens arkitekturpolitikk: utvikling av rammeverk for innovativt byggeri, utvikling av viktige bygninger og arenaer for nasjonen og hovedstaden, formidling og profilering av fjordbyen Oslo og vandring i Munchs spor, synliggjøring av en kultur-streng i øst-vest retning med hovedstadens viktigste identitetsbyggende elementer, økt integrering av kunst i byens offentlige rom etc. Oslo kommune ønsker å samarbeide med staten om relevante aspekter ved hovedstadens arkitekturpolitikk.

Se lenke til dokumentet:
www.plan-og-bygningsetaten.oslo.kommune.no

Tiltak og initiativer

Det offentliges rolle som byggherre

STATENS KONKURRANSEFORMER

Staten har et ansvar for å legge til rette for god arkitektur i alle prosjekter, både som byggherre, eiendomsutvikler og forvalter. Arkitektkonkurranser bidrar til å løfte kvaliteten på arkitekturen ved at flere aktører analyserer samme prosjekt og gir ulike løsninger.

Hovedføringen i lov om offentlige anskaffelser av 16. juli 1999 nr. 69 er at det skal holdes en konkurranse ved alle anskaffelser. Statsbygg er den statlige byggherren som arrangerer flest arkitektkonkurranser, i hovedsak plan- og designkonkurranser eller anbudskonkurranser.

Konkurranseformen velges ut fra det enkelte prosjektets egenart, hensynet til overordnede føringer og samlet omfang.

VEILEDERE OM ARKITEKTONISK KVALITET

Det eksisterer flere informasjonsnettsteder og veiledere om regelverk og

retningslinjer på arkitekturfeltet. Disse er utarbeidet for å sikre høy arkitektonisk kvalitet i statlige byggeprosjekter og formidle god informasjon til utbyggere – både offentlige og private.

Det er behov for å revidere og videreutvikle veilederen *Eстетikk i statlige bygg og anlegg* fra 1996. Kravet om høy arkitektonisk kvalitet skal omfatte både estetiske, funksjonelle og tekniske aspekter. Bærekraft og universell utforming skal også inngå i kravene som stilles.

MILJØVENNLIGE INNKJØP

Det offentlige skal gå foran og etterspørre miljøvennlige varer og tjenester. Det er et mål at forbruk og produksjon skal være mest mulig bærekraftig. Regjeringens handlingsplan "Miljø og samfunnsansvar i offentlige anskaffelser" (2007–2010) sørger for at klima- og energiltak blir prioritert i statlige innkjøp.

Operaen i Bjørvika

Etter at Stortinget i 1999 vedtok å bygge et nytt operahus i Oslo, ble det i 2000 utlyst en internasjonal arkitektkonkurranse som ble vunnet av Snøhetta. Snøhetta og Statsbygg fikk i oppdrag av Kultur- og kirkedepartementet å gjennomføre det største kulturbyggprosjektet i Norge siden Nidarosdomen. Den norske Opera og Ballett åpnet den 12. april 2008. Ved ett-årsjubileet hadde 1,3 millioner mennesker vært innom – på forestillinger, i restaurantene, på taket og på omvisninger. Snøhetta og Operaen har vunnet flere internasjonale priser for praktbygget, bla. EU-prisen for samtidsarkitektur i 2009, Mies van der Rohe Award som regnes blant verdens mest prestisjetunge priser ved siden av Pritzker-prisen. Med dette gikk denne prisen for første gang til en nordisk bygning.

Operabygget har en kostnadsramme på 4,356 milliarder kroner. Bygget er på 38 500 kvadratmeter og har 1578 rom. Operaen er utsmykket gjennom et kunstprogram gjennomført av Kunst i offentlige rom (KORO). Det er åtte kunstprosjekter i Operaen og området rundt som spenner fra helt bygningsintegreerte til autonome verk. 17 norske og internasjonale kunstnere har deltatt i kunstprogrammet. Kunsten i Operaen har en totalverdi på nær 53 mill. kroner, der 40 mill. kronet er statlige midler.



[5.2] Utsiktspunktet Ørnesvingen. Nasjonal Turistveg - Trollstigen, Geiranger (3RW / Sixten Rahlff)

Arkitektkonkurranser

Forskrift om offentlige anskaffelser av 16. juli 1999 nr. 69 definerer hva en plan- og designkonkurranse er. Det er denne formen for konkurranse som vanligvis oppfattes som arkitektkonkurranse.

Hovedhensikten med konkurranseformen er å finne fram til én eller flere arkitekter, basert på konkrete løsningsforslag, som oppdragsgiver skal forhandle med for å få gjennomført et prosjekteringsoppdrag. Det er først gjennom forhandlinger med vinner/vinnere i plan- og designkonkurransen, at selve kontrakten om å prosjektere bygget tildeles.

Plan- og designkonkurranser benyttes gjerne der hvor det er spesielle utfordringer knyttet til den konkrete tomten og/eller man ønsker alternative løsninger belyst, enten fordi prosjektet er spesielt eller har stor allmenn interesse og stor samfunnsmessig betydning.

Vurderingen av løsningene i en plan- og designkonkurranse, gjøres av en jury. Minst en tredel av juryen skal være arkitekter når plan- og designkonkurransen gjelder et arkitektoppdrag. Juryens vurderinger, anbefalinger og konklusjoner, inkludert en rangering av prosjektene, skal nedtegnes i en protokoll som undertegnes av jurymedlemmene. Løsningsforslagene skal vurderes etter et sett kriterier oppgitt av oppdragsgiver i konkurranseprogrammet.

En plan- og designkonkurranse kan være åpen eller begrenset. En åpen konkurranse kunngjøres offentlig nasjonalt eller internasjonalt og har ingen begrensninger på antall deltakere. I en begrenset konkurranse inviteres et bestemt antall kvalifiserte arkitekter til å delta i selve plan- og designkonkurransen. Deltakerne velges ut på bakgrunn av oppgitte kvalifikasjonskrav. Denne konkurranseformen gir oppdragsgiver en mulighet for å begrense omfanget av konkurransen.

I begge konkurranseformene er deltakerne anonyme, men i de begrensede er det kjent hvem som konkurrerer uten at man vet hvem som har levert de ulike forslagene. De åpne konkurransene er totalt sett mer ressurskrevende å gjennomføre, fordi antall løsningsforslag som skal evalueres som regel vil være større og enkelte ganger svært stort.

Anskaffelse av arkitektfaglig bistand i prosjekter kan også skje ved bruk av andre konkurranseformer, hvorav anbudskonkurranser er den mest brukte. Disse kan være åpne eller begrensede, og kan ha krav til løsningsforslag eller ikke. Evalueringen av løsningsforslagene gjøres normalt av et evalueringsutvalg som kan sammenliknes med en jury.



[5.3] Nye Deichmanske hovedbibliotek. Oslo (Lund Hagem Arkitekter / Atelier Oslo)

EN BEVISST KUNSTPOLITIKK FOR OFFENTLIGE ROM OG BYGG

Norge har en godt etablert kunstpolitikk for det offentlige rom og for offentlig byggevirksomhet. Politikken iverksettes gjennom ordningene som institusjonen Kunst i offentlige rom (KORO) forvalter. KOROs kunstprosjekter utforsker i hovedsak skjæringspunktet, kunst og arkitektur, kunst og infrastruktur og kunst og sted. Kunst i offentlige rom er en del av våre fysiske omgivelser og oppleves på den måten som en del av arkitekturen. Det er viktig at staten i egen byggeaktivitet og i forbindelse med steds- og regionutvikling fastholder felles ambisjoner for kunst i offentlige rom. Statens kunstpolitikk virker dessuten inspirerende på andre – offentlige som private – aktører. Det bør fortsatt være en prioritert oppgave for staten å legge forholdene til rette, slik at kunstneriske bidrag i offentlige rom og bygg prioriteres.

FORSVARETS ARKITEKTURRÅD

For å ivareta ansvaret for arkitektur i Forsvarets byggeprosjekter etablerte Forsvarsbygg i 2001 et arkitekturråd. Intensjonen med rådet er en helhetlig kvalitetssikring av alle Forsvarets plan- og byggeprosjekter i program- og prosjekteringsfasen. Arkitekturrådet består av tre arkitekter med tung og allsidig fagkompetanse. Forsvarsbygg har intensjon om fortsatt bruk av et arkitekturråd, og vil evaluere ordningen bl.a. for å vurdere om rådet kan brukes mer effektivt.

NASJONALE TURISTVEGER

Statens vegvesen har i dag ansvar for å utvikle turistattraksjonen Nasjonale turistveger. Det gode samspillet mellom vegen og det unike landskapet er fundamentet for satsingen. Den opplevelsesrike og varierte kjøreopplevelsen skal, sammen med nyskapende arkitektur på utsiktspunkter og rasteplasser, styrke Norge som feriemål. Flere av byggverkene har allerede oppnådd internasjonal arkitektfaglig anerkjennelse og skapt stor interesse for turistattraksjonene fra vegfarende turister. Målet er å styrke næringsliv og bosetting, særlig i distriktene. I tråd med Regjeringens reiselivsstrategi legges det opp til at 18 strekninger skal kunne markedsføres som et samlet reiselivsprodukt fra 2012. Dette forutsetter innsats fra statlige organer, fylkeskommuner, kommuner, reiselivsbedrifter og private aktører.

I arbeidet med Nasjonale turistveger, der det bevisst er søkt etter uetablerte og unge



[5.4] Kunstverk av Laila Kongevoid. *Jeg ser*, 2005-2006, Universitetet i Stavanger.

arkitekter som kan tilføre noe nytt, er det laget egne prosedyrer for kvalitetssikring av arkitektonisk kvalitet. Prosjektet har høstet internasjonal anerkjennelse.

INFRASTRUKTURILTAK

Flere departementer arbeider med saker av betydning for utforming og bruk av våre omgivelser. Her kan særlig nevnes infrastrukturtiltak som anlegg for vei og jernbane med tilhørende broer og tunneler. Dette er tiltak som ofte innebærer store inngrep både i naturområder og i bebygde omgivelser, og med sterke kryssende interesser. Spørsmålet om utforming av disse anleggene står ofte sentralt i debatten. Samferdselssektoren har som ambisjon å utforme nye anlegg med god arkitektonisk kvalitet og med god tilpasning til by og landskap. Negative landskapsinngrep søkes minimalisert, og avbøtende og reparerende tiltak gjennomføres.

Samferdselssektoren vil videreutvikle policy for god arkitektonisk kvalitet. Samferdselsdepartementet vil stimulere til at underliggende etater og selskaper utvikler en intern policy for arkitektonisk kvalitet, både med hensyn til å vurdere behov for landskapsarkitekt-/arkitektfaglig kompetanse i prosjekter, ved innkjøp av tjenester samt når det bør arrangeres arkitektkonkurranser.

SIKRE LANDSKAPSHENSYN GJENNOM KONSESJONSBEHANDLINGEN AV ENERGIANLEGG

Regjeringen vil fremme effektiv energiproduksjon og samtidig sikre en bærekraftig forvaltning av naturen. Det er et viktig mål å sørge for at den økte utbyggingen av energiproduksjon og kraftledninger skjer uten at naturmangfold, friluftsliv eller store landskapsverdier går tapt.

Ved behandling av konsesjonsøknader etter vannressurs- og energilovverket avveies tiltakets nytte mot de miljø- og samfunnsulemper det måtte medføre. Prosjekttilpasning og avbøtende tiltak er svært sentrale for å redusere konfliktene, for eksempel trasévalg, kamuflasje, landskaps-tilpasset ledningsdesign, tiltak av hensyn til fugl og kabling med mer.

Konsesjonsbehandlingen av nye produksjons- og nettanlegg samordnes i de regioner der dette styrker grunnlaget for å finne fram til den totalt sett beste ressursutnyttelse med lavest mulig konfliktnivå. Nasjonale retningslinjer for planlegging og lokalisering av vindkraftanlegg og for små



[5.5] Toalett- og servicebygg ved Hellåga rasteplass på Kystriksvegen ved Sjona i Rana kommune. Nasjonal Turistveg, Helgeland nord (Nordplan AS - Arild Waage)

vannkraftverk benyttes av Norges vassdrags- og energidirektorat i konsesjonsbehandlingen. Landskap er omtalt som eget tema i begge retningslinjene. Olje- og energidepartementet har også utarbeidet en strategi for økt hensyn til miljø, estetikk og lokalsamfunn ved planlegging av forsterkninger i kraftnettet.

TILSKUDD TIL KULTURBYGG OG IDRETTSANLEGG

Regjeringen gir investeringstilskudd til nybygg og ombygging av kulturbygg og idrettsanlegg. Det blir stilt krav til arkitektonisk kvalitet og funksjonalitet, og prosjektene skal preges av bærekraftige og energiøkonomiske løsninger.

Staten skal fremme samarbeid

Fornebu

Den tidligere hovedflyplassen på Fornebu er utviklet til et nytt område for bolig og næringsutvikling. Arbeidet ble gjennomført av Statsbygg i samarbeid med Oslo kommune og har omfattet opprydning av forurensning, massehåndtering, utbygging av veier samt landskap, park og lekeplasser og annen infrastruktur for en ny bruk av området. Fornebu skal være en oase for innbyggere og besøkende, og et viktig forbilde på transformasjon av det fysiske miljøet med miljøbevissthet og kvalitet i planlegging og utbygging. Prosjektet er en inspirasjonskilde for andre infrastrukturtiltak, og har høstet stor anerkjennelse i inn og utland.

St. Olavs hospital

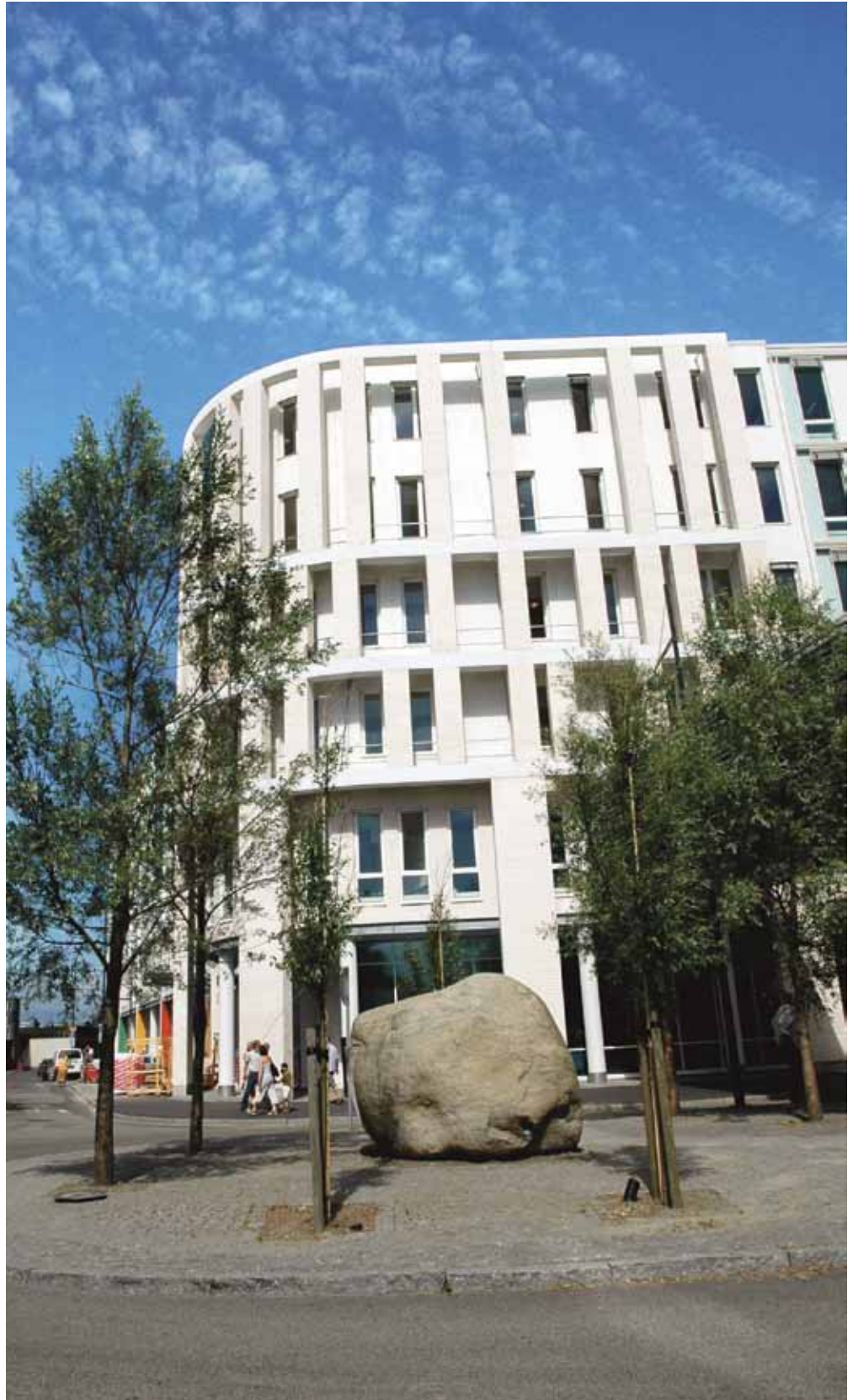
Nytt Universitetssykehus i Trondheim, St. Olavs Hospital, er siden starten planlagt for å utvikle et mest mulig helsebringende fysisk miljø til glede for pasienter og ansatte. Utbyggingsplanen er framkommet etter en internasjonal idekonkurranse, og utformet som et åpent kvartalsmønster. Ideen er å utvikle sykehusområdet til en vakker og offentlig tilgjengelig "medisinsk bydel" integrert i omkringliggende landskap og bystruktur.

For å ivareta helheten og tydeliggjøre prioriteringene i prosjektet, ble det tidlig utarbeidet formveileder som omfattet de ulike designnivå fra byplan til interiør og utsmykking. Veilederen ble utviklet i dialog med forskningsmiljø ved arkitektavdelingen ved NTNU, og prioriterer blant annet kvaliteter i det fysiske miljø som det er påvist at motvirker stress og støtter opplevelsen av trygghet og velvære under sykehusopphold.

Skjerming av privatliv, kontroll over egne omgivelser og enkel tilgang til personale framheves som svært viktig. Sykehuset er derfor bygget med kun enerom og sengeområdet er oppdelt i "sengetun" med åpne arbeidsbaser for pleiepersonale i direkte tilknytning til pasientrom.

Kontakt med natur og positive signaler, dagslys, utsikt, gjennomsyn, oversiktighet prioritering av landskap og hageanlegg på grunn og tak, prioritering av naturmaterialer – særlig utstrakt bruk av tre og bevisst bruk av fargesetting. Alle pasienter har utsikt til natur fra sengen. Utsmykking og kunst er integrert på alle designnivå, og brukt aktivt både i ute- og innerom.

Planleggingen av St. Olavs Hospital har foregått med en utstrakt brukermedvirkning der pasienter også har deltatt på alle beslutningsnivå. Det er ivaretatt en balanse mellom kraftfull arkitektur, funksjonell tilnærming og fokus på helsebringende løsninger.



[5.6] St. Olavs Hospital. Trondheim (Narud Stokke Wiig Arkitekter og planleggere AS)

og prøve ut nye løsninger

ARKITEKTURPRISER

For å oppnå økt oppmerksomhet om forbilledlige bygg- og anleggsverk bør staten styrke egne arkitekturpriser og arbeide for at de får økt offentlig oppmerksomhet. Det kan i denne sammenhengen vurderes en gjennomgang av kriterier for tildeling av statlige priser på arkitekturfeltet.

LEVERANDØRUTVIKLING OG INNOVASJON

Regjeringen ønsker å bruke offentlige anskaffelser til å skape innovasjon og nytenkning. Det kan gjøres gjennom konkurranser om ordinære forsknings- og utviklingskontrakter (varer og tjenester), der den offentlige oppdragsgiveren dekker kostnadene og beholder resultatet (produktet) kun for eget bruk. Slike konkurranser følger anskaffelsesregelverket. Når det gjelder bygg- og anleggsarbeid har statlige byggherrer et ansvar for å legge forholdene til rette for systematisk leverandørutvikling. Det å stille nye krav i plan- og designkonkurranser er en annen måte å bidra til utvikling både av arkitekter og av bygg- og anleggsbransjen. Offentlige forsknings- og utviklingskontrakter (OFU) er en tredje måte å bidra til innovasjon og nytenkning. Slike OFU-kontrakter kan inngås mellom næringslivet og byggebransjen med bakgrunn i produkter eller områder som partene ønsker å utvikle.

PILOTPROSJEKTER

Statlige oppdragsgivere gjennomfører pilotprosjekter for å teste ut nye løsninger, metoder, verktøy eller arbeidsprosesser. Erfaringene fra pilotprosjektene dokumenteres og gjøres tilgjengelige for bygg og anleggsnæringen, slik at de gode erfaringene overføres til nye private og offentlige prosjekter. Pilotprosjekter bidrar til å heve standarden i bransjen.

FORBILDEPROSJEKTER

Forbildeprosjekter er prosjekter med høye ambisjoner for hele prosjektet. I likhet med pilotprosjekter dreier det seg om å prøve ut nye metoder og verktøy, materialer og arbeidsprosesser, men målet er å skape varige endringer innenfor et utvalgt temaområde.

Å definere og gjennomføre forbildeprosjekter er en viktig del av statlige byggherrers arbeid som forbilde for bygg- og anleggsnæringen.

Arkitekturpriser i statlig regi

Statens byggeskikkpris

Kommunal- og regionalministeren deler årlig ut Statens byggeskikkpris – en hederspris for bygninger med tilhørende anlegg, som gjennom utførelse, materialbruk og samspill med sted og miljø bidrar til å heve, fornye og utvikle den allmenne byggeskikken. Kandidater til prisen skal ha god arkitektonisk utforming og oppfylle sentrale krav til miljø og universell utforming. Det vil blant annet si lavt energibehov, miljøvennlige materialer og en utforming som gjør det mulig for alle å bruke bygget.

Byggeskikkprisen er et middel til å synliggjøre prioriteringer og satsinger i norsk arkitekturpolitikk. Husbanken er sekretariat for juryen.

Preikestolen Fjellstue ble tildelt *Statens byggeskikkpris* for 2009. Bygget er tegnet av arkitektkontoret Helen & Hard (www.hha.no) og byggherren er Stavanger Turistforening. Prisen ble tildelt for en fremragende formgivning der nyskapende trearkitektur, miljø og stedsforståelse står i fokus, og der det etiske, det estetiske og det funksjonelle forenes i et nytt formspråk.

Anton Christian Houens Fonds Diplom

er Norges eldste arkitekturpris og regnes blant de fremste utmerkelse som gis til norske arkitekter. Overrekkelsen skjer ved kulturministeren med 3-4 års intervaller og har en tradisjon siden 1904. Legatstifteren Anton Christian Houen var en av Norges viktigste donatorer. Han ble født i 1823 i Arendal, men ble tidlig sendt ut i verden for å lære forretningsdrift. 50 år gammel kunne han trekke seg tilbake som en meget rik mann. Selv om han var svært bereist og internasjonalt orientert, ville Houen at hans formue skulle komme hjemlandet til gode. Houen opprettet et fond som skulle fremme "en bedre og renere arkitektur i Norge", og det er takket være Houens initiativ vi kan se på en over 100 år lang tradisjon med tildeling av diplomer for god arkitektur. Tildelingene av *A.C. Houens Fonds Diplom* er grundig dokumentert gjennom boken "Priset arkitektur" som presenterer perioden 1904 – 2000.

Forsvarets byggeskikkpris

For byggeprosjekter oppført i Forsvarets regi har Forsvarsbygg delt ut *Forsvarets byggeskikkpris* i årene 1992 til 2003. Dette har vært en årlig pris som blir tildelt bygg som har vært i bruk i minst ett år.

Forsvarsbygg har nå lagt nye premisser og kriterier for utdeling av prisen som er planlagt revitalisert, og som vil bli delt ut høsten 2009.

Vakre vegers pris

Statens vegvesen vil fortsette å dele ut *Vakre vegers pris* hvert annet år. Prisen er en hederspris for anlegg med gode estetiske kvaliteter tilpasset omgivelsene. Det kan være vegger, gater, bruer, tunneler eller tilhørende anlegg og utstyr. Anlegget må være en del av det offentlige vegnettet. Prisen inspirer til god landskapstilpasning og arkitektonisk kvalitet ved bygging av vegger og gater. *Vakre vegers pris* ble innstiftet i 1988 etter en lang periode hvor estetikk hadde vært lavt prioritert i vegbyggingen i Norge. Prisen deles ut ved Vegdirektøren og fungerer som inspirasjon for byggherrer for veg- og gateanlegg. Prisen har, og har hatt, positive strategiske virkninger ved at den synliggjør gode prosjekter og er en stimulans til kvalitet både i store og små veg- og gateanlegg. I 2008 ble det i tillegg innført en *Vakre vegers pris* for anlegg som fremhever seg når det gjelder drift og vedlikehold.

Bymiljøprisen

Bymiljøprisen skal inspirere til mer bærekraftig by- og tettstedsutvikling og miljøvennlig praksis. Prisen ble opprettet i 2002 for å belønne og fremme gode eksempler på samarbeid og engasjement om miljøvennlig byutvikling. Prisen deles ut årlig til byer eller tettsteder som arbeider langsiktig med å skape trygge og levende steder innenfor et fastsatt tema. Temaet i 2008 var "Klima i bymiljø" og prisen ble tildelt Trondheim kommune for gjennomføringen av en ny miljø- og transportpakke for byen. I kulturminneåret 2009 var temaet "Aktiv bruk av kulturarven i byutviklingen", og prisen ble tildelt Kongsvinger kommune for kulturminnes plass i arbeidet med å styrke utviklingen av byen og regionen.

Boken *"Forbilde"* inneholder en fylldig presentasjon av *Statens byggeskikkpris*, *Vakre vegers pris*, *Forsvarets byggeskikkpris* og *Statens bymiljøpris* i perioden 1983 – 2007.

PROSJEKTERINGSVERKTØY BIM

BIM står for Bygningsinformasjonsmodell. Modellen digitaliserer informasjon om produkter og prosesser. BIM bidrar til å koordinere og gi oversikt på tvers av fagområdene i en byggeprosess. I tillegg bidrar BIM til å forenkle arbeidsprosessene og kommunikasjonen mellom aktørene. Nasjonale og internasjonale erfaringer med bruk av BIM viser effektiviserings- og miljømessige gevinster som gjør BIM til et viktig verktøy både for nybygg og for arbeid med

eksisterende bygg. Store statlige byggherrer som Statsbygg og Forsvarsbygg har vært pådrivere for å utvikle og ta i bruk BIM i byggeprosesser og i forvaltning av bygninger. I utviklingen av et nytt nasjonalmuseum har Statsbygg for første gang stilt krav til bruk av BIM også i arkitektkonkurransen. Regjeringen vil legge til rette for åpne BIM-standarder, slik at kommuner og andre offentlige aktører i byggenæringen skal kunne bruke BIM i byggeprosjekter over en viss størrelse.



Forbildeprosjekt Pilestredet Park

Området der Rikshospitalet lå i over 100 år er blitt en billfri, grønn oase med boliger, kontorer, næringsvirksomhet og undervisning. Pilestredet Park er et forbilde på bærekraftig byutvikling og et prisbelønt miljøprosjekt.

Se www.pilestredetpark.no

[5.7] Pilestredet park. Oslo (Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter)





6. NORSK ARKITEKTUR SKAL VÆRE SYNLIG INTERNASJONALT

NORSK ARKITEKTUR: ET POSITIVT BILDE

Norsk arkitektur og norske arkitekter skal bidra til å skape et tydelig og positivt bilde av Norge som en moderne og innovativ nasjon. Slike bilder kan skapes gjennom å vise frem nyskapende arbeider med høy arkitektonisk kvalitet.

MARKEDSFØRING AV NORSK ARKITEKTUR

Profilering av norsk arkitektur internasjonalt skal gis økt prioritet. Arkitektur er et globalisert fagfelt som bygger på lange tradisjoner, med tilgang til felles forbilder, ideologier og etter hvert stor tilgang på globalisert teknologi. Norges bidrag til dette feltet må forankres i verdier og områder der Norge er et foregangsland, knyttet til blant annet sosial velferd, demokratiske prosesser, ansvarlig forvaltning av naturressurser, bærekraft og teknologi.

Det høye kvalitetsnivået norsk arkitektur representerer må synliggjøres. Internasjonal profilering av norsk arkitektur skjer gjennom utstillinger, foredrag, messer, festivaler, besøksprogram, pressearbeid og nettbasert informasjon. Profileringen skal reflektere nye utviklingstrekk i det norske

samfunnet, der arkitekturen bidrar med å skape ringvirkninger som fremmer norsk næringsliv, forskning, innovasjon, teknologi og kultur, og stimulerer til eksport av norsk ekspertise. Det er et stort internasjonalt marked for arkitekttjenester, et marked som hittil bare i liten grad er utnyttet av norske aktører.

TILRETTELEGGING

Fagfeltet kan best utvikles ved at forholdene legges til rette for utveksling av impulser i samspill med internasjonale fagmiljøer. I sitt arbeid med å markedsføre norsk arkitektur har utenriksstjenesten nær kontakt med fagmiljøene både i Norge og i utlandet. Faginstusjonene foretar prioriteringer når det gjelder utstillinger og deltakelse på viktige internasjonale arenaer. Utenriksstjenestens oppgave er å skape arenaer og møteplasser som legger til rette for dialog, utveksling og samarbeid. Arbeidet skal ha verdi for norsk fagmiljø ved at det mottar internasjonale impulser, og det skal bidra til å styrke Norges omdømme i utlandet.

Tiltak og initiativer

**Viktige internasjonale arkitektur- og by-
utviklingspriser til norske aktører – et utvalg**

2009

Mies van der Rohe Award (EUs pris for samtidsarkitektur) Arkitekt: Snøhetta AS / Byggverk: Den norske opera & ballett, Oslo

World Architecture Festival Award (Kategori: Kulturbygg) Arkitekt: Snøhetta AS / Byggverk: Den norske opera & ballett, Oslo

Detail – Ehrenpreis, Tyskland (utdelt for første gang) Arkitekt: Sverre Fehn

Æresmedlem i det tyske arkitektforbundet (BDA) Arkitekt: Sverre Fehn

2008

Erich Schelling Architektur Preis (tysk arkitekturpris) Arkitekt: Jensen & Skodvin Arkitektkontor as

Europe 40 under 40 Awards (pris for unge og lovende designtalenter) Arkitekter: 3RW Arkitekter og a-lab (Arkitekturlaboratoriet AS)

European Concrete Award Arkitekt: Sverre Fehn / Byggverk: Gyldendalhuset, Oslo

European Steel Bridge Award Arkitekt: Arne Eggen Arkitekter AS / Byggverk: Ypsilon gang- og sykkelbro, Drammen

European Urban and Regional Planning Award Vinner: Drammen kommune

2007

European Steel Design Award Arkitekt: LPO arkitektur og design as / Byggverk: Kunnskapsparken, Papirbredden, Drammen

FIABCI Prix d'Excellence (Byggherrepris. Kategori: Boliger) Arkitekt: Kari Nissen Brodtkorb AS / Byggverk: Lysaker Brygge, Bærum

MARMOMACC International Stone Award Arkitekt: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS/ Byggverk: Tautra Mariakloster

Profilering av norsk arkitektur internasjonalt er en prioritert oppgave

Profilering av norsk arkitektur internasjonalt er et av Regjeringens prioriterte områder i formidlingen av norsk kunst og kultur overfor utlandet. Utenriksdepartementet har etablert et fagutvalg for design og arkitektur med representanter fra berørte fagmiljøer som ledes av Norsk Form. Utvalget vurderer søknader og tildeler reise- og transporttilskudd til profesjonelle utøvere som inviteres til viktige internasjonale arrangementer. Norsk Form og Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design er faglige rådgivere for utenriks-tjenestens arbeid med presentasjon av norsk arkitektur overfor utenlandske målgrupper.

Innenfor gjeldende bevilgninger til kultur-, norgesfremme- og informasjonsformål tar Regjeringen sikte på at utenriks-tjenestens markedsføring av norsk arkitektur overfor et internasjonalt publikum fortsatt skal bygges ut og styrkes. Presentasjon av norsk arkitektur gjennom utstillinger på viktige arenaer, inkludert deltagelse på de mest betydningsfulle internasjonale biennialene og triennialene, skal også prioriteres. Presentasjonene skal ha fokus på høy arkitektonisk kvalitet, energieffektivitet, universell utforming, bruk av miljøvennlige materialer og innovative byggesystemer som er godt egnet til å skape internasjonal oppmerksomhet rundt norsk arkitektur.



[6.2] Vinner av European Steel Bridge Award 2008: Ypsilon gang- og sykkelbro. Drammen (Arne Eggen Arkitekter AS)

Profilering av norsk arkitektur skal være positivt for næringslivet

Norge har arkitektur av høy kvalitet. Den er en del av det norske uttrykket og av bildet av Norge internasjonalt, og den er viktig i formingen av det norske omdømmet. Oppmerksomheten om norsk arkitektur i internasjonale media, fra det nye opera-bygget i Oslo til Turistforeningens nye hytte ved Preikestolen ved Stavanger og det nye ambassadebygget i Katmandu i Nepal, forteller noe viktig om norsk kreativitet og det norske samfunnet. Norge har blitt bedre kjent i utlandet for god byggekunst, og ingen annen bygning i moderne tid har bidratt til profileringen av Norge internasjonalt som operabygget i Bjørvika. Omtaler i medier over hele verden og en rekke prestisjetunge internasjonale priser bidrar sterkt til at det internasjonale fagmiljøet og mediene retter blikket mot Norge.

Det skal legges opp til aktiviteter som setter fokus på de muligheter som ligger i et samarbeid med norsk næringsliv, som også kan gi positive ringvirkninger til bl.a. arbeidsmarkedet og styrking av norsk konkurransekraft.

Det skal legges økt vekt på å spisse tiltakene mot de fagmiljøene det er ønskelig å få oppmerksomhet fra. I tillegg til arkitekturfaglige miljøer og næringslivsinteresser kan det også være aktuelt å fremme et bredere felt av norske interesser, som f.eks. norsk miljø-, energi- og klimapolitikk.

Arkitekturbiennalen i Venezia

Den første Arkitekturbiennalen i Venezia fant sted i 1980, og har siden starten vært den største og viktigste arkitekturmønstringen i verden. Utstillingene besøkes nå av over 100 000 personer hver gang.

I Biennaleparken ligger det 32 paviljonger som tilhører forskjellige land. I 2008 deltok 28 land i tillegg til disse. Arkitekturbiennalen inneholder også en enorm internasjonal utstilling.

Den nordiske paviljongen er tegnet av Sverre Fehn i 1962 og eies av Finland, Sverige og Norge. Utstillingene der lages i samarbeid mellom Arkitekturmuseene i Finland og Sverige og Nasjonalmuseet i Norge. Norges del av utstillingen finansieres med midler fra Nasjonalmuseet og Utenriksdepartementet.

I 2008 disponerte Nasjonalmuseet for første gang hele den nordiske paviljongen og viste utstillingen *Sverre Fehn, Intuition – Reflection – Construction*.



[6.3] Den Nordiske paviljongen i Venezia. Italia (Sverre Fehn)



[6.4] King Abdulaziz Center for Knowledge and Culture. Dharan, Saudi Arabia (Snøhetta)

Norsk arkitektur skal vises frem på internasjonale arenaer

Det er viktig at norske arkitekter får vist seg frem på internasjonale arenaer, noe som igjen kan føre til internasjonale priser, invitasjoner til konkurranser og oppdrag utenlands. Norske arkitektbedrifter må på lik linje med andre bedrifter få mulighet til å eksportere sin kompetanse. Respekten for norsk arkitektur internasjonalt er ofte basert på enkeltpersoners innsats både som utøvende arkitekter og i undervisnings-sammenheng. Samtidig er verdens øyne rettet mot Skandinavia og Norge som foregangsland i sammenhenger som er relatert til arkitekturproduksjon.

Formidlingsinstitusjonene innenfor arkitekturfeltet bør i større utstrekning produsere utstillinger og informasjonsmateriale som bidrar til en positiv internasjonal profilering av norsk arkitektur. I tillegg til å vise fremragende arkitektur skal utstillingene også bidra til å fremme et bredere spekter av norske næringslivsinteresser, inkludert å fremme Norge som et attraktivt reisemål. Det skal legges til rette for flere besøk til Norge av internasjonal fagpresse, ressurspersoner og eksperter knyttet til sentrale utenlandske fagmiljøer og media.

Konkurranser i utlandet vunnet av norske arkitekter – et utvalg

2009

Vinner: 3-delt 1. premie: 70°N Arkitektur / Dahle & Uhre arkitekter m.fl.
Konkurranse: Bydelen Nordhavnen i København, Danmark

2008

Vinner: Space Group AS
Konkurranse: Hotell, Lernacken, Sverige

Vinner: Snøhetta AS
Konkurranse: King Abdulaziz Center for Knowledge and Culture, Dhahran, Saudi Arabia

2007

Vinner: a-lab AS, Migrant arkitektur + urbanisme, Zink interiør, Multiconsult/13.3
Konkurranse: Rådhus, Ajman, De forente arabiske emirater

STATENS BYGG I UTLANDET

Utenriksdepartementet disponerer samlet over 200 kontorer og embetsboliger i utlandet. De mest representative utenriksstasjonene for markedsføring av norsk arkitektur er naturlig nok der norske arkitekter har gjennomført prosjektet. I den øvrige bebyggelsen, som ikke er tegnet av norske arkitekter, har innredningen og interiørarkitekturen en viktig funksjon i arbeidet med å presentere Norge og norsk kultur og produkter i utlandet. Dette brukes aktivt for å fremme norsk design, kunst og arkitektur overfor et internasjonalt miljø og potensielt marked.

Utenriksdepartementet og Statsbygg har et tett samarbeid når det gjelder utforming av nybygg til kontorer og representasjonsboliger for utenriksstjenesten, og er i ferd med å igangsette prosjektering/utredning av ny embetsbolig i Katmandu og kontorbygg bl.a. i Paris, Nairobi, Beijing, New Delhi, Kabul og Islamabad. Ny embetsbolig i Sofia tegnet av norske arkitekter, vil bli åpnet høsten 2009.

Det stilles som hovedregel samme krav til arkitektonisk kvalitet og tilgjengelighetskrav til norske utenriksstasjoner som til offentlige bygninger i Norge. Forskjellige forhold kan påvirke muligheten til å realisere disse, f.eks. sikkerhetskrav, arkitektoniske verdier, vernerstatus og lokale lover/regler. Regjeringen ønsker imidlertid, gjennom Utenriksdepartementet og Statsbygg, å bedre tilgjengeligheten ved våre utenriksstasjoner gjennom en handlingsplan for universell utforming av utenriksstasjonene.



[6.5] Utstillingen *Detour* i Bologna.

Detour

Norsk Form har i samarbeid med Turistvegprosjektet i Statens vegvesen produsert utstillingen som er presentert i utlandet som *Detour. Architecture and Design Along 18 National Tourist Routes*. Eksperimentell arkitektur og storslått natur møtes i utstillingen som viser arkitekturprosjekter langs norske turistveger. Besøkende får oppleve utkikksplasser, rasteplasser, serviceanlegg og stoppesteder av høy kvalitet. De er hovedsakelig tegnet av unge norske arkitekter, landskapsarkitekter og designere. Turistvegprosjektet og *Detour* har oppnådd internasjonal anerkjennelse og fått mye publisitet.

Målet med utstillingen er å få flere til å feriere i Norge og styrke norsk næringsliv og bosetting, ikke minst i distriktene. Utenriksdepartementet og Innovasjon Norge er samarbeidspartnere for vandretutstillingen.

For mer informasjon om utstillingen, se www.norskform.no



[6.6] Norges Ambassade i Katmandu, Nepal (Kristin Jarmund Arkitekter as)

Oversiktsutstilling norsk samtidsarkitektur

Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design lager hvert femte år en oversiktsutstilling som presenteres i utlandet under betegnelsen *Contemporary Norwegian Architecture*. Utstillingene produseres i nært samarbeid med Utenriksdepartementet, og viser høydepunktene innen norsk samtidsarkitektur gjennom 50 av de beste byggverkene som reises i Norge eller av norske arkitekter i utlandet i løpet av den aktuelle femårs-perioden. Disse utstillingene er de mest omfattende mønstringene vi har av norsk samtidsarkitektur, og katalogene er blitt viktige dokumentasjonskilder for dem som ønsker en oversikt over norsk arkitektur fra 1975 og frem til i dag.

Nasjonalmuseet lager også andre arkitektur-utstillinger som vises internasjonalt. De viktigste har vært *Norwegian Wood*, *Sverre Fehn – Architect*, *The New Bibliotheca Alexandrina*, *Sverre Fehn, Intuition – Reflection – Construction* og *Snøhetta, Architecture – Landscapes – Interiors*.

For mer informasjon om utstillingen, se www.nasjonalmuseet.no



Nettbasert informasjon skal styrkes

Norsk Form ønsker at nettbasert informasjon skal styrkes gjennom utvikling av en flerspråklig informasjonskanal på Internett, og produksjon av månedlige nyhetsbrev på engelsk om norsk design og arkitektur til internasjonal presse, fagmiljøer og andre interesserte. Norsk Form tar også sikte på at det etableres en database med informasjon om blant annet bymiljø, arkitektur- og byggeskikkpriser, som vil fungere som en veileder for norsk og internasjonal presse og andre faginteresserte.

Utenriktjenestens nettportal, Norgesportalen, publiseres på 19 språk og vil bli koblet opp til faginstusjonenes informasjonskanaler og databaser. Norgesportalen skal utvides til 23 språk.

Departementenes ansvarsområder innenfor arkitekturpolitikken

BARNE- OG LIKESTILLINGSDEPARTEMENTET

Barne- og likestillingsdepartementet arbeider for forbrukernes rettigheter, familier, barn og unges levekår, personer med nedsatt funksjonsevne, anti-diskriminering og reell likestilling mellom kvinner og menn.

Barne- og likestillingsdepartementet har ansvaret for koordineringen av politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Dette gjelder blant annet koordinering av Norge universelt utformet 2025. Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009–2013. Universell utforming av omgivelser som bygninger, uteområder og transport er sentral i planen.

FORNYINGS- OG ADMINISTRASJONSDEPARTEMENTET

Fornyings- og administrasjonsdepartementet har ansvar for statlig bygge- og eiendomspolitikk i sivil sektor. Departementet er etatsstyrer for Statsbygg. Statsbygg er rådgiver i bygge- og eiendomssaker, byggherre, eiendomsforvalter og eiendomsutvikler. Statsbygg skal tilby gode og funksjonelle lokaler til statlige virksomheter, og realisere vedtatte samfunnspolitiske mål for arkitektonisk kvalitet, universell utforming, kulturminnevern og miljø. Statsbygg skal også ivareta statlige interesser i planprosesser. Statsbygg organiserer, planlegger og gjennomfører om lag 140 prosjekter til enhver tid, hvorav 10-20 blir ferdigstilt hvert år.

FORSVARSDPARTEMENTET

Forsvarsdepartementet er landets største offentlige eiendomsforvalter, og investerer årlig store beløp i eiendom, bygg og anlegg. I 2009 er det bevilget nesten 1,6 mrd. kroner til investeringer i eiendom, bygg og anlegg i Forsvarssektoren. Forsvaret har en eiendomsportefølje på ca. 4,7 mill. kvm., som også omfatter kulturhistoriske eiendommer

og 14 nasjonale festningsverk. Som en stor statlig byggherre har også Forsvaret et ansvar for å ivareta hensynet til kvalitet i fysiske omgivelser og god arkitektur. Dessuten er Forsvaret en stor arbeidsgiver, og gode fysiske omgivelser er viktig for menneskers dagligliv og trivsel.

Det er Forsvarsbygg (FB) som er Forsvarets fagorgan innenfor eiendom, bygg og anlegg. FB er den etaten som på vegne av Forsvarsdepartementet gjennomfører investeringer i bygg og anlegg i Forsvaret, og som også ivaretar hensynet til god arkitektur i Forsvarets bygg.

HELSE- OG OMSORGSDEPARTEMENTET

Helse- og omsorgsdepartementet har det overordnede ansvaret for at befolkningen får gode og likeverdige helse- og omsorgstjenester, uavhengig av blant annet bosted og økonomi. Departementet styrer helse- og omsorgstjenesten gjennom et omfattende lovverk, årlige bevilgninger og ved hjelp av statlige etater, virksomheter og foretak. Departementet er eiendomsforvalter gjennom de regionale helseforetakene og underliggende helseforetak. Det er imidlertid kommunene som i stor grad bygger og eier sykehjem og omsorgsboliger og lokaler for den kommunale helse- og sosialtjenesten.

Kunnskap om sammenhenger mellom arkitektur og helse, trivsel og livskvalitet ivaretas i ordinær kommunal planlegging etter plan- og bygningsloven. Den nye plan delen i plan- og bygningsloven pålegger fylkeskommunen og kommunen som planmyndighet å ivareta både helsemessige og sosiale hensyn i planleggingen.

KOMMUNAL- OG REGIONALDEPARTEMENTET

Kommunal- og regionaldepartementet har ansvar for bolig og bygningspolitikk og forvalter sentrale virkemidler og tiltak som påvirker den arkitektoniske utformingen av det bygde miljøet. Departementet har ansvar for bygningslovgivningen med krav til bl.a. arkitektonisk utforming, universell utforming, helse- og miljøvennlig materialbruk og energibruk i bygg. Kommunal- og regionaldepartementet har også et bredt ansvar for arbeid med god byggeskikk, stedsforming, områdeutvikling og attraktive steder.

KULTUR- OG KIRKEDEPARTEMENTET

De sentrale institusjonene innenfor Kultur- og kirkedepartementets ansvarsområde med oppgaver knyttet til arkitekturpolitikken er Norsk Form og Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design. I tillegg er det KORO (Kunst i offentlige rom) og stiftelsen ROM for kunst og arkitektur som opererer i skjæringsfeltet mellom arkitektur og kunst. Departementet er i tillegg oppdragsgiver for/eller gir tilskudd til kulturbygg og til bygging av idrettsanlegg. Departementet har blant annet godkjenningsmyndighet ved oppføring av nye kirkebygg. Det kan i tillegg nevnes kunstnerstipend gjennom Norsk kulturråd, arbeidet med "Den kulturelle skolesekken", og profilering av arkitektur i utlandet (gjennom Norsk Form og Nasjonalmuseet – Arkitektur).

KUNNSKAPSDPARTEMENTET

Kunnskapsdepartementet har ansvar for arkitekturutdanning gjennom Arkitekt- og designhøgskolen i Oslo og Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet i Trondheim. Universitetet for miljø- og biovitenskap tilbyr dessuten landskapsarkitekturutdanning. I tillegg gir departementet tilskudd til arkitekturutdanning ved den private institusjonen Bergen Arkitekt Skole.

Kunnskapsdepartementets underliggende institusjoner innenfor høyere utdanning disponerer samlet om lag 3,2 mill. kvm. Departementet benytter i hovedsak Statsbygg som byggherre og rådgiver ved reising av nybygg og renovering av eldre bygningsmasse/kulturhistoriske

eiendommer. KD vektlegger at bygningene skal være funksjonelle og godt tilpasset kravene til kvalitet i undervisning og forskning. Dette innebærer også at det stilles krav til bygningenes estetiske utforming, samtidig som byggetekniske krav må vektlegges med sikte på drift og vedlikehold. Når det gjelder utleieforhold med private utbyggere stiller KD krav om gode og funksjonelle leielokaler som også arkitektonisk markerer statens krav til kvalitet.

LANDBRUKS- OG MATDEPARTEMENTET

Landbruks- og matdepartementets ansvar for bygningsmiljø og landskap er forankret i rollen som produsent av kollektive goder til samfunnet, noe som er vektlagt i siste stortingsmelding om landbrukspolitikken. Dette er utgangspunkt for at det er startet et program som skal dekke temaene nye landbruksbygg og kulturlandskap, ny bruk av ledige landbruksbygg og kartlegging av kulturhistorisk viktige landbruksbygg. Programmet skal bl.a. sikre god landskapstilpasning og gode estetiske kvaliteter i jordbrukslandskapets bygningsmiljø.

Regjeringen v/Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet har pekt ut 20 utvalgte kulturlandskap i jordbruket som skal gis en særskilt skjøtsel og forvaltning. Hvert fylke skal ta vare på ett utvalgt landskap i samarbeid med kommuner og grunneiere. Til sammen gir disse landskapene et nasjonalt tverrsnitt av kulturlandskap i jordbruket med store biologiske og kulturhistoriske verdier.

Bruk av tre som et miljøvennlig og fornybart materiale som et substitutt for andre mer energikrevende materialer, vil kunne kombinere gode miljøløsninger med et spennende estetisk uttrykk.

På vegne av fellesskapet forvalter og skjøtter Statskog SF som landets største grunneier en omfattende bygningsmasse knyttet til utmark (skogshusvær, fjellhytter, fløtningsanlegg m.v.), som samlet er av stor kulturhistorisk betydning.

MILJØVERNDEPARTEMENTET

Miljøverndepartementet har et særlig ansvar for regjeringens miljøpolitikk. Departementet skal ta initiativ til, utvikle og gjennomføre tiltak gjennom egne virkemidler, men også være pådriver overfor ulike sektormyndigheter på nasjonalt nivå. Departementet har ansvar for å samordne regjeringens miljøpolitiske mål og sørge for resultatoppfølging av miljøpolitikken. Miljøverndepartementet legger vekt på at miljøpolitikken får en lokal forankring og stimulerer til lokalt miljøarbeid. Samarbeid og dialog med næringslivet er også en viktig del av miljøpolitikken. Internasjonalt miljø-samarbeid er en forutsetning for å kunne møte de regionale og globale miljøutfordringene. Miljøforvaltningen bidrar på en rekke arenaer for å sikre at det internasjonale miljøsam arbeidet på alle nivåer bygges ut og styrkes.

Miljøverndepartementets arbeid er delt inn i resultatområder. Det enkelte resultatområdet retter fokus mot de viktigste miljøutfordringene og synliggjør regjeringens samlede miljøpolitiske satsing. Direkte relevant for statens arkitekturpolitikk er resultatområdene "Planlegging for en bærekraftig utvikling" og "Bevaring og bruk av kulturminner". Relevante resultatområder er også "Rent hav og vann og giftfritt samfunn", "Et stabilt klima og ren luft" og "Bevaring av naturens mangfold og friluftsliv".

NÆRINGS- OG HANDELSDEPARTEMENTET

Nærings- og handelsdepartementet har ikke direkte arkitekturpolitiske virkemidler, men arkitekturpolitikken kan ha næringspolitisk relevans, og flere av områdene innenfor nærings- og innovasjonspolitikken påvirker arkitekturpolitikken. Områder hvor departementet har virkemidler som kan ha særlig relevans i denne sammenheng, er først og fremst rettet mot internasjonal profilering.

Departementet har nærings- og profileringsmidler som støtter gjennomføring av konkrete næringslivsaktiviteter ved utenriksstasjonene. Målet er å samordne og styrke den samlede og langsiktige statlige innsatsen for å øke norsk eksport og fremme norske næringsinteresser. Blant de prioriterte områdene er prosjekter som

bidrar til profilering av det moderne Norge og et innovativt norsk næringsliv.

Nærings- og handelsdepartementet er ansvarlig for å følge opp Norges medlemskap i det internasjonale utstillingsbyrået BIE, som regulerer hyppigheten og kvaliteten på verdensutstillinger. En av målsettingene ved Norges deltakelse på verdensutstillingene er å fremme norsk næringsliv i utlandet, og dette gir svært god mulighet til internasjonal profilering av norsk arkitektur.

Nærings- og handelsdepartementet har ansvar for Norsk Designråd som de siste 10 årene har bidratt aktivt til profilering av Norge internasjonalt på en rekke arenaer. Arrangementene er ofte i samarbeid med Utenriksdepartementet, Innovasjon Norge og Norsk Industri i tilknytning til statsbesøk eller andre offisielle norske arrangementer. Ved flere av profileringsarrangementene har det vært en sameksponeering av norsk design og arkitektur.

OLJE- OG ENERGIDEPARTEMENTET

Olje- og energidepartementets hovedoppgave er å tilrettelegge for en samordnet og helhetlig energipolitikk.

Olje- og energidepartementet eier statsforetaket Enova som ble opprettet i 2001. Enova er regjeringens verktøy i arbeidet med miljøvennlig energiomlegging, herunder energieffektivisering, og overgangen til bruk av andre energibærere enn strøm og olje til oppvarming. Dette arbeidet finansieres over statens Energifond. Energifondet finansieres blant annet gjennom et påslag på nettariffen for uttak av kraft i distribusjonsnett, samt avkastningen fra Grunnfondet for fornybar energi og energieffektivisering. Grunnfondet ble tilført 10 milliarder kroner i 2007 og ytterligere 10 milliarder kroner i 2009. Regjeringen legger opp til å øke fondet med inntil 10 milliarder innen 2012. I tillegg ble det bevilget 1,19 milliarder til Enova SF i regjeringens tiltakspakke (St. prp. nr. 37 (2008 - 2009) Om endringer i statsbudsjettet 2009 med tiltak for arbeid).

SAMFERDSELSDEPARTEMENTET

Samferdselsdepartementet har det overordnede ansvaret for rammevilkår for post- og televirksomheten, for luftfarts-, veg- og jernbanesektoren og for riksvegferjene.

Arbeidsområdet til departementet omfatter langtidsplanlegging, utredning og analyse samt lov- og forskriftsarbeid og budsjettsaker innenfor disse sektorene.

Departementet har etatsstyring av Statens vegvesen, Jernbaneverket, Luftfartstilsynet, Jernbanetilsynet, Post- og teletilsynet, Tau- banetilsynet samt Statens havarikommisjon for transport. Videre forvalter departementet statens eierinteresser i Avinor AS, Posten Norge AS, NSB AS og Baneservice AS.

Underliggende etater og selskaper har ansvar for investering, drift og vedlikehold av statlige samferdselsanlegg og ivaretar hensynet til god arkitektur i anleggene.

UTENRIKSDEPARTEMENTET

Utenriksdepartementet har ansvar for det internasjonale kultursamarbeidet herunder internasjonaliseringen av norsk arkitektur som uttrykk for kulturell utforming og innovasjon, med positive aspekter også for norsk næringsliv og reiseliv. Styrking av det internasjonale kultursamarbeidet er en del av regjeringens kulturløft og skal sikre det mangfold av kontakter som er en forutsetning for veksten i norsk kulturliv.

Utenriksstasjonene presenterer og markedsfører norsk arkitektur globalt gjennom arkitekturutstillinger, foredrag, seminarer, presse- og besøksreiser til Norge samt nettbasert presentasjon på Norgesportalen. Utenriksstasjonene samarbeider nært med fagmiljøene i Norge og i utlandet, og det er faginstusjonene som foretar prioriteringene både når det gjelder utstillinger og deltakelse på viktige internasjonale arenaer. Utenriksstasjonens ansvar er å knytte kontakter, og skape arenaer og møteplasser som legger til rette for dialog, utveksling og samarbeid.

Utenriksdepartementet og Statsbygg har et tett samarbeid når det gjelder utformingen av nybygg til kontorer og representasjonsboliger for vår utenriksstjeneste. Departementet har ansvar for innredning og interiørarkitektur i alle utenriksstasjonens lokaler. Lokalene brukes også aktivt for å fremme norsk arkitektur i utlandet.

FOTOREGISTER

- Forside** Foto: **Emile Ashley © NAL|ECOBX**. Preikestolhytta. Rogaland (*Helen og Hard arkitekter AS*)
- [0.1]** Foto: **Jiri Havran**. Den norske opera og ballett. Oslo (*Snøhetta*)
- [0.2]** Illustrasjon: **Atelier Oslo**. Hinna park (illustrasjon). Stavanger (*Atelier Oslo*)
- [0.3]** Foto: **Ola Hagen**. 3 arkitekter fra 3 tider, Diplom master i arkitektur, høst 2007 (*Ola Hagen*)
- [0.4]** Foto: **Andreas Øverland**. Nansenparken Fornebu. Oslo (*Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter*)
- [0.5]** Foto: **Hugo Fagernes**. Fra prosjektet Nasjonale turistveger. Tungeneset, Senja, Troms (*Code arkitektur - Marte Danbolt*)
- [0.6]** Foto: **NAL- Ecobox**. Lanternen. Sandnes, Rogaland (*Atelier Oslo / AWP Paris*)
- [0.7]** Foto: **Eli Brager**. Byggeplass. Bjørvika, Oslo
- [0.8]** Foto: **Emile Ashley © NAL|ECOBX**. Preikestolhytta. Rogaland (*Helen og Hard arkitekter AS*)
- [0.9]** Foto: **Stein Halvorsen Arkitekter AS**. Tana Tingrett. Finnmark (*Stein Halvorsen Arkitekter AS*)
- [0.10]** Foto: **Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter**. Park ved Lørenskog rådhus. Lørenskog, Akershus (*Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter*)
- [0.11]** Foto: **Solveig Rødland**. Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo (*Jarmund/Vignæs AS, Arkitekter MNAL*)
-
- [1.1]** Foto: **Jiri Havran**. Preikestolhytta. Rogaland (*Helen og Hard arkitekter AS*)
- [1.2]** Foto: **Ravn Steinsvik**. I-BOX, Norges første passivhus, Tromsø (*Steinsvik Arkitektkontor AS*)
- [1.3]** Foto: **Ecobox**. Løvåshagen. Bergen (*ABO Plan og Arkitektur AS*)
- [1.4]** Foto: **Statkraft**. Kjøllefjord Vindpark i Lebesby kommune. Finnmark
- [1.5]** Foto: **Geir Brendeland**. Boliger i Strandveien 37-39. Trondheim (*Brendeland og Kristoffersen Arkitekter AS*)
- [1.6]** Foto: **LPO Arkitektur**. Rena Leir (*LPO Arkitektur*)
- [1.7]** Foto: **Kim Müller**. Viken Skog. Hønefoss (*Stein Halvorsen Arkitekter AS*)
- [1.8]** Foto: **Norwegian Wood**. Marilunden. Stavanger, Rogaland (*Eder Biesel Arkitekter AS / Noncon:form, Østerrike / Schønher landskab KS*)
- [1.9]** Foto: **Erik Børseth / www.synlig.no** Nardo Skole. Trondheim (*Eggen Arkitekter AS*)
- [1.10]** Foto: **Bjørn Stuedal**. Akershus universitetssykehus, sykkelparkering (*Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter*)
-
- [2.1]** Foto: **Andreas Øverland**. Nansenparken. Fornebu, Oslo (*Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter*)
- [2.2]** Foto: **Norsk Form**. Syklist. Oslo.
- [2.3]** Foto: **Espen Haakenstad**. Hytter. Kvitfjell (*Jarmund/Vignæs AS, Arkitekter MNAL*)
- [2.4]** Foto: **Ivan Brodey for Arkitektur N**. Sinsen T-banestasjon. Oslo (*Jensen & Skodvin Arkitektkontor as*)
- [2.5]** Foto: **Helen og Hard Arkitekter AS**. Lek i Geoparken. Stavanger (*Helen og Hard Arkitekter AS*)
- [2.6]** Foto: **Tom Haga**. Geoparken, Stavanger (*Helen og Hard arkitekter AS*)
- [2.7]** Foto: **Norsk Vassdrag og Industrimuseum**. Tyssedal kraftstasjon. Odda, Hordaland.
- [2.8]** Foto: **Deltasenteret**. Trappeneser på Oslo sentralstasjon.
- [2.9]** Foto: **Krister Sørbo**. Røros
- [2.10]** Foto: **Steinar Skaar / Statens vegvesen**. Uthus ved Eggum. Nasjonal Turistveg, Lofoten.
- [2.11]** Foto: **Hilde Holthe-Berg**. Miljøgate. Drøbak (*Snøhetta*)
- [2.12]** Foto: **Sapa AS**. Ledelinje og tydelig markering av funksjon. Drammen (*NUNO arkitektur AS*)
- [2.13]** Foto: **Deltasenteret**. Badeplass m/rampe. Kristiansand
-
- [3.1]** Foto: **Bård Løken for Statens vegvesen**. Marsmorgen med tidlig morgensol. Reine, Nasjonal Turistveg, Lofoten.
- [3.2]** Foto: **Jernbanemuseets arkiv**. Fetsund stasjon 1890-1920.
- [3.3]** Foto: **Jarle Kjetil Rolseth / Nasjonale festningsverk**. Kongsvinger festning. Hedmark.
- [3.4]** Foto: **Lund + Slaatto Arkitekter AS**. Domkirkeodden. Hamar (*Lund + Slaatto Arkitekter AS*)
- [3.5]** Foto: **Bård Løken for Statens vegvesen**. Nesseby kirke ved Varangerfjorden. Nasjonal Turistveg, Varanger.
- [3.6]** Foto: **Eidsvoll 1814**. Eidsvollsbygningen fra 1770, Eidsvoll.

- [a.1] Foto: **Jiri Havran**. Den norske opera og ballett. Oslo (*Snøhetta*)
- [a.2] Foto: **Helge Stikbakke / Statens vegvesen**. Solbergplassen. Nasjonale Turistveg Rondane. (*Carl-Viggo Hølmekjakk*)
- [a.3] Foto: **Jensen&Skodvin arkitektkontor as**. Tautra Mariakloster. Tautra (*Jensen&Skodvin arkitektkontor as*)
- [a.4] Foto: **Narud Stokke Wiig Arkitekter og Planleggere AS**. Oslo Lufthavn Gardemoen. (*Aviaplan AS*)
- [a.5] Foto: **Yngve Olsen Sæbbe**. Strandkanten, boliger i Tromsø. (*70°N arkitektur*)
- [a.6] Foto: **Knut Bry / tinagent.no**. Utsiktspunktet Stegastein. Nasjonal Turistveg Aurlandsfjellet, Sogn og Fjordane (*Tommy Wilhelmsen*)
- [a.7] Foto: **Bård Løken for Statens vegvesen**. Tidlig februar i Henningsvær, Nasjonal Turistveg Lofoten.
- [a.8] Foto: **Ernst Furuhatt / Salten Museum**. Hamsunsenteret. Hamarøy, Nordland (*Steven Holl*)
- [a.9] Foto: **Geir Brendeland**. Strandveien 37-39. Trondheim (*Brendeland og Kristoffersen arkitekter as*)
- [a.10] Foto: **Jensen&Skodvin arkitektkontor as**. Mortensrud kirke. Oslo (*Jensen&Skodvin arkitektkontor as*)
- [a.11] Foto: **Nils Petter Dale**. Svalbard Forskningspark. Svalbard (*Jarmund/Vignæs AS, Arkitekter MNAL*)
- [a.12] Foto: **Benjamin Hummitzsch**. Nasjonalbiblioteket, tilbygg. Oslo (*Longva Arkitekter*)
-

- [4.1] Foto: **Ghilardi + Hellsten Arkitekter**. "Culture of risk", Oslo triennaleutstilling på DogA i 2007.
- [4.2] Foto: **Emile Ashley © NAL|ECOBX**. Egenes park. Stavanger (*HLM arkitektur og plan as / Onix*)
- [4.3] Foto: **Thomas Hansen**. Arkitekturutdanningen. Arkitektur- og designhøyskolen i Oslo.
- [4.4] Foto: **Norwegian Wood**. Marilunden. Stavanger (*Eder Biesel Arkitekter AS / Noncon:form, Østerrike / Schønherh landskab KS*)
- [4.5] Foto: **Galleri ROM**. Fra utstillingsåpning ved ROM for kunst og arkitektur i Oslo.
- [4.6] Foto: **Michael Fuller Gee/Husbanken**. Omgivelser med kvalitet, "Den blå stein" i Bergen. (*Asjorn Andersen*)
- [4.7] Foto: **Norsk Form**. Formlab, Norsk Forms arkitekturverksted på Doga. Oslo.
- [4.8] Foto: **Morten Thorkildsen / Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design**. Nasjonalmuseet - Arkitektur. Oslo (*Sverre Fehn*)
- [4.9] Foto: **Geir Brendeland**. Villa Nilsen/Borgen. Trondheim (*Brendeland og Kristoffersen Arkitekter AS*)
-

- [5.1] Foto: **Jiri Havran**. Den norske opera og ballett. Oslo (*Snøhetta*)
- [5.2] Foto: **Jarle Wæhler / Statens vegvesen**. Utsiktspunktet Ørnesvingen. Nasjonal Turistveg - Trollstigen, Geiranger (*3RW / Sixten Rahlf*)
- [5.3] Foto: **Lund Hagem Arkitekter / Atelier Oslo**. Nye Deichmanske hovedbibliotek. Oslo (*Lund Hagem Arkitekter / Atelier Oslo*)
- [5.4] Foto: **Geir Egil Bergjord / KOROs arkiv**. Kunstverk av Laila Kongevold. Jeg ser, 2005-2006, Universitetet i Stavanger.
- [5.5] Foto: **Vegar Moen for Statens vegvesen**. Toalett- og servicebygg ved Hellåga rasteplass på Kystriksvegen ved Sjøna i Rana kommune. Nasjonal Turistveg, Helgeland nord (*Nordplan AS - Arild Waage*)
- [5.6] Foto: **Narud Stokke Wiig Arkitekter og planleggere AS**. St. Olav Hospital. Trondheim (*Narud Stokke Wiig Arkitekter og planleggere AS*)
- [5.7] Foto: **Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter**. Pilestredet park. Oslo (*Bjørbekk og Lindheim Landskapsarkitekter*)
-

- [6.1] Foto: **Jensen&Skodvin Arkitektkontor as**. Kurbadet "Bad Gleichenberg". Østerrike (*Jensen&Skodvin Arkitektkontor as*)
- [6.2] Foto: **Fredrik Bekken**. Vinner av European Steel Bridge Award 2008: Ypsilon gang- og sykkelbro. Drammen (*Arne Eggen Arkitekter AS*)
- [6.3] Foto: **Eva Madshus**. Den Nordiske paviljongen i Venezia. Italia (*Sverre Fehn*)
- [6.4] Illustrasjon: **MIR / www.mir.no** King Abdulaziz Center for Knowledge and Culture. Dharan, Saudi Arabia (*Snøhetta*)
- [6.5] Foto: **Norsk Form**. Utstillingen Detour i Bologna.
- [6.6] Foto: **Guri Dahl**. Norges Ambassade i Kathmandu. Nepal (*Kristin Jarmund Arkitekter as*)
- [6.7] Foto: **Ernst Furuhatt / Salten Museum**. Interiør fra Hamsunsenteret i Hamarøy. Nordland (*Steven Holl*)

arkitektur.nå

Norsk arkitekturpolitikk

UTGITT AV:

Kultur- og kirkedepartementet

Postboks 8030 Dep.

0030 OSLO

-

www.regjeringen.no/nb/dep/kkd